4042

వైశేషికదర్శనము

Sheshika daryanamu

పం. గోపదేవ్

ప్రకాశకులు:- ఆర్యసమాజము, కూచిపూండి.

వైశేషిక దర్శనము

అంబా వ్యాఖ్యా సహితము

పం. గోపదేవ్.

ప్రథమ సంస్కరణము. రు. ౨-౮-౦

౧౯౪౫.

2-14

ద్రవ్య దాతలు

శ్రీ కాపూరి సంగయ్య సోదరులు

ప్రిమియర్ ముద్రాక్షరశాల, సికింద్రాబాద్.

పుస్తకము లభించు స్థలము

(౧) పం. మదనమోహన
విద్యాసాగర్
ఆర్యసమాజము
తెనాలి
(M. & S. M.R.)

(౨) కార్యదర్శి
ఆర్యసమాజము
కూచిపూడి
తెనాలి తాలూక.
(M. & S. M. R.)

పం. గోపదేవ్

ఓం

మున్నుడి

మనము లోకమున జన్మించి కొంతకాలము జీవించి మరణించుచున్నాము. సరియే; కాని, మనమెవరము ? ఎచటి నుండి వచ్చితిమి ? ఎందులకు వచ్చితిమి? ఈ జగత్తుయొక్క యథార్థస్వరూపమేది ? ఈ సృష్టికి కారణములేమి ? ఇందు మన ధర్మమేది ? మున్నగు ప్రశ్నలు—సందేహములు— మనకు తట్టుచుండుట వింతగాదు. మరి కలుగకపోవుటయే వింత.

ఈ సందేహము లిప్పుడే—మనకే—కలుగుచున్నవా ? మన పూర్వులకుగూడ గలిగినవా? వారీ సమస్యల నెప్పుడైన పరిష్కరించినారా? అయినచో నెట్టి నిర్ణయములకు వచ్చిరి? అని యెరుగగోరుట సహజము.

పైరీతి సందేహములకు తత్త్వజ్ఞులగు మన పూర్వులాలోచించి నిశ్చయించిన సమాధాన సంపుటులే దర్శనములు.

దర్శనము అనుపదమునకు కన్ను, చూపు మొదలగు సామాన్యార్థములున్నను (దృశ్యతే అనేన ఇతి) యథార్థమగు తత్త్వమును—ప్రమాణపూర్వకముగ— దెలుపు శాస్త్రమనియు నర్థము.

ఈ దర్శనములలో ఆత్మసత్త్వాను, వేదప్రామాణ్యము నంగీకరించువానిని ఆస్తికములనియు, లేనివానిని నాస్తికము లనియు నందురు.

ఆస్తికదర్శనము లారు. అవి ౧ గౌతముని న్యాయ దర్శనము. ౨ కణాదుని వైశేషికము. 3 కపిలుని సాంఖ్యము ౪ పతంజలియోగము. ౫ జైమినిపూర్వ మీమాంస. ౬ వ్యాసుని వేదాంతము. (ఉత్తరమీమాంస)

మఱి నాస్తికదర్శనము లారుగలవు, ౧ చార్వాకము ౨ జైనము 3 వైభాషికము ౪ సౌత్రాంతికము ౫ యోగాచారము ౬ మాధ్యమికము. ఇందలి కడపటి నాలుగును బౌద్ధములు.

కొందరు ౧ నైయాయికము (న్యాయవైశేషికములు) ౨ సాంఖ్యము (సాంఖ్య, యోగములు) 3 మీమాంసకము (పూర్వోత్తర మీమాంసలు) అను మూడును ఆస్తికములనియు, ౧ చార్వాకము ౨ జైనము, 3 బౌద్ధము అను మూడును నాస్తికములనియు మొత్తమాఱు దర్శనములనియు నందురు.

జైనము ఆత్మయస్తిత్వము నంగీకరించునది గావున దానిని నాస్తికములలోగాక యాస్తికములలో లెక్కింపవలయునని కొందర యభిప్రాయము.

ఆస్తికములలో న్యాయమునందు ప్రమాణవివేచనమును, వైశేషికమునందు పదార్థస్వరూప నిర్ణయము, కాల ప్రాముఖ్యమును, సాంఖ్యమునందు మూలతత్త్వవిచారణయు, యోగమునందు జ్ఞానసాధనమును, పూర్వమీమాంసయందు ధర్మ-కర్మ వివరణమును, ఉత్తరమీమాంసయందు కర్త్రు విషయమును ప్రధానముగ చర్చింపబడినవి. ఇవి పరస్పర సమన్వయభావములేక తలకొక త్రోవగ నున్నవని తలచుట

ప్రమాదము. ఆస్తికదర్శన సిద్ధాంతము—ఆదర్శము—ఒక్కటియే. దృష్టులుమాత్రము భిన్నములు.

ఇందు వైశేషికమునకు ప్రత్యేకప్రాముఖ్యము గలదు. 'కాణాదం పాణినీయంచ సర్వశాస్త్రోపకారకమ్' అని యభియుక్తోక్తి శబ్దముల సాధురూపనిర్ణయమున పాణినీయమువలె పదార్థస్వరూప నిర్ణయమున నీ వైశేషికము నుండుననుట. తక్కిన శాస్త్రపఠనమున కీరెండుశాస్త్రములు లెస్సగ తోడు పడుననుట.

ఇది తక్కిన దర్శనములకంటె ప్రధానముగ న్యాయ దర్శనముకంటె విశిష్టముగ—అధిక యుక్తియుక్తముగ నుండుటచే వైశేషికమని పేరు పొందినదని కొందరు. తక్కినవానికంటె విశేషముగ విశేషము అను పదార్థమును ప్రతిపాదించుటచే వైశేషికమైనదని కొందరు నందురు. దీనికి ఔలూక్య దర్శనమనియు నామాంతరము గలదు.

దీని కర్త కణాదమహర్షి ఇతడు కశ్యపగోత్రజుడగుటచే కాశ్యపుడనియు, ఉలూకముని పుత్రుడగుటచే నౌలూకుడనియు పిలువబడుచుండును. ఇతడు ప్రభాస నివాసియట. సోమశర్మడను నాచార్యునొద్ద విద్య నభ్యసించెనట.

ఈ దర్శనకాలము స్పష్టముగ నిర్ణయించుట కష్టము. ఈనామము మిలిందప్రశ్నము, లంకావతారసూత్రము, లలిత విస్తరము మున్నగు బౌద్ధగ్రంథములం దగపడుచుండుటచేత నిది బుద్ధునికి పూర్వము రచింపబడినదందురు,

దీనియందు పది యధ్యాయములును, ప్రతి యధ్యాయమున రెండేసి యాహ్నికములును మొత్తము మున్నూట డెబ్బదిసూత్రములును గలవు.

ఇందు మొదటి యధ్యాయమున జాతి, తద్విశిష్టముల నిరూపణము.

౨,3 లలో నవద్రవ్యముల నిరూపణము.

౪ లో పరమాణువులు, అనిత్యద్రవ్యముల విషయము.

౫ లో కర్మసిద్ధాంతము.

౬ లో వేదప్రామాణ్యము, ధర్మాధర్మములు.

౭,౮ లో కొన్నిగుణముల వర్ణనము.

౯ లో జ్ఞానము, అభావముల వివరణము.

౧౦ లో సుఖదుఃఖములు, కారణములు అను విషయములను గూర్చి చక్కగ జర్చింపబడినవి.

బ్రహ్మసూత్రములలో ౨.౨.౧౧. సూత్రమున శంకరభాష్యమునకు రత్నప్రభాటీకయందును, మఱికొన్ని యితర స్థలములందును వైశేషికదర్శనమునకు రావణభాష్యమున్నట్లు ఉల్లేఖింపబడియున్నది. కాని యది యిప్పుడు గానరాదు.

వైశేషికతత్వనిరూపణమునకు ప్రశస్తపాదుని 'పదార్థధర్మసంగ్రహ' మను భాష్యముగలదు. ఇది పైసూత్రములకు భాష్యమనుటకంటె వైశేషిక సిద్ధాంతములను సమర్థించు స్వతంత్ర గ్రంథమనుట లెస్స. దీని యాధారమున చంద్ర

డను పండితు డొకడు దశపదార్థములను గ్రహించి యొక శాస్త్రగ్రంథము వ్రాసెను.

ఈ భాష్యమునకు వ్యాఖ్యలుగూడ పెక్కులు గలవు. వ్యోమవతి (వ్యోమశివాచార్యుడు), కిరణావవి (ఉదయనుడు), న్యాయకందలి (శ్రీధరుడు) మున్నగునవి.

వల్లభాచార్యుడు న్యాయ లీలావతియను మరియొక భాష్యమును వ్రాసెను. దీనికి నేడెనిమిది టీకా గ్రంథములు గలవు. ఇట్లు ఈ దర్శనమునందలి విషయములను వివరించుటకు మరికొన్ని గ్రంథములును వెలిసినవి. అందు కొన్ని హిందీ, బంగాలీ మొదలగు దేశభాషలలోనికివి వచ్చి ప్రచారమందినవి. కాని ఆంధ్రభాషమాత్రము వానికి నోచుకొనలేదు.

కీర్తిశేషులగు కె. వి. లక్ష్మణరావుగారు కొంత ప్రయత్నము చేసినారు గాని దైవ వైపరీత్యమువలన నది యరగొరగనే నిలిచిపోయినది.

ఈ నడుమ నారసింహ సంస్కృత కలాశాలోపాధ్యాయులు ప్రయత్నించి వెలిపరచినారు గాని తన కర్హమగు సమ్మానము నేకారణమువలననో పొందలేకపోయినది. ఇట్టి గ్రంథములయెడల నాంధ్రమునకుగల సహజాభిమానమునకిది చక్కని నిదర్శనమనుకొనవచ్చును.

అయినను ఈ వాఙ్మయమున కింతటితో స్వస్తి చెప్పుట భావ్యముగాదు. కనుక మేమును ఆంధ్రమున కపురూపముగ నున్న దర్శనములను తెలుగున వ్రాసి-సామాన్యుల కందుబాటగునట్లు-ప్రకటింపవలయునని యువ్విళ్ళూరుచున్నాము.

వీనితోబాటుగ నుత్తమములగు నార్యధర్మ గ్రంథములను గూడ వెలువరించి పవిత్రమగు నార్యధర్మ స్వరూపమును ఆంధ్రమానసముల నంకితము చేయనాసించుచున్నాము. ఆంధ్ర మహాజనులు మా యీ సేవలను ఆదరముతో గైకొందురని విశ్వాసము. ఈగ్రంథముద్రణమునకు తమ మాతృదేవి కీర్తి శేషురాలు-అంబాదేవి స్మారకచిహ్నముగ సహాయముచేసిన శ్రీయుతులు కావూరి సంగయ్యగారికి మా కృతజ్ఞతా పూర్వక నమస్సులు.

ఇట్లు

సంపాదక మండలి

అంబా దర్శన గ్రంథమాల

గ్రంథమాల పరిచయము

దక్షిణభారతము, భగవత్పాదులయిన శ్రీ శంకరాచార్యులు మున్నగు ననేకమంది లబ్ధప్రతిష్ఠులగు నాచార్యుల జన్మస్థానము. అయినను భారతీయ దర్శన సాహిత్యమునకు సంబంధించిన గ్రంథములు ప్రాంతీయ భాషలలో నతి స్వల్పములగుట యాశ్చర్యకరము. అందువల్ల దర్శన శాస్త్రములందు జనుల కభిరుచియు తక్కువగానున్నది.

దక్షిణదేశపు భాషలలో తెలుగు తన తియ్యదనమునకు మిక్కిలి ప్రసిద్ధి. ఈ భాషయందును న్యాయ వైశేషికాది షడ్దర్శనములకు సంబంధించిన పుస్తకములు చాల తక్కువ.

ఇట్టి దార్శనిక సాహిత్యమునకు సంబంధించిన కొరంతను దూరమొనర్ప నెంచి మామిత్రులు శ్రీయుత పం. గోపదేవ్ గారు కొంతకాలముగా ప్రయత్నపరుడయ్యెను. ఆ ప్రయత్నఫలమే యీ తెలుగు వ్యాఖ్యానముతో గూడిన వైశేషికదర్శనము.

ఈ గ్రంథము 'అంబా' దర్శన గ్రంథమాలకు ప్రథమ పుష్పము. ఇది, కొలది మాసములక్రిందనే దివంగతురాలయినవారి మాతృచరణముల పుణ్యస్మృతిగా ప్రకాశింపబడినది. ఆమె మిక్కిలి మధురస్వభావము గలది. తన సంతానము బాల్యము ననుభవించుచుండగానే భర్తృవియోగ దుఃఖము ననుభవింపవలసినదయ్యు నాత్మగౌరవమునకు కొరత వాటిల్లని విధమున కుటుంబ పోషణ చేసికొని నాటివారిలో కీర్తిగడించిన సాధ్వీమణి. ఈ గ్రంథ మాతల్లి గారి యశస్సును స్థిరస్థాయి చేయగలదు. ఆమె పేరిట నీగ్రంథమును తెలుగు లోకమున కందజేయుటకంటె మిన్నయగు శ్రాద్ధమెందు మామిత్రులు చేయగలరు !

మా మిత్రుని వయస్సు ప్రస్తుతము నలువదియేండ్లకు మించుచున్నది. వీరు సుమారు ఇరువది వర్షములనుండి సమస్త భారతదేశమునందు భ్రమణ మొనర్చి, మధుమక్షికము భాంతి నానావిద్యలను సంపాదించిరి. వీరికి దర్శనము లందు మిక్కిలి అభిరుచి. విద్యాపీఠములని పిలువబడు వారాణస్యాది పవిత్ర తీర్థముల వసించు మహావిద్వాంసుల యంతేవాసులై వీరీ దర్శనముల నభ్యసించిరి.

ఆంధ్రదేశమున వేదాంత తర్కశాస్త్రముల నభ్యసించిన ప్రసిద్ధ విద్వాంసు లెందరో గలరు. కాని షడ్దర్శనములను పర్యాలోచన చేసినవారు అరుదుగా నున్నారు. వీరు దర్శనముల నన్నిటిని చక్కగా నభ్యసించిరి. ఇంతియ గాక వీరు బాలబ్రహ్మచారులు. యోగసాధకులు.

వీరి తండ్రిగారిపేరు కావూరి రామయ్య. తల్లిగారి నామము అంబ. వీరు నలుగురు సోదరులు—శ్రీ సంగయ్య-హనుమంతయ్య-ఆనందయ్య-గోపదేవ్. వీరికొక తోబుట్టువును గలదు. ఆయమ పేరు శేషమ్మ. వీరి కుటుంబము చిర కాలమునుండి తెనాలి తాలూకా కూచిపూడిలో నివసించుచున్నది. గ్రామమున వీరి కుటుంబమునకున్న గౌరవము అనితర సాధారణము.

గ్రంథకర్తృ సోదరులు రు ౫౦౦-౧-౦ లను వెచ్చించి గ్రంథము నచ్చొత్తించి, యీ గ్రంథమాలను ప్రకటించుటకు గల సర్వాధికారములను కూచిపూడి ఆర్యసమాజమున కొసంగిరి. ఈగ్రంథము నమ్మటచే రాగల ద్రవ్యమును క్రమముగా నీ గ్రంథమాల పేరిట పుస్తకములను వెలువరించుటకే సమాజము వినియోగించును. అందుచే నిది యొక స్థిరనిధిరూపమున నుండును.

ప్రతి యాంధ్రసోదరుడు నిట్టి సాహిత్యమును ప్రచారమొనర్చి తన కర్తవ్యమును నెరవేర్చునని యాశించుచున్నాడ.—ఇట్టి యత్యుత్తమగ్రంథము నిర్మించినందులకు లేఖకున కనేక సాధువాదములు.

ఆర్యసమాజము
తెనాలి-మద్రాసు
౧౪-౬-౪౫

మదనమోహన విద్యాసాగర్
వేదాలంకార్

వైశేషిక దర్శనము

ప్రథమాధ్యాయము

మొదటి ఆహ్నికము

మోక్షమున కసాధారణ కారణమయిన తత్త్వజ్ఞానము నుపదేశింపగోరి, తత్త్వజ్ఞానమే ముఖ్యప్రయోజనమయిన శాస్త్రము నారంభించుచు, దానికి కారణభూతమైన ధర్మమును నిరూపింపదలచి కణాద మహర్షి తద్విషయిక ప్రతిజ్ఞను చేయుచున్నాడు.

'అథాతో ధర్మం వ్యాఖ్యాస్యామః' ౧.౧.౧

అథ=శిష్యులు జిజ్ఞాసించినమీదట, అతః=పరమపదము నపేక్షించుచు దానికి సాధనభూతమగు జ్ఞానమును గోరి, శిష్యులు సన్నిహితులగుటవలన, ధర్మం=ధర్మపదార్థమును, వ్యాఖ్యాస్యామః = లక్షణప్రమాణములతో నిరూపింతుము.

సంస్కృతసాహిత్యములో నథశబ్ద మానంతర్య మంగళాద్యర్థములలో నతిప్రసిద్ధము.

“ అథో అథ ఇతి మంగలానంతర...సముచ్చయేషు”
(కౌముది)

ప్రస్తుతమిట మోక్షోపలబ్ధి కపర పర్యాయమగు నాత్మదర్శనమునకు ముఖ్యసాధనములయిన శ్రవణమననాదులలో

సమర్థులును, అసూయాది దోషరహితులును శ్రిద్ధాసమన్వితులును, సేవాశు(శ్రూషాపరాయణులునయిన శిష్యులు కణాద మహర్షి నిజేరి జిజ్ఞాసించినమీదట నాచార్యులు ధర్మపదార్థ నిరూపణ జేయసాగిరి, అని యానంతర్యమునే బోధించును.

"లక్షణప్రిమాణాభ్యాం వస్తు సిద్ధిః నతు ప్రితిజ్ఞామా(త్రేణ" లక్షణ ప్రిమాణములచే పదార్థము నిర్ణయింపబడును; కేవల ప్రితిజ్ఞామాత్రిమున గానేరదు. కావున పైసూత్రిమున నిర్దేశించిన ధర్మపదార్థ లక్షణమేమి? అనగా:

"యతోఽభ్యుదయ నిః(శ్రేయససిద్ధిః సధర్మః" ౧.౧.౨

అభ్యుదయ నిః(శ్రేయససిద్ధిః=ఇహపరలోక సంబంధమగు కార్యముల సఫలత అభ్యుదయమనబడును. * త్రివిధములగు దుఃఖములు సర్వథా నశించుటయే నిశ్రేయసము-ముక్తి అనబడును. ఈ రెంటియొక్క, సిద్ధిః=ప్రాప్తి, యతః= ఏకారణమువలన నగునో, సధర్మః=అదియే ధర్మము. అథవా, అభ్యుదయః= తత్త్వజ్ఞానము, తేన, నిశ్రేయససిద్ధిః=తద్ద్వారా మోక్ష(ప్రాప్తి దేనివలన కలుగునో అదియే ధర్మము.

ధర్మము అభ్యుదయమునకు సాక్షాత్ కారణము. మోక్షమునకు తత్త్వజ్ఞానము నుదయింపజేసి కారణ పరంపరలో జేరును.

---

* త్రివిధములగు దుఃఖములు:- ౧. ఆధ్యాత్మికము ౨. ఆధిభౌతికము 3. ఆధిదైవికము. ఇందు ఆధ్యాత్మికదుఃఖము శరీరమనస్సులకు సంబంధించి రెండువిధములుగా నుండును. వాతపిత్తశ్లేష్మములను ధాతువుల వైషమ్యమువలన కలుగుదుఃఖము శారీరికము. కామక్రోధ లోభ మోహభయేర్ష్యా విషాదాదులచే నేర్పడు దుఃఖము మానసికము. ఈ రెండువిధములగు దుఃఖమును అంతరికోపాయములచే సాధ్యమగుటవలన నిది ఆధ్యాత్మికమనబడును.

మనుష్య పశుపక్షి మృగాదులచే నేర్పడు దుఃఖ మాధిభౌతికము.

అగ్ని, జల వాయు ప్రకోపాదులచే కలుగు దుఃఖములు ఆధిదైవికములు.

లక్షణమును నిర్వచించి ప్రమాణమును నిరూపించుచున్నాడు.

"తద్వచనా దామ్నాయస్య ప్రామాణ్యామ్" ౧.౧.3

తద్వచనాత్ = ధర్మమును యథా స్వరూపముగా నిర్వచించుట వలన, ఆమ్నాయస్య = ఋుగ్యజుః సామాథర్వ నామములతో నొప్పుచు, సర్వవిద్యలను, పదార్థములను ప్రకాశింపజేయు వేదములకే, ప్రామాణ్యం = ధర్మమునందు ప్రామాణ్యమున్నది.

అనగా వేదములే ధర్మమును ప్రతిపాదించు చున్నవి. ఇట్లే శాస్త్రాంతర కర్తలును చెప్పియున్నారు.

"చోదనా లక్షణోఽర్థో ధర్మః"

(మీ. అ ౧. పా. ౧.సూ. ౨)

వేదవిహిత పదార్థమే ధర్మమని దీనిభావము.

మనుధర్మశాస్త్రమున నిట్లే యుంట జూడగలము.

"ధర్మం జిజ్ఞాస మానానాం ప్రమాణం పరమం శ్రుతిః" (మ. అ. ౨. ౧3)

వేదోదితం స్వకంకర్మ నిత్యం కుర్యాదతంద్రితః
తద్ధికుర్వన్యథాశక్త్యా ప్రాప్నోతి పరమాంగతిమ్॥

(మ. అ. ౪. ౧౪)

మోక్షాపేక్షులై ధర్మము నెరుంగ గోరువారికి వేదమే పరమ ప్రమాణము. అందువలన యథాశక్తిని వేదములందుపదిష్టములగు కర్మములనే ఆచరించుట అనగా నవైదిక కర్మలను పరిహరించి వైదికములను మాత్ర మనుష్ఠించుట మోక్షకాముల కనివార్యమని భావము.

ఇట్లు లక్షణ ప్రమాణములతో ధర్మమును నిరూపించి ధర్మమూలకమగు తత్త్వజ్ఞానము వలన మోక్షము సిద్ధించునని యీ సూత్రమున నిర్దేశించుచున్నాడు.

"ధర్మవిశేష ప్రసూతాత్, ద్రవ్యగుణకర్మ సామాన్య విశేష సమవాయానాం పదార్థానాం సాధర్మ్య వైధర్మ్యాభ్యాంతత్త్వజ్ఞానాన్నిః శ్రేయసమ్" ౧.౧.౪

ధర్మవిశేష ప్రసూతాత్ = వేదవిహిత నిష్కామ కర్మానుష్ఠానము వలన జనించిన పుణ్యమిట ధర్మ విశేషము, దానివలన పుట్టిన, ద్రవ్య గుణకర్మ సామాన్య విశేష సమవాయానాం = ద్రవ్యములు, గుణములు, కర్మములు, సామాన్యము, విశేషములు, సమవాయము నను, పదార్థానామ్ = షడ్విధము లగు పదార్థములయొక్క సాధర్మ్య వైధర్మ్యాభ్యామ్ = సాధారణ విశేష ధర్మములద్వారా, తత్వజ్ఞానాత్ = పైజెప్పిన ద్రవ్యాదుల సత్యస్వరూప సాక్షాత్కారము వలన, నిఃశ్రేయసమ్=మోక్షము సిద్ధించును.

అనాత్మ పదార్థములనుండి వేరుపరచిఆత్మతత్త్వమును బాగుగా నెరుంగుట వలన మిథ్యాజ్ఞానము పోయి నిశ్శ్రేయసము సిద్ధించిననునది సిద్ధాంతము. ఆయాత్మ తత్త్వజ్ఞానము ప్రత్యేకముగా నొక్కొక్క పదార్థమును (స్వరూపతః) యథార్థముగ నెరుంగక కలుగ నేరదు. పదార్థములును, వాని సాధారణ విశేష ధర్మములను వివేచించుటచే యథార్థముగ తెలియును. ఉదాహరణార్థము స్థాణు పురుషులను తీసికొనుడు. ఎత్తు-లావు మున్నగు గుణములు స్థాణుపురుషులకు సమానధర్మములు. వంకర, తొఱ్ఱలు మొదలగునవి, హస్త పాదాదులు విశేష ధర్మములు. ఇట్లు ధర్మములను వివేచించి హస్తపాదము లుండుటచే నిది స్థాణువుకాదు పురుషుడనియు నిర్ణయింపబడును—అప్పుడే స్థాణుపురుష సాధారణ ధర్మము వలన కలిగిన భ్రమయు దూరమగును. పదార్థములును సంగ్రహముగా నారు విధములు. శాస్త్రాంతరములలో ననేకములుగా వర్ణింపబడినను అవన్నియు ముఖ్య

ములయిన నీయారు పదార్థములలో నిముడగలవు. ఆ యా రింటిలోను ద్రవ్యగుణ కర్మములు మూడేముఖ్యములు. (అర్థ ఇతి ద్రవ్యగుణ కర్మసు) పదార్థమను శబ్దము ద్రవ్యగుణకర్మ ములలోనే వర్తించును. అని యీశాస్త్రమున చెప్పబడును. తక్కిన సామాన్య విశేష సమవాయములు ఉపపదార్థములు. అందువలన నీయారు పదార్థముల తత్త్వజ్ఞానముద్వారా ఆత్మను వేరుపరచి దానిని యథార్థముగా నెరుంగుటయే నిఃశ్రేయసమునకుముఖ్యసాధనమని యీసూత్రాభిప్రాయము.

"తమేవ విదిత్వాఽతిమృత్యుమేతి, నాన్యః పన్థా
విద్యతేఽయనాయ" (యజు. అ. ౩౧. మం. ౧౮)
'తమేవవిద్వాన్ నబిభాయ మృత్యోరాత్మానం
ధీరమజరం యువానమ్'

(అథర్వ- కా. ౧౦. సూ. ౫. మం. ౪౪)

"బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్ (తై. ఉ. ౨. ౧) అని మంత్రసంహితలలోను, ఉపనిషత్తులలోను, పరమాత్మని యపరోక్షజ్ఞానమే మోక్షసాధనమని వర్ణింపబడియున్నను, కేవలాత్మజ్ఞానము కలుగక పరమాత్మసాక్షాత్కార మసం భవమగుటచేతను, ఆత్మజ్ఞానము తరువాత పరమాత్మని జ్ఞానమవశ్యము కలుగుటచేతను, ఆత్మతత్త్వజ్ఞానమే నిఃశ్రేయ సమునకు ముఖ్యకారణమని రాద్ధాంతము. అందువలననే న్యాయవైశేషికసాంఖ్య యోగదర్శనములందు కేవలాత్మ తత్త్వమును బాగుగా నుపదేశించి ఉత్తరమీమాంస (వేదాం తదర్శనమున) యందు 'అథాతోబ్రహ్మజిజ్ఞాసా' యని పరమాత్మ నిరూపణము చేయబడియుండెను.

వివిక్త ఆత్మ తత్త్వజ్ఞానమే బ్రహ్మజ్ఞాన ప్రతిబంధక మగు మిథ్యాజ్ఞానమును దూరమొనర్చి మోక్షప్రాప్తి కలుగ జేయును. అనగా పరమాత్మ సాక్షాత్కారమువలన శాశ్వతసుఖము ననుభవింపజేయును. ఉపనిషత్తులలో నిట్లు కదా వర్ణింపబడియుండెను.

"యదాపశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణమ్" (ముం. 3-౧-3)
"ఏకో వశీ సర్వభూతాంతరాత్మా, ఏకరూపం బహుధాయఃకరోతి, తమాత్మస్థం యేఽనుపశ్యంతి ధీరాః తేషాం సుఖం శాశ్వతం నేతరేషామ్" (కఠ ౨-౫-౧౨)

పశ్యః=ఆత్మజ్ఞాని, రుక్మవర్ణమ్=స్వప్రకాశుని తెలిసికొని, శాశ్వతం సుఖమ్=పరమాత్మని స్వరూపభూతమగు సుఖము- పరమపదము- పరమగతి- పరమశాంతిని పొందుచున్నాడు.

ఈయారు పదార్థములేకాక అభావమను నేడవ పదార్థమొకటి చేర్పవలయునని యుదయనాచార్యుని మతము. దీనిని కణాదుడు తానుల్లేఖింపలేదు. దీనికి కారణము అభావము భావప్రతియోగికమై భావపదార్థాధీనమగుటచే స్వాయముగా నిందు గణింపడయ్యెను. అంతియగాని అభావము పధార్థముకాదనికాదు. ఈ యభావము, ప్రాగభావము, ప్రధ్వంసాభావము, అత్యంతాభావము, అన్యోన్యాభావము ననినాలుగు విధములు. కార్యోత్పత్తికి పూర్వముండు అభావము ప్రాగభావమనబడును. అది యనాదియైనను నశించును. కార్యము-భావపదార్థము (వస్తువు) తయ్యారగుటయే ప్రాగ

భావపు నాశనము. ఉత్పన్నమైనవస్తువు నశించినతరువాత నేర్పడు అభావము ప్రధ్వంసాభావము. ఇది జన్యమైనను నాశములేనిది. ఒకచోట నున్నపదార్థము మఱియొకచోట మూడుకాలములలోను లేకుండును- అది అత్యంతాభావము. ఘటము వస్త్రముకాదు; వస్త్రము ఘటముగాదు-అనగా ఒక పదార్థము అన్యపదార్థరూపమున లేకుండుట అన్యోన్యాభావము.

యథార్థముగ ఈ వైశేషిక దర్శనకారుని మతములో నభావమనుది పృథక్ పదార్థముగాదు. పైనచెప్పిన వివిధాభావములును పృథక్త్వమను గుణములోనే అంతర్భానము లగుచున్నవి. పృథక్త్వమనగా నసంయోగము. సంయోగము ననేకదా భావపదార్థ మేర్పడుచున్నది. అందువలన నసంయోగమే అభావము.

శాస్త్రముల ప్రవృత్తి (వర్ణన విధానము) నాలుగు విధములుగా నుండును. 1 ఉద్దేశము. 2 విభాగము. 3 లక్షణము. 4 పరీక్ష. నామముతో పదార్థములను నిర్దేశించుట ఉద్దేశము. ఉద్దిష్ట పదార్థములను విభజించుట విభాగము. అసాధారణ ధర్మ నిర్దేశముద్వారా : సమానాసమాన జాతీయములగు పదార్థములనుండి వేరుచేయుట లక్షణము. లక్షణానుసారము హేతుపురస్సరముగా ప్రతిపక్ష సిద్ధాంతమును ఖండించి స్వపక్షమును సాధించి నిర్ణయించుట పరీక్ష.

ఇట్లు శాస్త్రరీతి ననుసరించి పూర్వసూత్రమున నుద్దిష్ట ద్రవ్యాది పదార్థములలో క్రమ ప్రాప్త ద్రవ్యమును విభాగించుచున్నాడు.

"పృథివ్యాపస్తేజోవాయు రాకాశం కాలోదిగాత్మా
మన ఇతిద్రవ్యాణి" ౧. ౧. ౫

పృథివీ = భూమి, ఆపః=జలము, తేజః = జ్యోతి-అగ్ని, వాయుః= వాయువు, ఆకాశం = ఆకాశము, కాలః = సమయము, దిక్ =దిశ-దిక్కు, ఆత్మా = క్షేత్రజ్ఞుడు, మనః = అంతఃకరణము-చిత్తము.

ఈతొమ్మిది ద్రవ్యపదవాచ్యములు. అనగా ద్రవ్య పదార్థములు. వీనిలో మొదటి మూడుపదార్థములు అనిత్యము లు. వాయువు మొదలు మిగిలినపదార్థము లారునునిత్యములు. ఇందాత్మ పదార్థము జీవాత్మ పరమాత్మయని రెండువిధ ములు. ఈరెండును పృథివ్యాదులకు మూల కారణమగు ప్రకృతియు మొత్తమీ మూడును పరమార్థ నిత్యములు- ఉత్పత్తి వినాశములు లేనివి. అనగా ప్రాగభావ, ప్రధ్వంసాభావ రహితములైన పదార్థములు. వాయువు, ఆకాశము, కాలము, దిక్కు, మనస్సు, నీయైదు పదార్థములు చిరకాలముండుటచే నిత్యములని వ్యవహరింప బడును. అందు వలన నివి వ్యావహారిక నిత్యములు. ఇందు వాయ్వాది నాలుగు పదార్థములు మహాప్రలయ పర్యంతముండును. మన స్సుమాత్రము మోక్షపర్యంతము నశింపదు. పృథివ్యాదులకు మూలకారణమగు పదార్థమును సాంఖ్య, యోగ, వేదాంత దర్శన కారులు ప్రకృతినామముతో వ్యవహరింతురు. న్యాయ వైశేషిక మీమాంసకులు పరమాణు నామముతోను వ్యవ హరింతురు. సత్వ రజస్తమోగుణ రూపము నెల్లరు సమాన ముగా స్వీకరింతురు.

ద్రవ్యములను విభజించి గుణములను విభాగించుచున్నాడు :—

"రూప రస గంధ స్పర్శాః, సంఖ్యాః, పరిమాణాని, పృథక్త్వం, సంయోగవిభాగౌ, పరత్వాపరత్వే, బుద్ధయః, సుఖదుఃఖే, ఇచ్ఛాద్వేషౌ, ప్రయత్నాశ్చ గుణాః" ౧.౧.౬

రూపరసగంధస్పర్శలు, సంఖ్యలు, పరిమాణములు, పృథక్త్వము, సంయోగవిభాగములు, పరత్వము, అపరత్వము, బుద్ధులు, సుఖదుఃఖములు, ఇచ్ఛాద్వేషములు, ప్రయత్నములు, సూత్రములోని "చ" కారబలమున గురుత్వము, ద్రవత్వము, స్నేహము, సంస్కారము, ధర్మము, అధర్మము, శబ్దమునను నేడు గుణములుచేరి యిరువదినాల్గు గుణపదవాచ్యములు.

ఈగుణములలో ద్రవత్వము రెండువిధములు. సాంసిద్ధిక ద్రవత్వము. నైమిత్తిక ద్రవత్వము. సంస్కారము త్రివిధము. వేగాఖ్యసంస్కారము. స్థితిస్థాపక నామకసంస్కారము. భావనాఖ్యసంస్కారము.

రూపము, రసము, గంధము, స్పర్శము, స్నేహము, సాంసిద్ధికద్రవత్వము, శబ్దము, బుద్ధి, సుఖము, దుఃఖము, ఇచ్ఛ, ద్వేషము, ప్రయత్నము, ధర్మము, అధర్మము, భావనాఖ్య సంస్కారము లను నీపదునైదు విశేషగుణములు. ఈగుణము లన్నియు, సామాన్యవిశేష యుతములై తమకాశ్రయమగు ద్రవ్యము నితరద్రవ్యములనుండి వేరుపరచును. (జాతిమత్వే సతిబాహ్యైకేంద్రియమాత్ర గ్రాహ్యత్వం విశేషగుణత్వమ్) అని విశేషగుణలక్షణము. రూపరసాది విశేషగుణములు, రూపత్వాది జాతిమంతములు, త్వక్చక్షుశ్శ్రోత్రాది బాహ్యేంద్రియములలోనొక్కయింద్రియముచేత నేగ్రహింపబడు నవియునునై యున్నవి.

రూపాది విశేషగుణభిన్నములైన, సంఖ్య, పరిమాణము, పృథక్త్వము, సంయోగవిభాగములు, పరత్వాపరత్వములు, నైమిత్తికద్రవత్వము, గురుత్వము, వేగస్థితిస్థాపకాఖ్య సంస్కారములును సామాన్య గుణములు. ఇవి విశేషగుణములవలె స్వాశ్రయద్రవ్యములను తదితరద్రవ్యములనుండి వేరుచేయలేవు. సర్వద్రవ్యములలోను సమానముగానుండును.

ఈ దిగువకారికలలో నే యేద్రవ్యమున నే యేగుణములు గలవో వివరింపబడినవి.

"స్పర్శాదయోఽష్టౌ వేగాఖ్యః సంస్కారో మరుతో గుణాః,
స్పర్శాద్యష్టౌ, రూపవేగౌ, ద్రవత్వం తేజసోగుణాః ॥౧.
"స్పర్శాదయోఽష్టౌ వేగశ్చ ద్రవత్వంచ గురుత్వకమ్।
రూపం రసస్తథాస్నేహో వారిణ్యేతేచతుర్దశ ॥౨.
"స్నేహహీనా గంధయుతాః క్షితావేతేచతుర్దశ।
బుద్ధ్యాదిషట్కం సంఖ్యాది పంచకం భావనాతథా ॥3.
"ధర్మాధర్మౌ గుణాఏతే ఆత్మనఃస్యుశ్చతుర్దశ।
సంఖ్యాది పంచకం కాలదిశోఃశబ్దశ్చ తేచఖే ॥౪.
"సంఖ్యాది పంచకంబుద్ధి రిచ్ఛా యత్నోపి చేశ్వరే।
పరత్వాపరత్వే సంఖ్యాది పంచ వేగశ్చమానసే ॥౫.

వాయువునందు స్పర్శమొదలెనిమిది, వేగనామకసంస్కారముకలిసి తొమ్మిదిగుణములున్నవి. అగ్నియందు స్పర్శాదులెనిమిది, రూపము. వేగము, ద్రవత్వమునను పదునొకండుగుణములు. జలమునందు స్పర్శాదులెనిమిది, వేగము ద్రవత్వము, సాంసిద్ధికము, గురుత్వము, రూపము, రసము,

స్నేహమునను చతుర్దశగుణములు. స్నేహమువిడిచి గంధము జేర్చినీటియందుగలపదునాలుగుగుణములేపృథివియందుగలవు. ఆత్మలో బుద్ధ్యాదులారు, సంఖ్యాదులైదు, భావనాసంస్కారము, ధర్మము, అధర్మమునను చతుర్దశగుణములు. కాలము దిక్కు రెంటిలో సంఖ్యాదులైదు గుణములున్నవి. ఆకాశమున సంఖ్యాదులైదు, శబ్దము గలవు. ఈశ్వరునిలో సంఖ్యమొదలైదు, బుద్ధి, ఇచ్ఛ, యత్నము, నను నెనిమిది గుణములుండును. పరత్వాపరత్వములు, సంఖ్యాదులైదు, వేగము అను నెనిమిది గుణములు మనస్సునందున్నవి. పైనచెప్పిన యిరువదినాల్గు గుణములుగాక, గురుత్వమునకు వ్యతిరేకమగు లఘుత్వము నొకగుణముగా కొందరువర్ణింతురు. దీనితోకలిసి యిరువదైదుగుణములగును. శౌర్యము, ఔదార్యము, మున్నగు గుణములు ప్రయత్నాంతర్గతములేయగును. బలవంతుడైనశత్రువును జయింపనుత్సహించుట శౌర్యము. ఎల్లప్పుడు సన్మార్గమున ప్రవర్తించుబుద్ధి యౌదార్యము. ఇతరులదుఃఖమును పోగొట్టనెంచుట కారుణ్యము, ఇట్లూహింతురుగాక.

క్రమముగ కర్మమును విభజించుచున్నాడు:—

"ఉత్ క్షేపణ మవక్షేపణ మాకుంచనం ప్రసారణం
గమనమితి కర్మాణి" ౧.౧.౭

ఉత్ క్షేపణం = వస్తువునుపైకి పంపనుపయోగించుక్రియ, అవక్షేపణం = క్రిందికి త్రోయనుపకరించుక్రియ, ఆకుంచనం = సంకోచాత్మక సంయోగవిశేషము, ప్రసారణం = సంకోచ ప్రతిద్వంద్వియగు విభాగము, విస్తరిల్లుట, గమనమనని కర్మలైదువిధములు.

భ్రమణాదిక్రియలన్నియు గమనాంతర్గత భూతము లగుటచేత వేరుగ పఠింపలేదు.

ద్రవ్యగుణకర్మలను విభజించి తత్త్వజ్ఞానానుకూలమగుటంజేసి వాని సాధర్మ్య వైధర్మ్యములను జెప్పనెంచి ప్రథమమున ద్రవ్యగుణకర్మముల సాధర్మ్యమును వర్ణించుచున్నాడు:—

"సదనిత్యం ద్రవ్యవత్ కార్యంకారణంసామాన్య విశే షవదితి ద్రవ్యగుణకర్మణా మవిశేషః" ౧.౧.౮

ఈప్రకరణము లోప్రకృతి, జీవాత్మ, పరమాత్మనువదలి, మిగిలిన ద్రవ్యగుణ కర్మములసమాన, విశేషధర్మములు వర్ణింపబడును.

సత్ = సత్తావత్వము, అనిత్యం= వినాశత్వము, ద్రవ్యవత్ = ద్రవ్యసమ వాయకారణకత్వము,కార్యం=ఉత్పత్తిమత్వము,*కారణం=కార్యజనకత్వము,సా మాన్యవిశేషవత్ = ద్రవ్యత్వాది సామాన్యము ఘటత్వాది విశేషములు గలిగియుం డుట, ఇవన్నియు ద్రవ్యగుణకర్మములలోఁగల సమానధర్మములు.

సత్పదార్థములు అసత్పదార్థములు నని పదార్థములు రెండువిధములు. ద్రవ్యగుణకర్మములుసత్పదార్థములు. అనగా వీనిలోఁసత్ సత్తా=అస్తిత్వమున్నదనిఅభిప్రాయము.దీని నేసత్తా వత్వమందురు. వినాశిత్వమనగా(భూత్వాఽభావిత్వమ్) ఉత్ప న్నమైననశించుట, ద్రవ్యసమవాయకారణకత్వము = ద్రవ్యము సమవాయకారణముగా గలిగియుండుట. కార్యద్రవ్యములగు ఘటపటాదులు తమకు కారణభూతములైన కపాలతంతువు

---

*కారణము మూడువిధములు. సమవాయికారణము, అసమవాయికార ణము. నిమిత్తకారణము.

ఉదా:— వస్త్రమను కార్యమునకు తంతువులు సమవాయికారణము. తంతుసంయోగము అసమవాయికారణము. ఇవిగాక మిగిలిన తురీవేమా దులు (మగ్గపుసామానులు) మున్నగునవన్నియు నిమిత్తకారణము.

లలో సమవాయ సంబంధముతో నుండును. ఇట్లే గుణకర్మ ములును స్వాశ్రయభూతములగు ఘటపటాది ద్రవ్యముల లోనే సమవాయ సంబంధముతో నుండును. అందువలన ద్రవ్య గుణకర్మములు మూడును ద్రవ్యమే సమవాయకారణముగా గలవియని భావము.

ద్రవ్యగుణముల రెంటి సాధర్మ్యము-

"ద్రవ్యగుణయోః సజాతీయారంభకత్వం సాధర్మ్యం"

ద్రవ్యగుణయోః= ద్రవ్యగుణములకు, సజాతీయారంభకత్వం= తమకుసమాన జాతీయములగు ద్రవ్యగుణముల నుత్పాదింపజేయుట సమానధర్మము.

"ద్రవ్యాణి ద్రవ్యాంతర మారభన్తే, గుణాశ్చ గుణాంతరమ్" ౧.౧.౧౦

ద్రవ్యాణి= పృథ్వి, జలము, అగ్ని, ద్రవ్యాంతరమ్= తనకుసజాతీయమగు నన్య ద్రవ్యమును, పృథివి పృథివ్యంతరమును, జలము జలాంతరమును, అగ్ని అగ్న్యాం తరమును, ఇట్లే గుణాః= గుణములు రూపరసాదులు, గుణాంతరం= సజాతీయ మగు నన్యగుణమును, అనగా, రూపము ,అన్యరూపమును, రసము రసాంతర మును, గంధము గంధాంతరమును, ఇట్లు ఆరభన్తే = ప్రారంభించుచున్నవి, విజాతీయమును కలిగింపనేరవని పూర్వసూత్రార్థము నిట స్పష్టపరచెను.

సూక్ష్మవాయ్వాకాశములు స్థూల వాయ్వాకాశ ములను కలిగించినను స్థూలవాయ్వాకాశములు సజాతీయ ద్రవ్యాంతరముల నారంభింపవు. ఇట్లే దిక్కు, కాలము, మనస్సు, అంతిమ కార్యద్రవ్యములగు ఘటపటాదులు,నన్య ద్రవ్యముల నారంభింపనేరవు. గుణములలో ద్విత్వము, పృథ క్త్వము, పరత్వము, అపరత్వము మున్నగు గుణములుగాక మిగిలినగుణములే గుణాంతరములను-సమానజాతీయములను ఆరంభింపగలవని యెఱుగవలయును.

ద్రవ్యగుణములు నిజసజాతీయ ద్రవ్యగుణాంతరముల నారంభించునట్లు కర్మములేల స్వసజాతీయ కర్మాంతరమును గలుగజేయవు?—

"కర్మ కర్మసాధ్యం నవిద్యతే" ౧.౧.౧౧

కర్మ= ఉపర్యుక్త పంచవిధములైన, కర్మము, క్రియ, కర్మసాధ్యా = క్రియచే నేర్పడునది, నవిద్యతే= కాదు.

ఒకవస్తువునందు క్రియయేర్పడగానే విభాగమేర్పడును గాని క్రియాంతరము గలుగనేరదు. అవయవములందు కలుగు చలనక్రియవలన నవయవిలోకల్గు చలనక్రియా జన్యముకాదు. అవయవములందు కలిగిన క్రియవలన వేగముద్భవించును. ఆవేగమువలన నవయవి చలించును. అందువలన కర్మము కర్మాంతరము నుద్భవింపజేయదని సూత్రతాత్పర్యము.

ద్రవ్యగుణకర్మముల సాధర్మ్యమును నిరూపించి గుణకర్మములకంటె ద్రవ్యమునగల వైధర్మ్యము, విశేషధర్మమును నిరూపించుచున్నాడు —

"నద్రవ్యం కార్యం కారణంచవధతి" ౧.౧.౧౨

ద్రవ్యం=కార్యద్రవ్యమును కారణద్రవ్యమును, కార్యం కారణంచ= కార్యకారణద్రవ్యములు, నవధతి=నవధయతి= నశింపజేయవు. కారణమును కారణముగాని, కార్యమును కార్యముగాని నశింపజేయదు.

కార్య కారణద్రవ్యములు వాని నారంభింపజేయు సంయోగనాశమువలననే నశించునని తాత్పర్యము.

గుణములెట్టివన. —

"ఉభయథాగుణాః" ౧.౧.౧౩

గుణాః= గుణములు, ఉభయథా= రెండువిధములైనవి.

అనగా కారణ కార్యరూపములగు గుణములు కార్య కారణ రూపములగు గుణములను నశింపజేయుచున్నవి.

ఉదాహరణముగా నిట శబ్దమును గ్రహింపుడు. నాభిదేశమునుండి వాయువు పైకివచ్చి కంఠజిహ్వాదులు దంతాది స్థానములలో నాహతినిబొంది శబ్దము నుద్భవింపజేయును. ప్రథమశబ్దము కుసుమ వికాసముంబోలి అన్నివైపుల సదృశ శబ్దాంతరములనుద్భవింపజేయును. మరియునాశబ్దములుశబ్దాంతరములను గల్గించుచు శ్రవణేంద్రియమున జేరును. ఇందు త్తరోత్తర కార్యభూతములగు శబ్దములు పూర్వకారణ భూతశబ్దములనునశింపజేయుచు,అంతిమకార్యభూతమగుశబ్దమును, తదుత్పాదక పూర్వకారణభూతమగు శబ్దము నశింపజేయును. ఇట్లుకార్యకారణములగు గుణములు కారణకార్యములగు గుణములను నశింపజేయునని తాత్పర్యము.

కర్మయెట్టిదన—

"కార్యవిరోధి కర్మ" ౧.౧.౧౪

కార్యవిరోధి= కార్యం= తనవలనబుట్టు నుత్తరసంయోగము మొదలగునది, విరోధి= నశింపజేయునదై యస్య = దేనికికలదో తత్ = అదియే, కర్మ.

అనగా కర్మ, విభాగమును పుట్టించినపిమ్మట, ఉత్తర సంయోగమును పుట్టించి నశించుచున్నది కాబట్టి కార్యవిరోధి కర్మయనిభావము.

ద్రవ్యగుణకర్మముల సాధర్మ్య వైధర్మ్యములను వర్ణించి ద్రవ్యలక్షణమును జెప్పుచున్నాడు—

"క్రియాగుణవత్ సమవాయి కారణమితి ద్రవ్య లక్షణమ్" ౧.౧.౧౫

క్రియాగుణవత్= క్రియావత్వము, గుణవత్వము, సమవాయికారణమ్= సమవాయికారణత్వము ననుమూడును, ద్రవ్యలక్షణమ్= పృథ్వీ జలాద నామ

ములతో నిర్దేశించిన ద్రవ్యముయొక్క లక్షణము. అనగా సమానాఽసమాన జాతీయ ద్రవ్యములనుండి వేఱుచేయునది.

ద్రవ్యమనునది క్రియావంతమో, గుణవంతమో లేక సమవాయికారణమో అగునని తాత్పర్యము. ఇది యే ద్రవ్యలక్షణము. లక్షణమనగా (అసాధారణధర్మోలక్షణమ్) అసాధారణధర్మమని యర్థము. దేనివలన నొకవస్తువు ఇతరసమస్త ప్రపంచమునుండి వేరుచేయబడి గుర్తింపఁబడునో అదియే లక్షణము. ఉదాహరణము:—ఆవునకులక్షణమేమని విచారింతము. "గోఃసాస్నాదిమత్వం లక్షణమ్" సాస్నా= గంగడోలు, ఆదిపదమునకు, గిట్టలు కొమ్ములు మున్నగునవన్నియు అర్థము, అనగా ఆవునకు గంగడోలు (మెడక్రింద వ్రేలుచుండుచర్మము) గిట్టలు కొమ్ములుండుట లక్షణమని చెప్పఁదుము. ఈ గంగడోలుఅనులక్షణము ప్రపంచమునగల యితరజంతువులనుండియు మరియు నితరసమస్త ప్రాణివస్తుజాతమునుండియు ఆవును వేరుపరచి దానినిగుర్తింపజేయును. (ప్రస్తుతమిట ఆవుఅనగా ఎద్దు మున్నగు నావులజాతియనుట) ఇట్లు లక్షితవస్తువును తదితర పదార్థములనుండి వేరుచేయుటనే సంస్కృతమున "సమానాసమానజాతీయవ్యవచ్ఛేదకత్వ" మందురు. ఉదాహరణమున సాస్నాదిమత్వమనులక్షణము సమానజాతీయములగు నితరపశువులనుండియు, అసమానజాతీయములగు వృక్షాదిపదార్థములనుండియు ఆవును వేరుపరచుచున్నది.

ఇట్టిలక్షణములు దోషరహితములుగా నుండవలెను. లక్షణములో అవ్యాప్తి, అతివ్యాప్తి, అసంభవము అని

మూడువిధములగుదోషము లుండును. (లక్ష్యైక దేశవృత్తిత్వ మవ్యాప్తిః-యథాగోః కపిలత్వమ్) దేనికిలక్షణము చెప్పబడునో అదిలక్ష్యమనబడును. లక్షణముసంపూర్ణలక్ష్యములోవర్తింపక ఒకభాగములో మాత్రముండుట అవ్యాప్తిదోషము. ఉదాహరణము:— గోవునకు కపిలత్వము లక్షణమనుకొనిన ఆకపిలత్వము లక్ష్యములగు గోవులన్నిటిలో నుండక కేవలము గోవులలోనొకటియగు కపిలగోవులోనే ఉండును. అందువలన కపిలత్వమను లక్షణముఅవ్యాప్తియను దోషముతో కూడి దుష్టలక్షణమగును.

(లక్ష్యవృత్తిత్వే సత్యలక్ష్య వృత్తిత్వమతివ్యాప్తిః-యథాగోః శృంగిత్వమ్, లక్షణము లక్ష్యమంతటనుండియు లక్ష్యముకాని యితరపదార్థములో కూడనుండుట అతివ్యాప్తి యనబడును. ఎట్లన, గోవునకు శృంగిత్వము=కొమ్ములుండుట లక్షణమందుమేని, లక్ష్యమగు గోవు మాత్రముననుండుటయే గాక అలక్ష్యమగులేడి, దున్న, మేకమున్నగువానిలో గూడ వర్తించును. అందువలన శృంగిత్వలక్షణము అతివ్యాప్తమై దుష్టమగును.

("లక్ష్యమాత్రావృత్తిత్వ మసంభవః- యథాగోరేక శఫవత్వమ్") లక్షణము లక్ష్యమాత్రములో నెక్కడ నుండకుండుట-గోవునకుఏకశఫవత్వమ్=ఒకగిట్టకలిగియుండుటలక్షణమందుమేని యీలక్షణము లక్ష్యమగునే గోవునందును వర్తింపదు. ఎందువలన ననయేగోవునకును ఒంటిగిట్టయుండనేరదు కదా. అందుచే నీలక్షణము అసంభవమను దోషముతో గూడి

నదగును. సాస్నాదిమత్వము గోవులక్షణమందు మేని యిందు పై జెప్పిన అవ్యాప్తి అతివ్యాప్తి అసంభవము అనుదోషము లొక్కటియు నుండక నిర్దుష్టలక్షణమగును.

ప్రకృతమున ద్రవ్యమునకులక్షణమేమన క్రియావత్వము గుణవత్వము,సమవాయికారణము. ఇందుక్రియావత్వమేద్రవ్య లక్షణమనిన లక్షణమవ్యాప్తమగును. ఎందువల్లనన క్రియావత్వమనులక్షణములక్ష్యములోనొకభాగమగు ఆకాశమునందు వర్తింపదు. ఆకాశమున క్రియలేదు. ఆదోషమును పోగొట్టుటకై గుణవత్వముగూడ లక్షణములో చేర్చవలసివచ్చెను. ఇప్పుడు ఆకాశమునగూడ లక్షణమువర్తించును. కాని, యీ శాస్త్రకారుల యుద్దేశములో ఉత్పన్నమగు ప్రతిపదార్థమును ఉత్పన్న క్షణములో క్రియగాని గుణముగాని లేనిదిగానుండును. అందువలనఘటపటాదులగుకార్యద్రవ్యము- (పుట్టినశించునవి) లన్నియు పుట్టిన ప్రథమక్షణములో గుణక్రియా రహితములుగానుండును. అయినప్పటికినది ద్రవ్యమే. అందువలన నదియు లక్ష్యమేఅగును. ఇట్టిస్థితిలో క్రియావత్వమను లక్షణముగాని గుణవత్వమను లక్షణముగాని ఉత్పన్నక్షణములో ఘటపటాది ద్రవ్యములయందువర్తింపక అవ్యాప్తమగుచున్నది.అందువలన ద్రవ్యమునకు సమవాయికారణము లక్షణముగా చెప్పబడెను. ఈలక్షణము ద్రవ్యమాత్రమునవర్తించును. ఎందువల్లననక్రియగాని,గుణముకాని, ద్రవ్యమున సమవాయసంబంధముతోనుండును.అందువలనద్రవ్యమెప్పుడునుసమవాయికారణమేఅగును. ఉత్పన్నక్షణములో పటాదిద్రవ్యములలో క్రియాగుణములు లేకున్నను సమవాయికారణత్వమా ద్రవ్యములోలేకపోలేదు.

కాని యీలక్షణముగూడ పరమాత్మనియందు అవ్యాప్తమే అగుచున్నది. అందువలన ద్రవ్యత్వ జాతిమత్త్వము = ద్రవ్యత్వజాతిని కలిగియుండుట అను లక్షణము సర్వథా నిర్దుష్టమగును. ప్రతి ద్రవ్యములోను ద్రవ్యత్వములోను ద్రవ్యత్వ ముండి తీరును. పరమాత్ముడును ద్రవ్యమగుట ద్రవ్యత్వలక్షణము పరమాత్మనిలోగూడ వర్తించును. అందువలన ద్రవ్యత్వజాతిమత్త్వమే ద్రవ్యలక్షణము.

ద్రవ్యానంతరమున గుణలక్షణము.—

"ద్రవ్యాశ్రయ్యగుణవాన్ సంయోగ విభాగే
ష్వకారణ మనపేక్షఇతి గుణలక్షణమ్" ౧.౧.౧౬

గుణము- ద్రవ్యాశ్రయీ= పృథివ్యాది ద్రవ్యముల నాశ్రయించు స్వభావము కలది, అగుణవాన్= గుణవంతముగానిది, సంయోగవిభాగేషు= అకారణమ్, అనపేక్షః= సంయోగవిభాగములు కలిగించుటలో కర్మము స్వతంత్ర కారణము, గుణము స్వతంత్రముగా సంయోగవిభాగములను కలిగింపలేనిది. ద్రవ్యమునాశ్రయించి గుణములకనాశ్రయమై స్వతంత్రముగా సంయోగవిభాగములను కలిగింపలేనిది గుణమని భావము.

ద్రవ్యమును ఆశ్రయించియుండుట గుణమునకు లక్షణమందుమేని, అలక్ష్యమగు ద్రవ్యమున నతివ్యాప్తమగును. ద్రవ్యముగూడ ద్రవ్యమునాశ్రయించి యుండును. పటరూప కార్యద్రవ్యము తంతురూప కారణద్రవ్యమున సమవాయ సంబంధమున నుండును. అందువలన ద్రవ్యాశ్రయత్వమను లక్షణములో గుణానాశ్రయత్వము=సమవాయసంబంధమున గుణమునకు గుణము ఆశ్రయముకాకుండుట- అనివిశేషణము చేర్పబడినది. ఇప్పుడు ద్రవ్యములో నతివ్యాప్తి లేదు. ఎందు

వల్లనన ద్రవ్యము ద్రవ్యమునకాశ్రియమైనను, గుణమునకనాశ్రయముకాదు. ద్రవ్యములో గుణములు సమవాయసంబంధముగా ఉండును. ఇప్పుడు కర్మములో నతివ్యాప్తిదోషము పోలేదు. కర్మము ద్రవ్యాశ్రయమై, గుణమునకనాశ్రయమై యుండును. అందువలననాదోషమును వారించుటకులక్షణములో సంయోగవిభాగములకు స్వతంత్రకారణము కానిది అను విశేషణము చేర్పవలసివచ్చెను. ఇప్పుడు కర్మములో నతివ్యాప్తి కలుగదు. కర్మము ద్రవ్యాశ్రయమై గుణమున కనాశ్రియమైనను సంయోగ విభాగములకు స్వతంత్రికారణము. అనగా సంయోగ విభాగములను పుట్టింప జేయుటలో నన్యసాహాయ్యమపేక్షింపదు. గుణము ఇతర సహాయములేక సంయోగ విభాగములు కలిగింపనేరదు. కావున ద్రవ్యాశ్రియమై, గుణానాశ్రయమై, సంయోగ విభాగోత్పత్తికి స్వతంత్రి కారణము కానిది గుణమని నిష్కృష్టముగా తేలిన సిద్ధాంతము.

లేక గుణత్వజాతిమత్త్వము – గుణత్వజాతిగలది అని లక్షణము. గుణత్వజాతి ద్రవ్య కర్మాదులగు నన్య పదార్థముల నెక్కడ నుండక గుణములలోనే వర్తించును గనుక నేదోషమును లేదు.

కర్మలక్షణము:–

"ఏకద్రవ్య మగుణం సంయోగవిభాగే ష్వనపేక్ష కారణమితి కర్మలక్షణమ్" ౧.౧.౧౭

ఏకద్రవ్యమ్ = ఒక్కద్రివ్యమే ఆశ్రియముగా గలది. అగుణమ్ = గుణమున కాశ్రియము కానిది. సంయోగ విభాగే ష్వనపేక్ష కారణమ్ =

సంయోగ విభాగములను పుట్టింప జేయుటలో తనకంటె వెనుకబుట్టిన ఇతర పదార్థము నపేక్షింపక స్వయముగా కారణ మగుట, కర్మలక్షణమ్= కర్మపదార్థ లక్షణము.

సంయోగ విభాగముల నుద్భవింప జేయుటలో ననపేక్ష కారణమై గుణవంతముకాక యేకద్రివ్యము నాశ్రియించి యుండునది కర్మమని భావము.

పై లక్షణములుగల ద్రవ్యగుణకర్మముల సాధర్మ్యమేమి?

"ద్రవ్యగుణకర్మణాం ద్రవ్యం కారణం సామాన్యమ్" ౧.౧.౧౮

ద్రవ్యగుణకర్మణామ్=పైజెప్పిన లక్షణములుగల ద్రివ్య గుణకర్మములకు, ద్రవ్యమ్=ఒక్క ద్రవ్యము, కారణమ్=సమవాయి కారణమై యుండుట, సామాన్యమ్ = సమానధర్మము.

ద్రివ్య గుణకర్మముల యుత్పత్తిలో ద్రవ్యమొక్కటే సమవాయి కారణమై యుండుట వీని సామాన్య ధర్మమని భావము.

వీనిలోగల మరియొక సామ్యము-

"తథాగుణః" ౧.౧.౧౯

పై సూత్రమునుండి 'ద్రివ్యగుణకర్మణాం కారణం సామాన్యం' అను పదముల నీ సూత్రిములో చేర్పవలెను. ద్రవ్య గుణకర్మములకెట్లు ద్రవ్యము కారణమో అట్లే గుణము కారణమగుట సమాన ధర్మము.

ఉదాహరణము:- తంతువుల సంయోగము పటద్రవ్యమున కసాధారణ కారణము. తంతువుల రూపము పటరూపమునకు కారణము. పటమునగల గురుత్వాది గుణములు ఆపటమును పైకివేయుట మున్నగు నుత్క్షేపణాది కర్మములకు కారణము. అందువలన నిట సంయోగము, రూపము, గురుత్వము అను నీగుణములు, పటము, దానిరూపము, ఉత్క్షేపణము మున్నగు వానికి కారణమనుట సామాన్యము.

"సంయోగ విభాగ వేగానాం కర్మసమానమ్" ౧.౧. ౨౦

సంయోగము, విభాగము, వేగాఖ్య సంస్కారము, వీనికన్నిటికి కర్మము సమాన కారణము.

ఒక వస్తువును మనము పైకి విసరుదుమేని పైకి విసరుట ఉత్ క్షేపణ కర్మము. ఈకర్మమువలన ఆవస్తువు పూర్వమున్న చోటినుండి విడిపోవును. ఇది విభాగము. క్రొత్త చోట దానికి సంయోగము ఏర్పడును. ఉత్ క్షేపణ కర్మము వలన నావస్తువునందు వేగాఖ్య సంస్కారము ఏర్పడును. ఇట్లు ఒక్క కర్మమువలన పూర్వదేశ విభాగము, ఉత్తర దేశ సంయోగము. వేగము ఏర్పడుచున్నవి. అందువలన నీ మూటికి కర్మము సమాన కారణము.

"నద్రవ్యాణాంకర్మ" ౧.౧.౨౧

కారణపదము పూర్వసూత్రమునుండి యనువర్తించును. ద్రవ్యాణాం = ద్రవ్యములకు కర్మ = ఉత్క్షేపణాది కర్మము. న కారణమ్ కారణము కాదు.

సంయోగ విభాగ వేగములకు కర్మము కారణమైనట్లు కర్మజన్య సంయోగమువలననే ద్రవ్యము లేర్పడుచుండగా ద్రవ్యమునకు సైతము కర్మము కారణమేల కాదు- అనగా చెప్పుచున్నాడు.

"వ్యతిరేకాత్" ౧.౧.౨౨

ద్రవ్యముద్భవించు కాలమున కర్మము, వ్యతిరేకాత్ = అభావమువలన-లేకుండుటవలన కర్మము ద్రవ్యమునకు కారణము కాదు.

కర్మమువలన కారణ సంయోగము ఏర్పడును. ఇట్లు సంయోగము నుద్భవింపజేసి యాకర్మము నశించును. తదనంతరము కార్యద్రవ్యమేర్పడును. ద్రవ్యోత్పత్తి సమయములో కర్మముండదు గనుక అది కారణము కానేరదు పరంపరగా కారణమైనను ఇక్కడసాక్షాత్ కారణమే వివక్షితము.

"ద్రవ్యాణాం ద్రవ్యం కార్యం సామాన్యమ్" ౧.౧.౨౩

ద్రవ్యాణామ్ = ద్రవ్యములకు, ద్రవ్యం కార్యమ్ = ద్రవ్యకార్యకత్వము ద్రవ్యరూపకార్యము కలిగియుండుట. సామాన్యమ్ = సమానధర్మము.

కపాలమువలన ఘటమేర్పడుట తంతువులవలన పటమేర్పడుట చూచుచున్నాము కదా. అందువలన ద్రవ్యము వలన ద్రవ్యమేర్పడుట సమానధర్మము.

"గుణవైధర్మ్యాత్ నకర్మణాంకర్మ" ౧.౧.౨౪

పూర్వ సూత్రము నుండి కార్య శబ్ద మను వర్తించును.

గుణవైధర్మ్యాత్ = సజాతీయ గుణాంతరములను కలిగించుట గుణముల సాధర్మ్యము. దానికి విరుద్ధము వైధర్మ్యము. అనగా కర్మములు తమకు సమాన జాతీయములగు కర్మాంతరములను కలిగింపవు. అందువలన, కర్మణాం = కర్మములకు, కర్మ = కార్యరూపమగు కర్మము, నసామాన్యమ్= సామాన్యధర్మము. సాధర్మ్యము కాదు.

ద్రవ్యములకు కార్యద్రవ్య సాధర్మ్యమును జెప్పి గుణరూపకార్య సామ్యమును జెప్పుచున్నాడు—

"ద్విత్వప్రభృతయః సంఖ్యాః, పృథక్త్వ సంయోగ విభాగాశ్చ" ౧.౧.౨౫

కార్యపదమిక్కడ ననువర్తించును. ద్విత్వప్రభృతయః సంఖ్యాః = రెండు మొదలు పదార్థమువరకు నుండుసంఖ్యలు, పృథక్త్వము, సంయోగము, విభాగము నను నీగుణములు. ద్రవ్యములకు కార్యమ్=కార్యసామాన్యము.

అనగా ననేక ద్రవ్యములలో నుపర్యుక్త గుణము లుండును.

ద్విత్వాది గుణములవలె కర్మ మేల ద్రవ్యములకు సామాన్యకార్యము కాదు?

"అసమవాయాత్ సామాన్య కార్యం కర్మనవిద్యతే"

అసమవాయాత్ =ద్విత్వాది గుణములనేక ద్రవ్యములలో నెట్లు సమవాయ సంబంధముతో నుండునో, అట్లు కర్మము అనేక ద్రవ్యములలో నుండక పోవుటవలన, అది, సామాన్య కార్యం నవిద్యతే=సామాన్యకార్యము కాదు.

ద్విత్వపృథక్త్వ సంయోగ విభాగములు రెండుగాని రెంటి కెక్కువగాని ద్రవ్యములలో నెట్లుండునో కర్మమట్లనేక ద్రవ్యములలో నుండదని తాత్పర్యము.

"సంయోగానాం ద్రవ్యమ్" ౧.౧.౨౭

సామాన్య కార్యమ్ అను పదమిందనువర్తించును. సంయోగానామ్= తంతు ప్రభృతి అవయవద్రవ్యముల సంయోగము (కలయిక) లకు, ద్రవ్యమ్ = పటప్రభృతి అవయవి ద్రవ్యము సామాన్య కార్యము.

"రూపాణాం రూపమ్" ౧.౧.౨౮

రూపాణామ్=కారణ ద్రవ్యములలో నుండు రూపములకు = తంతు కపాలాదులలో నుండు రూపములకు, రూపమ్=పటాది అవయవిలో నేర్పడు రూపము సామాన్య కార్యము.

"గురుత్వ ప్రయత్న సంయోగానామ్ ఉత్ క్షేపణమ్"

గురుత్వ ప్రయత్న సంయోగానామ్ = ఈమూడు గుణములకు ఉత్ క్షేపణము సామాన్య కార్యము.

బరువైన పదార్థములలోనుండు గురుత్వము, ఆత్మగత ప్రయత్నము, హస్త సంయోగము వీనివలన నుత్క్షేపణ రూపకర్మ యేర్పడుచున్నదని భావము. ఇట్లే వీనివలన నవక్షేపణము నేర్పడునని తెలిసికొనవలయును.

"సంయోగ విభాగాశ్చ కర్మణామ్" ౧.౧.30

కర్మాణామ్=ఉత్ క్షేపణాదికర్మములకు, సంయోగ విభాగాశ్చ=సంయోగ విభాగ వేగములు అనుగుణములు సామాన్య కార్యము.

కర్మమువలన ప్రతివస్తువులోను పూర్వదేశ విభాగము ఉత్తరదేశ సంయోగము వేగము నేర్పడునని భావము.

సంయోగ విభాగాదులే కర్మమునకు సామాన్య కార్యమైనపుడు ("సంయోగ విభాగాశ్చ కర్మణాం న ద్రవ్యకర్మణీ) కర్మములకు సంయోగ

విభాగాదులే సామాన్య కార్యము, ద్రవ్యకర్మములు కాదని యేలసూత్రింప లేదనిన,

"కారణసామాన్యే ద్రవ్యకర్మణాం కర్మాకారణ ముక్తమ్" ౧.౧.౩౧

కారణ సామాన్య ప్రకరణములో(నద్రవ్యాణాంకర్మ-౨౧) ("కర్మకర్మసాధ్యం నవిద్యతే"౧౧) కర్మము ద్రవ్యకర్మము లకు కారణము కానేరదని చెప్పబడినది. అందువలన పునరుక్తి యగునను భయముతో నిట చెప్పలేదు. అనగా ద్రవ్యకర్మములు కర్మములకు సామాన్య కార్యములు కావని చెప్ప నవసరములేదు.

ఇది

నిఖిలశాస్త్ర నిష్ణాత శ్రీమత్పండిత ముక్తిరామోపాధ్యాయ శిష్యుడైన గోపదేవ విరచిత నిజమాతృ నామాంకిత అంబావ్యాఖ్యానమున ప్రథమాధ్యాయమున ప్రథమాహ్నికము.

వైశేషిక దర్శనము

ప్రథమాధ్యాయము

ద్వితీయాహ్నికము

ప్రథమాహ్నికమున, ద్రవ్యగుణకర్మములకుగల కార్యసామాన్యము కారణ సామాన్యము చెప్పబడినది. అందు కార్యకారణముల స్వరూపము తెలిసికొనుట చాల అవసరము. అందులకే సూత్రము రచించుచున్నాడు మహర్షి.

"కారణాభావాత్ కార్యాభావః" ౧.౨.౧

కారణాభావాత్ = కారణాభావమువలన, కార్యాభావః = కార్యమునకభావము గలుగును.

ఇతర వస్తువు లన్నియు నుండినను, ఏవస్తువు లేకున్న నేకార్యము నెరవేరదో ఆవస్తువు దానికి కారణము. ఏ కారణమువలన నేకార్యము నెరవేరుచున్నదో ఆకారణమునకది కార్యము. ఉదాహరణమునకు వస్త్రమను కార్యము తీసికొనుడు. సాలెవాడు, మగ్గపుసామానులు, అన్నియు నుండినను, తంతువులులేకున్న వస్త్రము తయారు కానేరదు. సాలెవాడు, మగ్గపు సామానులు అన్నియునుండి తంతువులుకూడ నుండిన వస్త్రము తయారగును. అందువలన తంతు వస్త్రము

లకు కారణ కార్యభావమున్నది. తంతువులు కారణము-వస్త్రము కార్యము- కారణము వ్యాపకము- కార్యము వ్యాప్యము- వ్యాపకమనగా అధిక దేశమున నుండునది. వ్యాప్యమనగా తక్కువ ప్రదేశమున నుండునది. కావున కారణ సత్త్వము (ఉండుట) వలన కార్యముండును. దీనినే అన్వయవ్యాప్తి అందురు. కారణాభావము (కారణము లేకుండుట) వలన కార్యాభావము కలుగును. దీనిని వ్యతిరేక వ్యాప్తి అందురు. వ్యతిరేకము అనగా అభావము.

కారణాభావమువలన కార్యాభావ మెట్లు నియతమో అట్లే కార్యాభావమున కారణాభావ మేలకలుగదు?-

"నతుకార్యాభావాత్, కారణాభావః" ౧.౨.౨

కారణముకంటె కార్యము వ్యాప్యము (స్వల్పము) అగుటచేత కార్యాభావాత్ కారణాభావః=కార్యాభావము వలన కారణాభావము, నతు=కలుగనేరదు.

వ్యాపకాభావమువలన వ్యాప్యాభావ ముండునుగాని వ్యాప్యాభావమువలన వ్యాపకాభావ ముండదు. మృత్తిక వ్యాపకము. (అధికము). ఘటము వ్యాప్యము. అందువలన మృత్తిక లేకున్న ఘటముండనేరదు. కాని ఘటము లేకున్న మృత్తికకూడ నుండకూడదను నియమములేదు. ఇట్లే తంతుపటము లూహింపవలయును.

ఉపర్యుక్త కారణ కార్యభావస్థితి గతులను తెలిసికొని తదనుసారముగా, మిథ్యాజ్ఞాన (భ్రాంతి) నివృత్తి వలన రాగద్వేషాది దోషములు నివర్తించును. దోషములు లేకున్న జన్మాది దుఃఖములు నశించును, అని తెలిసికొనవలయును.

అనగా మిథ్యాజ్ఞానము (అతస్మిన్ తద్బుద్ధిః=భ్రాన్తిః, అజ లమును జలము, అనగ్నిని అగ్ని, అనాత్మను, ఆత్మగా తల చుట) వలన రాగద్వేషాదులును దానివలన దుఃఖములు గలుగునని తాత్పర్యము. మిథ్యాజ్ఞానము కారణము దుఃఖ ములు కార్యము. మిథ్యాజ్ఞానము లేకున్న దుఃఖములు కలు గవని సిద్ధాంతము, కాబట్టి మోక్షకాములకు దుఃఖములనుండి నివృత్తులు కావలయునన్న మిథ్యాజ్ఞానము పోగొట్టుకొను టకై యత్నింపవలయును, ఆత్మతత్త్వజ్ఞానమువలన మిథ్యా జ్ఞానము తొలగును. పదార్థములను చక్కగా వివేచించిన గాని ఆత్మజ్ఞానము కలుగనేరదు. అందువలన పదార్థతత్త్వ జ్ఞానము ద్వారా మోక్షసాధనమనుట వలన నీ వైశేషిక శాస్త్రము సర్వథా ఉపాదేయము.

ఉద్దేశక్రమము ననుసరించి ద్రవ్యగుణములకు లక్షణము సాధర్మ్య వైధర్మ్యములు చెప్పబడినవి. కార్యకారణముల స్వరూపమును పూర్వ సూత్రమున వివేచింపబడినది. ఇకముందు సామాన్య పదార్థమునకు లక్ష ణాదులు చెప్పనెంచి, సామాన్యమును నొక పదార్థ మున్నదాయను సందే హమును తొలగించుటకు ప్రమాణమును నిరూపించుచున్నాడు—

"సామాన్యం విశేష ఇతి బుద్ధ్యపేక్షమ్" ౧.౨.౩

సామాన్యం విశేషఇతి=సామాన్యము- విశేషము. అను నివి రెండును, బుద్ధ్యపేక్షమ్‌సు— అనువృత్తవ్యావృత్తరూపముగల బుద్ధి(లక్షణము) ప్రమా ణముగాగలవి. ద్రవ్యగుణ కర్మములలోనుండు నొకసమానధర్మమే సామా న్యము. ద్రవ్యంసత్ = ద్రవ్యమున్నది, గుణఃసత్ = గుణమున్నది, కర్మసత్ కర్మమున్నది, అని సత్తాత్మకతను (ఉండుటను) బోధించుబుద్ధియే అను వృత్త బుద్ధియందురు.

అనగా ద్రవ్యవిషయమున నెట్టి బుద్ధికలుగుచున్నదో గుణకర్మములందు నట్టి బుద్ధియేర్పడుచున్నది. అనగా సమానాకారముగల ఒక జ్ఞానమేర్పడుచున్నది. మనకు కలుగు ప్రతిజ్ఞానమునకు నేదోయొక పదార్థమాధారము (విషయము) గానుండును. కావున ద్రవ్యగుణ కర్మములలో గలుగు సమానాకారముగల సత్తాత్మక జ్ఞానమున కొక ఆధారముండి తీరవలయును. అదియే సామాన్య పదార్థ మనబడుచున్నది. ఇట్లే ఏకారణమువలన ద్రవ్యము, గుణము, కర్మము అని వేరు వేరు బుద్ధి, (విశేషబుద్ధి) కలుగుచున్నదో అదియే విశేమనబడుచున్నది. ద్రవ్యమును బట్టిచూచిన గుణము వేరు. గుణమునుబట్టి చూచిన కర్మము వేరు. కర్మదృష్టితోజూచిన ద్రవ్యగుణములు వేరు. అను బుద్ధియే వ్యావృత్తిబుద్ధి యనబడును. ఇట్టి బుద్ధికి (జ్ఞానము) ఆధారభూతమైనదియే విశేషమనబడును.

వ్యావహారిక ప్రపంచమున నేది నిత్యమై (ఉత్పత్తి వినాశరహితమై) అనేకవ్యక్తులలో సమవాయిసంబంధముతో నుండునో అది వైశేషికదర్శనమున సామాన్య మనబడును. ఆ సామాన్యముకూడ సామాన్యమని, విశేషమని, రెండువిధములు. భిన్న భిన్న అధికరణములలో సమాన జ్ఞానమును కలిగించునదియై, దేనివలన బహుపదార్థము లొకదానినుండి మఱియొకటి వేరుచేయు వీలుగలుగదో అదియే సామాన్యము. ఇది ద్రవ్యగుణ కర్మముల మూటిలో నుండు, సత్తాఅను పదార్థము. (ఉనికి) అందువలన నిది పరసామాన్యమనబడును. అనగా నధికస్థానమున నుండునది. కొన్నిటిలో నభేదమును బోధించుచు వాని నితర పదార్థములనుండి భేదింపజేయునది

సామాన్య విశేషము, లేక విశేష సామాన్య మనబడును. దీని నపర సామాన్యమనియు నందురు. ఇది ద్రవ్యగుణ కర్మములలో నొక్కొక్క దానియందుండు ద్రవ్యత్వము, గుణత్వము, కర్మత్వము మాత్రమే. ఈ రెండువిధములయిన సామాన్యములు జాతిశబ్దముతో నీశాస్త్రమున వ్యవహరింపబడును. పరజాతి, అపరజాతియనియు చెప్పుచుదురు. పరజాతి= వ్యాపకజాతి, అపరజాతి=వ్యాప్యజాతి. ద్రవ్యగుణ కర్మములలో నుండు సత్తా ఉని:) ద్రవ్యత్వాది సామాన్యముల కన్నిటి కంటె వ్యాపకమగుట—అదియెప్పుడు పరసామాన్యము—పరజాతియని చెప్పబడును. పదార్థములలో వేరు వేరుగా నుండు ద్రవ్యత్వాది గుణత్వాది జాతులు సత్తాజాతికంటె వ్యాప్యములై (న్యూనదేశవర్తులై) వ్యాప్యజాతులు, అపరజాతులు అపరసామాన్యము లనబడును. కాని యీ ద్రవ్యత్వాది జాతులు పృథివీత్వ జలత్వాది ప్రత్యేక ద్రవ్యములలో నుండు జాతులకంటె నధిక దేశమున నుండుటచే వ్యాపకజాతులనియు చెప్పబడును. అనగా నపేక్షయా పరాపర సామాన్యశబ్దములతో వ్యవహరింపబడును. పరసామాన్యమెట్లు ద్రవ్యగుణకర్మములలో మాత్రముండునో అట్లే అపర సామాన్యములును ద్రవ్యగుణకర్మములలోనే ఉండును. ఇతరసామాన్య విశేషసమవాయ పదార్థములందుండదు. ద్రవ్యములలో గూడ ఆకాశము, కాలము, దిక్కు, వీనిలో సామాన్యము (జాతి) ఉండదు. అనగా ఆకాశ కాలదిక్కులు, జాత్యాశ్రయములు కావు. ఉదయనాచార్యులు జాతిలేని ద్రవ్యాదుల నిట్లు సంగ్రహించెను కిరణావలిగ్రంథములో—

"వ్యక్తే రభేద స్తుల్యత్వం సఙ్కరోఽథానవస్థితిః
రూపహాని రసంబంధో జాతి బాధక సంగ్రహః"

వ్యక్త్యభేదము, తుల్యత్వము, సంకరము, అనవస్థితి, రూపహాని, అసంబంధముననను నీయారును జాతిభాధకములు. జాతికాశ్రయభూతమగు పదార్థములయొక్క ఏకత్వమే వ్యక్త్యభేదమనబడును. అందువలన ఆకాశత్వము, కాలత్వము, దిక్త్వము, జాతులుకావు. వీనికాశ్రయములగు నాకాశ కాల దిక్కులను వ్యక్తులు అనేకములుకావు.

అన్యూనానతిరిక్త వ్యక్తికత్వము తుల్యత్వమనబడును. అనగా న్యూనాధికము (హెచ్చుతగ్గు) కాక సమానమైన వ్యక్తులుగల రెండు సామాన్యములు వేరువేరు జాతులుకావని భావము. ఘటత్వము, కలశత్వము, ననునవి రెండును జాతులు కావు. ఒకటిమాత్రమే జాతికాగలదు. ఎందువల్లనన ఘటత్వమున కాశ్రయమగు ఘటము,కలశ్వతమున కాశ్రయమగు కలశముకంటె వేరుగాదు. రెండును సమానములే. కాబట్టి ఘటత్వమొక్కటే జాతికాగలదు.

(పరస్పరాత్యంతా భావ సమానాధికరణయోర్ధర్మయో రేకత్రసమావేశః సంకరః) సంకరమనగా, ఒక అధికరణములోనుండు రెండుధర్మములు జాతులు కావు. ఆ రెండు ధర్మములెట్టివన, ఒకదాని యభావమున కాశ్రయమగు పదార్థములో రెండవది యుండునదిగా నుండవలెను. ఉదాహరణము: భూతత్వము, మూర్తత్వము, ఇవి రెండుజాతులు కావు. పృథివ్యప్తేజోవాయ్వాకాశములు భూతములు. పృథివ్యప్తేజోవాయుమనస్సులు మూర్తములు— బాహ్యేంద్రియ

ములచే గ్రహింపదగు గంధరసాది విశేషగుణములుకలవి భూతములనబడును. క్రియాశ్రయములు మూర్తములనబడును. భూతములలో భూతత్వముండును. మూర్తములలో మూర్తత్వముండును. కాని మూర్తత్వముయొక్క అభావమున కధికరణమగు ఆకాశమున భూతత్వ ముండును. భూతత్వముయొక్క అభావమున కాశ్రయమగు మనస్సులో మూర్తత్వముండును— అందువలన నీభూతత్వ మూర్తత్వములు పరస్పరము ఒకదాని యభావమున కాశ్రయమగు ద్రవ్యములో మరియొకటియుండును. ఇట్లీ రెండు పరస్పరాత్యంతాభావ సమానాదికరణ ధర్మములు. అయినప్పటికి పృథివ్యాదులలో రెండును ఒక్కచోటనే ఉండును. కాబట్టి సంకరములయి భూతత్వము, మూర్తత్వము, జాతు లనబడవు. ఉపాధు లనబడును.

అనవస్థితిః= అనవస్థా. అనగా అంతములేకుండుట. ద్రవ్యత్వాది సామాన్యములలో మరియొక సామాన్యము, దానిలో నింకొకటి, యిట్లంగీకరించిన నంతులేకపోవును. కనుక అనవస్థకు హేతువులగు ద్రవ్యత్వము మున్నగునవి జాతులు కావు.

రూపహానిః= స్వతోవ్యావర్తకత్వమను రూపముయొక్కహాని. ద్రవ్యత్వ గుణత్వములు ద్రవ్యగుణముల నితర పదార్థములనుండి యెట్లు వేరుపరచి వ్యావర్తకములగునో అట్లు విశేషత్వము విశేషమను పదార్థమును వేరుపరచునది కాదు. విశేషమను పదార్థము, విశేషరూపముతోనే యితర పదార్థములనుండి వ్యావర్తము (వేరు) అగుచున్నది. అందు

వలన విశేషత్వమును జాతిగా నొప్పుకొని విశేషత్వరూప మున విశేషము నితరపదార్థములనుండి వేరు చేయుదుమేని స్వరూపహాని కలుగును. కాబట్టి విశేషత్వము జాతికాదు.

అసంబంధః= సంబంధము లేకుండుట. అందువలన సమవాయమునందుండు సమవాయత్వము జాతికాదు. సమ వాయములో మరియొక సమవాయ సంబంధముండ నేరదు. జాతులన్నియు సమవాయ సంబంధముతోనే పదార్థములందు ఉండును.

సామాన్యత్వము, విశేషత్వము, సమవాయత్వము, ఇవి యఖండోపాధులుకావు. సఖండోపాధులు. జాతివలె నిర్వ చించుటకు వీలగునది అఖండోపాధి. అట్లు నిర్వచింప శక్యము కానిది సఖండోపాధి యనబడును. (నిత్యత్వేసత్యనేక సమవే తత్వం సామాన్యత్వమ్) నిత్యమై యనేక వ్యక్తులలో సమవాయ సంబంధమున నుండునది సామాన్యము= జాతి అనబడును.

(స్వపరవ్యావర్తక స్వభావత్వమ్ విశేషత్వమ్) ఇతర పదార్థములనుండి తన్ను వేరుపరచు స్వభావమే విశేషత్వము.

(నిత్యసంబంధత్వమ్ సమవాయత్వమ్) సమవాయత్వ మనగా నిత్యసంబంధత్వము.(శబ్దసమవాయికారణత్వ మాకా శత్వమ్) ఆకాశత్వమనగా శబ్ద సమవాయి కారణత్వము. ఆకాశము, శబ్దసమవాయికారణము గనుక ఆకాశత్వ మనగా శబ్ద సమవాయికారణత్వము. (అతీతాది వ్యవహార హేతుత్వమ్ కాలత్వమ్) అతీతము, భవిష్యత్తు, వర్తమానము నను వ్యవహారములకు హేతువు కాలము. (ప్రాచ్యాది

వ్యవహార హేతుత్వమ్ దిక్త్వమ్) దీనికంటె నిదిపూర్వము, ఇది పశ్చిమము ననువ్యవహారములను హేతువు దిక్కు. ఇవన్నియు నుపర్యుక్తజాతి, ఉపాధులను లక్షణములు.

ద్రవ్యగుణ కర్మములందుగల సామాన్యజాతిని వివరించుచున్నాడు.

"భావోఽనువృత్తేరేవ హేతుత్వాత్ సామాన్య మేవ" ౧-౨-౪

భావః= సత్తానామక సామాన్యము, అనువృత్తేరేవ హేతుత్వాత్= అను వృత్తబుద్ధియే కారణముగా గలదగుటవలన, సామాన్యమేవ= సామాన్యమే అగును, విశేషము కానేరదు.

ద్రవ్యమ్‌సత్, గుణఃసన్, కర్మసత్, ద్రవ్యగుణకర్మ ముల మూటిలోను సత్ అనుజ్ఞానము అనువర్తించుటచేత సత్ = సత్తా (ఉనికి)పరసామాన్య మనబడును. విశేషము కానేరదు. వ్యావృత్తబుద్ధి హేతువుగాగలది విశేషమన బడును.

సామాన్యములయి విశేషములని పేర్కొనబడునవేవి?

"ద్రవ్యత్వం గుణత్వం కర్మత్వంచ సామాన్యాని విశేషాశ్చ" ౧.౨.౫

ద్రవ్యత్వం= ద్రవ్యత్వము, గుణత్వం=గుణత్వము, కర్మత్వం= కర్మత్వము, చకారబలమున పృథివీత్వ, జలత్వ,రూపత్వ,ఉత్క్షేపణత్వాదులును, సామాన్యాని విశేషాశ్చ=సామాన్యములగుచు తారతమ్యమునుబట్టి (అపేక్షయా) విశేషములనియు ననబడును.

నాలుగవ సూత్రమున వివరింపబడిన సత్తానామక సామాన్యముకంటె ద్రవ్యత్వాదిసామాన్యములు(వ్యాప్యములు) న్యూన దేశవృత్తులగుటవలన విశేషములు అపరసామాన్యము

లసబడును. ఈ ద్రవ్యత్వాదులే తమకంటె వ్యాప్యములగు పృథివీత్వాదులకంటె వ్యాపకములు (అధిక దేశవృత్తులు) అగుటచేత పరసామాన్యములనియు చెప్పబడును. ఇట్లే పృథివీత్వాదులు ఘటత్వాదులకంటె వ్యాపకములు, ద్రవ్యత్వాదులకంటె వ్యాప్యములునై పరాపర సామాన్య శబ్దములచే వ్యవహరింపబడును.

ద్రవ్యాదులలోనుండు ద్రవ్యత్వాది ధర్మములన్నియు సామాన్య విశేషనామములు గలిగియుండునా ?

"అన్యత్రాన్త్యేభ్యో విశేషేభ్యః" ౧.౨.౬

సామాన్యాని విశేషాశ్చ, అనుపదమిందును వర్తించును. అన్త్యేభ్యః=అన్తిమావయవి పదార్థములగు ఘటపటాదులలోనుండు ఘటత్వపటత్వాదులకంటె, అన్యత్ర = భిన్నములగు ద్రవ్యత్వాదులలో సామాన్యవిశేష నామములు వర్తించునని తాత్పర్యము.

ఘటత్వపటత్వాదులగు నంత్యధర్మములు విశేషములే. అనగా అపరసామాన్యములే అగును. ఏమన అంతకంటె వ్యాప్యధర్మములు లేవుగనుక- ఇట్లే సత్తా సామాన్యము సామాన్యమే అగును. కాని విశేషపదభాగి కాదు.

సత్తా సామాన్యము యొక్క లక్షణమేమి ?

"సదితి యతో ద్రవ్యగుణకర్మసు సా సత్తా" ౧.౨.౭

యతః = ఏ హేతువువలన, ద్రవ్యగుణకర్మసు = ద్రవ్యములలోను, గుణములలోను, కర్మములలోను, సదితి=సత్ ద్రవ్యమ్, సన్ గుణః, సత్ కర్మ అని సత్ సత్ అను జ్ఞానముగాని, లేక శబ్దప్రయోగముగాని ఏది కలుగుచున్నదో అదియే సత్తాఅనబడును.

"ద్రవ్యగుణ కర్మభ్యోఽర్థాన్తరం సత్తా" ౧.౨.౮

ద్రవ్యగుణ కర్మభ్యః=ద్రవ్యగుణ కర్మములకంటె, సత్తా=పరసామాన్యము. అర్థాన్తరమ్= అన్యపదార్థము.

సత్తా సామాన్యము ద్రవ్యగుణ కర్మములస్వరూపము గాక వేరగు నొకపదార్థము. అట్లు కానున్న సత్ సత్ అను సమానాకారక జ్ఞానముకాని, వ్యవహారముగాని సిద్ధింపనేర దని తాత్పర్యము.

"గుణకర్మసుచ భావాన్న కర్మ నగుణః" ౧.౨.౯

పూర్వసూత్రమంతయు నిందనువర్తించును. సత్తా సామాన్యము, గుణకర్మసు చ= గుణములందు కర్మములందును నుండుటవలన ద్రవ్యగుణ కర్మముల కంటె వేరైన పదార్థము. ద్రవ్యము కాదు. గుణము కాదు. కర్మము కాదు.

సత్తా ద్రవ్య గుణ కర్మముల స్వరూపమే అయిన పక్షమున నది గుణకర్మములందుండ నేరదు. ద్రవ్యగుణ కర్మములలో నేదియు గుణకర్మములందుండదు. సత్తా గుణకర్మములందు గలదు. అందువలన ద్రవ్యగుణకర్మములకంటె సత్తా యనునది అన్యపదార్థమే అని భావము.

మరియొక హేతువును జూపుచున్నాడు—

"సామాన్య విశేషాభావేనచ" ౧.౨.౧౦

పూర్వము జెప్పిన, ద్రవ్యత్వగుణత్వాది సామాన్య విశేషములు సత్తాలో లేకుండుటవలన సత్తా అన్యపదార్థమే.

సత్తా ద్రవ్యగుణ కర్మములలో నొకటియైయుండిన పక్షమున నందు,ద్రవ్యత్వాదిసామాన్యము, (తదపేక్షయా) దానితో బోల్చినపుడు వ్యాప్యములగు పృథివీత్వాది విశేషము లుండియుండును. సత్తాలో ద్రవ్యత్వాది సామాన్య విశేషములు లేవు. అందువలన పదార్థాంతరమే.

సత్తా సామాన్యము, ద్రవ్యగుణ కర్మములకంటె వేరైన పదార్థమని ప్రమాణ పూర్వకముగ నిర్ణయించి యిప్పుడు ద్రవ్యత్వమను నపరసామాన్యముగూడ ద్రవ్యాదులకంటె భిన్నమైనదని నిరూపించుచున్నాఁడు.

"అనేక ద్రవ్యవత్త్వేన ద్రవ్యత్వముక్తమ్" ౧.౨.౧౧

అనేక ద్రవ్యవత్త్వేన = పృథివ్యాది సమస్తద్రవ్యములు, ద్రవ్యత్వమునకు సమవాయికారణము. అందువలన ద్రవ్యములన్నిటిలో సమవాయసంబంధముతో ద్రవ్యత్వముండును. కాబట్టి, ద్రవ్యత్వమ్= ద్రవ్యత్వమను నపర సామాన్యము– సత్తా సామాన్యమువలె ద్రవ్యగుణ కర్మములకంటె భిన్నమైనది అని, ఉక్తమ్= చెప్పబడినది. సత్తావలె నిదియు వ్యాఖ్యానము చేయబడినట్లెంచుదని తాత్పర్యము.

"సామాన్య విశేషాభావేనచ" ౧.౨.౧౨

ద్రవ్యత్వమునందు ద్రవ్యత్వాది సామాన్య విశేషములు లేకుండుటచేత ద్రవ్యత్వమను నపరసామాన్యముగూడ ద్రవ్యగుణకర్మములకంటె భిన్న పదార్థమని నిశ్చయము.

ద్రవ్యత్వమును చెప్పి గుణత్వమును వర్ణించుచున్నాఁడు–

"గుణేషు భావాత్ గుణత్వ ముక్తమ్" ౧.౨.౧౩

గుణేషు= రూపరసాది గుణములలో, భావాత్ = సమవాయ సంబంధముతో నుండుటవలన, గుణత్వమ్= సత్తాకంటె వ్యాప్యమగు గుణత్వమను నపర సామాన్యము, ఉక్తమ్= సత్తావలె గుణత్వమును ద్రవ్యగుణ కర్మముల కంటె భిన్న పదార్థమని వ్యాఖ్యానము చేయబడినట్లు తెలిసికొనవలయును.

"సామాన్య విశేషాభావేనచ" ౧.౨.౧౪

పూర్వసూత్రమువలె నిదియు గుణత్వము పదార్థాంతరమనుటలో హేత్వంతరముగా తెలిసికొనుడు.

కర్మత్వముగూడ పదార్థాంతరమని నిరూపించుచున్నాఁడు–

"కర్మసు భావాత్ కర్మత్వ ముక్తమ్" ౧.౨.౧౭
"సామాన్య విశేషాభావేనచ" ౧.౨.౧౮

కర్మసు= ఉత్ క్షేపణాది కర్మములలో, భావాత్ = సమవాయ సంబంధముతో నుండుటవలన, కర్మత్వమ్ = కర్మత్వమను నపరజాతి, ఉక్తమ్= వ్యాఖ్యానము చేయబడినట్లెంచుడు.

కర్మత్వమున ఇతర సామాన్య విశేషములు లేకుంట వలన నది ద్రవ్యగుణ కర్మములకంటె భిన్నమని తాత్పర్యము.

సత్తా= పరసామాన్యమును అర్థాంతరముగా సాధించి, ప్రస్తుతము సత్తాలో భేదములేదు, అది ఒక్కటేయని చెప్పుచున్నాడు—

"సదితి లింగావిశేషాత్ విశేషలింగాభావాచ్చైకో భావః" ౧.౨.౧౯

సదితి లింగావిశేషాత్ = సత్ ద్రవ్యం, సన్‌గుణః, సత్ కర్మ అను వ్యవహారమున సత్ సత్ అను సమాన హేతువుండుట వలనను, విశేషలింగాభావాచ్చ= విశేషమనగా సత్తాభేదము, అందు-లింగాభావాత్ అనగా సత్తాభేదమును తెలుపు హేతువు లేకుండుటవలనను, ఏకోభావః= సత్తా సామాన్యము ద్రవ్యగుణ కర్మములలో సమవాయసంబంధముతో నుండునది యొకటియేయని యర్థము.

సత్తా సామాన్య మనేకవిధములని తెలుపు హేతువులు లేకుండుటచేతను, ఒక్కటేయని తెలుపునట్టి సత్ సత్ అను వ్యవహారాత్మక హేతువుండుటవలనను, సత్తా సామాన్య మొక్కటేయని తాత్పర్యము.

ఇది
నిఖిలశాస్త్ర నిష్ణాత శ్రీమత్పండిత ముక్తిరామోపాధ్యాయ
శిష్యగోపదేవవిరచిత నిజమాతృ నామాంకితమగు
అంబావ్యాఖ్యానమునందు
ప్రథమాధ్యాయమున ద్వితీయాహ్నికము.

వైశేషిక దర్శనము

ద్వితీయాధ్యాయము

ప్రథమాహ్నికము

ఉద్దేశక్రమము ననుసరించి ద్రవ్యలక్షణముల నిర్దేశింప నెంచి ప్రథమమున పృథివీలక్షణము వర్ణించుచున్నాడు—

"రూప రస గంధ స్పర్శవతీ పృథివీ" ౨.౧.౧

నీలము, శుక్లము, లోహితము, (ఎరుపు) పీతము, కపిశము, (పింగళవర్ణము) చిత్రము నను భేదములతో నొప్పురూపము. మధురము, ఆమ్లము, లవణము, కటువు (కారము) కషాయము, (ఒగరు) తిక్తము, (చేదు) నను రసము, సురభి, అసురభి, అనుగంధము, పాకజము నను స్పర్శము, ఈ గుణములన్నియు నెందు సమవాయసంబంధముతో నుండునో ఆద్రవ్యము పృథివియనబడును.

సూత్రమున మతుప్ ప్రత్యయము ద్వంద్వ సమాసాంతమున నుండుటవలన రూపరసాది ప్రత్యేక పదమునకు సంబంధించినదై పృథివికి నాలుగులక్షణములు తెలుపునని కొందరు. పై జెప్పినరూపములన్నిటిలో కృష్ణరూపము పృథివికిస్వాభావిక గుణము. ఛాందోగ్యోపనిషత్తునందు—"యత్కృష్ణంతదన్నస్య" అన్నరూపము కృష్ణమని వర్ణంచుటచే శ్రుతి మతానుసారముగ పృథివిలో స్వాభావికరూపము కృష్ణమనియు తోచు

చున్నది. ఇతరరూపములు నైమిత్తికములు. ఇట్లు గంధము కూడ భూమిలో నైజగుణము. (అతఏవ గంధవతీ పృథివీ) అందువలననే సమవాయసంబంధమున గంధవత్త్వమే పృథివీ లక్షణమని నవీననైయాయికులందురు.

జలలక్షణము--

"రూపరస స్పర్శవత్య ఆపోద్రవాః స్నిగ్ధాః" ౨.౧.౨

ద్రవాః= సాంసిద్ధిక ద్రవత్వముగలిగి, స్నిగ్ధాః= స్నేహగుణముకలిగి, రూపరస స్పర్శవత్యః= శుక్లరూపము, మధుర రసము, శీతస్పర్శమునను గుణములుగలది, ఆపః= జలము.

ఇందు శుక్లరూపము జలమునగల స్వాభావిక గుణము. (యచ్ఛుక్లం తదపామ్. ౪.౧.) జలమునందు శుక్ల రూపమున్నది. అని ఛాందోగులు చెప్పుచున్నారు. జలమునం దితరరూపములు కనబడిన నవి అన్యద్రవ్య సంయోగజనిత ములని యెఱుంగునది. మధురరసము, సాంసిద్ధికద్రవత్వము, స్నేహము, ఈ గుణములు జలమున నైజములు. (శీతస్పర్శ వత్యః ఆపః) సమవాయసంబంధమున శీతస్పర్శవంతమైనది జలమని నవీనులు.

అగ్నిలక్షణము--

"తేజో రూపస్పర్శవత్" ౨.౧.౩.

రూపస్పర్శవత్త్వము అగ్నిలక్షణము, (భాస్వరశుక్లం తేజసి) భాస్వరశుక్ల రూపము అగ్నిలో నుండునని నవీనులు. వైదికులు మాత్రము అగ్నిరూపము లోహితము అనగా నెఱుపని చెప్పియుండిరి. (యదగ్నే రోహితంరూపం తేజసస్తద్రూపమ్. ఛాం. ౬.౪.౧) అగ్నిలో కనబడు నెఱుపురంగే తేజము యొక్క రూపమని తాత్పర్యము. (ఉష్ణస్పర్శవత్తేజః) నవీనులు తేజమునకు లక్షణము ఉష్ణస్పర్శవత్త్వమని చెప్పుదురు.

వాయులక్షణము-

"స్పర్శవాన్ వాయుః" ౨.౧.౪

అపాకజము అనుష్ణాశీతస్పర్శవత్త్వము వాయులక్షణము. వాయువునందు ఉష్ణ శీత గుణరహితమగు కేవలస్పర్శముండును. అదియు పాకజము కాదు. పాకజమనగా పాకజన్యమైనది. పాకమనగా విలక్షణమగు నొక తేజస్సంయోగము. పృథివియందుండు స్పర్శము పాకజము. వాయువునందు మన మనుభవించు శీతోష్ణములు కారణాంతరములవలన నుత్పన్నమైనవి. కాని స్వాభావికములు కావు.

ఆకాశలక్షణము—

"త ఆకాశే నవిద్యన్తే" ౨.౧.౫

తే= రూప రసగంధస్పర్శములు, ఆకాశే=ఆకాశమునందు,నవిద్యంతే లేవు.

రూపరసాదిగుణములు అగ్న్యాదిద్రవ్యముల నైజగుణములు. ఆకాశమునం దివి యుండ నేరవు. ("శబ్దగుణక మాకాశమ్") శబ్దగుణముకలది ఆకాశమని నవీనులు.

జలలక్షణమున ద్రవత్వము జలలక్షణముగా చెప్పుట సరిగాదు. ఘృతాదులలోను ద్రవత్వముండుటచే నతివ్యాప్తమగుచున్నది. అను దోషమును నిరాకరించుచున్నాడు.—

"సర్పిర్జతు మధూచ్ఛిష్టానా మగ్నిసంయోగాత్
ద్రవత్వ మద్భిఃసామాన్యమ్." ౨.౧.౬

సర్పిర్జతు మధూచ్ఛిష్టానామ్ = ఘృతము, లక్క, మైనము, వీనిలో, అగ్ని సంయోగాత్ = అగ్ని సంయోగమువలన, ద్రవత్వం = కలుగునట్టి ద్రవత్వము, అద్భిః సామాన్యమ్ = జలముతో సమానధర్మము.

ఘృతాదులలో నైజద్రవత్వము లేదు. ఉష్ణతాసంయోగమువలన నేర్పడుచున్నది. అందువలన వీనియందుగల ద్రవత్వము పాకజము-అనగా సాంసిద్ధికమైనది కాదు. జలమున ద్రవత్వము సాంసిద్ధికము—స్వతః సిద్ధమైనది. అదియే

జలమునకు లక్షణము. అందువలన నతివ్యాప్తిదోషము లేదు. అని అభిప్రాయము.

ఘృతాదులలో నతివ్యాప్తి లేకున్నను, త్రపుసీసాది ధాతువులలో నతివ్యాప్తి నాశంకించి సమాధానము జెప్పుచున్నాడు—

"త్రపుసీసలోహ రజత సువర్ణానామగ్ని సంయోగాత్
ద్రవత్వమద్భిః సామాన్యమ్. ౨.౧.౭

త్రపు......సువర్ణానామ్ = రాగి, సీసము, ఇనుము, వెండి, బంగారము మున్నగు. ధాతువులలో, అగ్నిసంయోగాత్ = అధికోష్ణముగల వహ్ని సంబంధమువలన, ద్రవత్వమ్ = కలుగుచున్న ద్రవత్వము. అద్భిః = జలముతో, సామాన్యమ్ = సమానధర్మము.

తామ్రాదులలోగల ద్రవత్వము జల సామాన్య ధర్మమైనను జలలక్షణ మతివ్యాప్తము కాదు. కారణ మేమనగా నీ ధాతువులలోగల ద్రవత్వము ఘృతాదులలోవలెనే అసాంసిద్ధికమే. జలద్రవత్వము సాంసిద్ధికము.

త్రపుసీసాదులనుగూడ పూర్వ (సర్పిరాది) సూత్రమునకు జేర్చి దోషము నిరాకరింపక వేరుగా సూత్రము రచించుటలో మహర్షి యభిప్రాయమేమన, సర్పిరాదులు పార్థివములు. త్రపుసీసాదులు తైజసములు- అనగా అగ్నిద్రవ్యాంతర్గతములు.

అత్యంత నవీనపదార్థ విజ్ఞానులు ఘృతాదులు త్రపుసీసాదులు నన్నియు పార్థివములనియే అభిప్రాయపడుచున్నారు.

స్పర్శవత్వము వాయువునకు లక్షణముగా చెప్పబడినది. కాని వాయువనుద్రవ్యమును సాధింపక లక్షణోల్లేఖనము సముచితము కాదు. అందువలన వాయుద్రవ్యమును సామాన్యముగా నెరిగిన అదృష్టహే

వుతో సాధింపనెంచి పూర్వము దృష్టహేతుక గోరూపద్రవ్యసిద్ధిని ఉదాహరించుచున్నాడు–

"విషాణీ కకుద్వాన్ ప్రాంతే బాలధీః, సాస్నావాన్
ఇతి గోత్వే దృష్టం లింగమ్." ౨.౧.౮

విషాణీ = శృంగములుకలది, (విషాణమనగా నిట మహిష మేషాదుల కంటె విలక్షణమైన కొమ్మని అర్థము.) కకుద్వాన్ = మూపురముగలది. ప్రాంతేబాలధీః, = తోకచివరలో వెండ్రుకలుగలది, సాస్నావాన్ = గంగడోలుకలది, ఇతి = అనునివి, గోత్వే = గోత్వసాధ్యకమగు ననుమితిలో, దృష్టం లిఙ్గమ్ = చూడబడిన విశేషవ్యాప్తిగల హేతువు.

గోవునందు సాస్నాదిమత్వలక్షణాత్మకమగు లింగము (హేతువు) ప్రత్యక్షముగా చూడబడుచున్నది. అందువలన దృష్టలింగమనబడును. ప్రత్యక్ష ప్రమాణమువలన కలుగు జ్ఞానము సామాన్య విశేషవిషయకముగా నుండును. స్నాసాది లక్షణమువలన కలుగు గో జ్ఞానము గోవు మాత్ర మునసుండు గోత్వ విశిష్టమై ఆయాగోవుయొక్క విశేష జ్ఞానముతో నొప్పుచుండును. అనుమాన ప్రమాణమున నేర్పడుజ్ఞానము సామాన్యవిషయకముగా నుండును. ధూమ మునలన దూరపర్వతాదులందు కలుగుజ్ఞానము వహ్నిత్వ సామాన్య విశిష్టముగానే ఉండును. కాని యావహ్ని యిట్టిది అను విశేషజ్ఞానము గలిగింపనేరదు.

ఇట్లు ఉదాహరణమునుచెప్పి వాయుసాధక హేతువును నిరూపించుచున్నాడు–

"స్పర్శశ్చ వాయోః" ౨.౧.౯

పూర్వోక్త సాస్నాది మత్వాదులవలె, ప్రాణిమాత్రముచే ననుభవింపబడుచున్న, స్పర్శః = విలక్షణమైన స్పర్శము. (అనుష్ణాశీతము) వాయోః =

తన కాశ్రియసూతమగు వాయు సామకద్రవ్య సిద్ధికి, లిఙ్గమ్ (అనా
హార్యము) = హేతువని భావము.

పూర్వసూత్రమున గనబఱచిన విషాణాదులు దృష్ట
లింగములు. ఈ సూత్రమున నుల్లేఖించిన స్పర్శము అదృష్ట
లింగము. ఈ విషయము ముందు పదునైదవ సూత్రములో
స్పష్టపరుపబడును—

స్పర్శగుణము పృథివి - జలము - అగ్నిద్రవ్యములకు సంబంధించి
దేల కాదు?

"నచదృష్టానాం స్పర్శః ఇత్యదృష్టలింగో వాయుః

౨.౧.౧౧

స్పర్శః = ప్రాణులచే ననుభవింపబడు అనుష్ణా శీత స్పర్శము, దృష్టానాం=
గుణగుణులు ప్రత్యక్షముగా తెలియు పృథివ్యప్తేజములకు సంబంధించినది,
న = కాదు. ఇతి=అందువలన, అదృష్టలింగః = తనకు సాధ్యముతోగల
సంబంధము ప్రత్యక్షముగా గ్రహింపబడనట్టి స్పర్శాత్మకలింగముగాగల,
వాయుః = వాయువే.

పృథివ్యాదులలోనుండు స్పర్శ అనుష్ణాశీతముకాదు.
ఉష్ణశీత కఠినాది స్పర్శలే వానియందుండును. ఇది ప్రత్యక్ష
ప్రమాణగమ్యమే. వీనికంటె విలక్షణమైనఅనుష్ణాశీతస్పర్శము
త్వగింద్రియముచే గ్రహింప బడుచున్నది. అది గుణమగు
టచే దానికాశ్రయమేదో ఒక ద్రవ్యముండి యుండవలె.
అదియే వాయువు. అని తాత్పర్యము.

స్పర్శ హేతుకవాయువు సిద్ధించినప్పటికి అది ద్రవ్యమని యెట్లు
నిర్ణయింపనగును?

"అద్రవ్యవత్త్వేన ద్రవ్యమ్" ౨.౧.౧౨

అద్రవ్యవత్త్వేన= గుణకర్మ సామాన్యాదులుఅద్రవ్య—అనగాద్రవ్యభిన్నము

లనబడును. ప్రకృతమున స్పర్శగుణము అద్రవ్యము. తద్వత్త్వేన = దాని కాశ్రయ మగుటచేత వాయువు, ద్రవ్యమ్ = ద్రవ్యమని అర్థము.

గుణాశ్రయము ద్రవ్యమగును. వేరొండు కాదని భావము.

ద్రవ్యత్వాది సామాన్యములు అద్రవ్య శబ్దముచే గ్రహింపనగును. కాబట్టి ద్రవ్యత్వాది రూప అద్రవ్యవత్త్వము గుణకర్మములందును వర్తించును. కాగా వాయువు ద్రవ్యమే అని యెట్లు చెప్పగలము ?—

"క్రియావత్త్వాత్, గుణవత్త్వాచ్చ" ౨.౧.౧౨

క్రియాగుణముల కాశ్రయ మగుటచే వాయువు ద్రవ్యమేయని సూత్ర తాత్పర్యము.

క్రియాగుణములు గల పృథివ్యప్తేజస్సులు వ్యవహార నిత్యములు కావు. అట్లే వాయువు వ్యవహారమున ననిత్యము ఎందులకు కాదు. అనగా వ్యవహారమున నిత్యమని యేల చెప్పబడుచున్నదన—

"అద్రవ్యత్వేన నిత్యత్వముక్తమ్" ౨.౧.౧౩

అద్రవ్యత్వేన = అవాంతర సృష్టియందు వాయూత్పత్తికి హేతుభూతమగు ద్రవ్యము లేకుండుట వలన— మహాప్రలయమువరకు వాయువు నశింపనందున—వాయువు, నిత్యత్వముక్తమ్= వ్యవహారమున నిత్యమనిచెప్పబడినది.

వాయువు అవాంతర ప్రలయములందు నశింపదు. అందువలననే అవాంతర సర్గములందు జన్మించుటయు లేదు. మహా ప్రలయము వరకిట్లే యుండును. కాబట్టి యీవాయువు వ్యవహారమున నిత్యమని చెప్పబడును యథార్థముగ అనిత్యమేయని తాత్పర్యము.

వాయువు వ్యవహారమున నిత్యమేని ఆకాశాదులవలె ఒక్కటిగానే ఉండును. నానావాయువు లుండనేరవు. అట్లుగాక వాయువునందు నానాత్వమున్న ప్రమాణమేమి ?

"వాయోర్వాయుసమ్మూర్ఛనం నానాత్వేలింగమ్.

వాయుసమ్మూర్ఛనమ్ = సమానవేగము గలిగి విరుద్ధ దిక్కులకుప్రవహించు వాయువుల మేళనము (కలయిక) తృణాదుల ఊర్ధ్వ గమనము వలన

నూహింప దగినదై, వాయోః=వాయువుయొక్క, నానాత్వే = అనేకత్వ
ములో, లింగమ్= హేతువు.

వాయుప్రేరిత తృణాదుల యూర్ధ్వగమనము అనేక
వాయువుల సన్నిపాతమునలనగాని కలుగనేరదు. పరస్పరము
విరుద్ధ దిక్కులకు (ఎదురుగా) ప్రవహించు నదీప్రవాహాదుల
తాకిడివలన నటనుండు తృణాదులు పైకెగురుచుండుట
లోకమున మనము చూచుచున్నాము. అందువలన వాయు
వుల సంఘర్షణ, సన్నిపాతమే వాయువు లనేకము లనుటలో
ప్రమాణమని భావము.

స్పర్శగుణము త్వగింద్రియ గ్రాహ్యమై దృష్టమగుటవలన వాయువు
అదృష్టలింగము కలదని యెట్లు చెప్పబడినది ?

"వాయుసన్నికర్షే ప్రత్యక్షాభావాత్ దృష్టం లింగం
నవిద్యతే" —౨.౧.౧౫

వాయుసన్నికర్షే = వాయు త్వగింద్రియముల సంయోగమున, ప్రత్యక్షా
భావాత్ = (స్పర్శము ప్రత్యక్షమైనను) వాయు వప్రత్యక్ష మగుటవలన
లిఙ్గమ్ = స్పర్శాఖ్యలింగము, దృష్టం నవిద్యతే = దృష్టము — ఇంద్రియ
గ్రాహ్య వాయు సంబంధము కలది కాదు—

లిఙ్గీ, లిఙ్గము (గుణీగుణములు) గోవిషాణములవలె
ప్రత్యక్షమైనచో లింగము దృష్టమనబడును. లింగి కనబడక
లింగము మాత్రము గ్రహింపబడినను అది అదృష్టమే అన
బడును. లింగలింగుల అవినాభావ సంబంధము విశేషరూప
మున గ్రహింపబడకుండుటయే యిందు ప్రయోజకమని
భావము.

వాయుస్పర్శముల సంబంధము దృష్టము కానప్పుడు స్పర్శాది
లింగముల ద్వారా వాయువెట్లు సిద్ధించును ?

"సామాన్యతో దృష్టాచ్చావిశేషః" ౨.౧.౧౫

సాస్నాదిమత్త్వ గోత్వములకు, ధూమాగ్నులకు అవినాభావ సంబంధమున్నట్లు ఎట్లు స్పష్టమో అట్లు స్పర్శ—వాయువుల సంబంధము గ్రాహ్యము కాకున్నను క్రియ ఉన్నచోట కరణ మవశ్యముండునని గ్రహింపబడినట్లు గుణము ద్రవ్యాశ్రితమే యని సామాన్యముగా తెలియనగును. ఇట్లు తెలిసికొనుటయే సామాన్యతోదృష్టమనబడును. ఇప్పుడు సూత్రార్థము పరికింపుడు.

సామాన్యతోదృష్టాచ్చ = సామాన్యతోదృష్ట స్పర్శాది లింగమువలన, అవిశేషః = వాయుత్వ విశేష రహితమైన, అందరచే ననుభవింపబడు అనుష్ణాశీత స్పర్శమున కాశ్రయభూతమైన యొక ద్రవ్యము సిద్ధించుచున్నది. అదియే వాయు వనబడును.

రూపాది గుణములు ద్రవ్యము నాశ్రయించి యుండుట ప్రత్యక్షముగా చూచుచున్నాము. స్పర్శముగూడ ఒకగుణమే అందువలన నదియు నేదోయొక ద్రవ్యము నాశ్రయించి యుండుటన్యాయసిద్ధము. ఈ విలక్షణ స్పర్శమున కేది ఆశ్రయమో అదియె వాయువు. భేరీమృదంగాదులందు జనించు శబ్దము దండ హస్తాది ద్రవ్యసంఘర్షణమువల్లనే జనించుచున్నది. ఇట్లు పర్ణములందు జనించు, చటచట, మర్మర్, ఆదిశబ్దములును శబ్దములే యగుటవలన రూపవంతమగు ద్రవ్యాభిఘాతము (తాకుడు) కనబడకుండుటచేత, స్పర్శవంతమును వేగవంతమును నగు నొక విలక్షణ ద్రవ్యము యొక్క అభిఘాతముండియుండుట అవశ్యము. ఆస్పర్శవద్వేగవద్ద్రవ్యమే వాయువనబడును.

మనుష్యుల ఆధారములేక, జలాదులందు నౌకాదుల ధారణ స్పర్శ-వేగము గల ద్రవ్య సంయోగము వలన నేర్పడుచుండుట ప్రత్యక్షమే. ఇట్లే ఆకాశమున తృణములు, మేఘములు, విమానములు తేలుచు ధరింపబడుచున్నవి. వీని ధారణయు నౌకాదుల ధారణవంటిదే యగుటవలన స్పర్శ వేగాది గుణములుగల ద్రవ్యసంయోగము లేనిదట్లు జరుగ నేరదు. అట్టిద్రవ్యమే వాయువు.

నదీతీరములందుండు రెల్లు మున్నగునవి నదీప్రవాహపు తాకిడివలన కంపించుచుండును అట్లే వృక్షములందును కంపము చూచుచున్నాము. కాని రూపవద్ద్రవ్య సంయోగము లేకయే అది కలుగుచున్నది. అందువలన స్పర్శవద్వేగవ ద్ద్రవ్య సంయోగ మవశ్యముండి తీరవలయును. ఆద్రవ్యమే వాయు వనబడుచున్నది. ఇట్లితర వాయు సాధకానుమానము లూహ్యములు.

సామాన్యముతో దృష్టలింగము వలన నష్టద్రవ్యాతిరిక్తమగు ద్రవ్యము స్పర్శ గుణాశ్రయముగా సిద్ధించును గాని వాయునామ మెట్లు సిద్ధమగును?

"తస్మాదాగమికమ్" ౨.౧.౧౮

తస్మాత్ =స్పర్శగుణమున కాశ్రయముగా నొక ద్రవ్యముసిద్ధించుట వలన దానికి వాయువు అనునామము, ఆగమికమ్=వేదములవలన సిద్ధించినదని తెలిసికొనవలయును.

("ప్రాణాద్వాయు రజాయత" య. అ. ౩౧. మం. ౬౩)

వేదములీశ్వర ప్రణీతము లనుటకెట్టి లింగము సిద్ధింపకపూర్వము వైదిక నామ మెట్లు ప్రమాణమగును?

"సంజ్ఞాకర్మత్వస్మద్విశిష్టానామ్ లింగమ్" ౨.౧.౧౯

సంజ్ఞాకర్మ = నామక్రియలు,

'దీనికిదినామము, ఈనామమున నిది వ్యవహరింపబడును, ఇదియిష్టమైన కర్మము, వర్ణాశ్రమములచే ననుష్ఠింపదగినది, ఇది అనిష్టమగుటచే పరిహరింపదగినది.' అను వేదోక్త నామ కర్మములని భావము.

అస్మద్విశిష్టానామ్=మనుష్యమాత్ర శిరోధార్యములయిన ఋగ్యజుస్సామాధర్వ వేదములు సర్వజ్ఞ తుల్యము లగుటచే విశిష్టగుణవంతులగు, లిఙ్గమ్=ఈశ్వర ప్రణీతము లనుటలో హేతువు.

ఎందువలన?

"ప్రత్యక్ష ప్రవృత్తత్వాత్ సంజ్ఞాకర్మణః" ౨.౧.౧౯

సంజ్ఞాకర్మణః = నామము, క్రియ, ఈ రెండును,ప్రత్యక్షప్రవృత్తత్వాత్=ప్రత్యక్షగమ్య విషయములందే వర్తించును.

భూత భవిష్యద్వర్తమానములు, దూరస్థ సమీపస్థములు, ఇష్టానిష్టములు నన్నియు నెవనికి ప్రత్యక్షములో వాడే ఆయా విషయములకు నామకరణము చేయగలడు. అట్టివాడే సంధ్యానందనము, అగ్నిహోత్రాది కర్మములు ఇష్టమును సాధించునవిగా విధించుటకును, హింసా, మాంసాశన సురాపానాదు లనిష్టసాధకములుగా నిషేధించుటకును సమర్థుడగుచున్నాడు. ఈనామకరణమునందును, క్రియల విధి నిషేధములందును అస్మాదృశులగు జీవులు సమర్థులు కారు. జీవుల జ్ఞానము సీమితమై, ఉపదేశాధీనమై యుండు టెల్లరు నెఱిగిన విషయమే. కావున పరమేశ్వరుడే ప్రథమమున నీ నాలుగు వేదముల ద్వారా సంజ్ఞా కర్మములను ప్రవర్తింపజేసెనని యొప్పుకొనవలసియుండును. ఇట్లాగమము లీశ్వర ప్రణీతములగుట వాని ప్రామాణ్యము నిస్సందిగ్ధమని యెరుంగ

వలయును. వానివలన నేర్పడిన సంజ్ఞయు ప్రమాణమేయ
వేఱే చెప్పనక్కఱలేదని భావము.

ఆదియందు వేదములవలననే నామకర్మములు ప్ర
ర్తించినట్లు మనుమహారాజుకూడ తన ధర్మశాస్త్రము
నుల్లేఖించి యుండుట జూడనగును-

శ్లో॥ "సర్వేషాంతు సమానాని కర్మాణి చ పృథక్ పృథక్
వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ పృథక్సంస్థాశ్చనిర్మమే..." ౧.౨౧

ప్రజాపతి లోకమున వ్యక్తుల నుద్దేశించి నామక్రియ
వ్యవస్థలు, వేదశబ్దములద్వారా యేర్పరచెనని భావార్థము.

ఇట్లు వాయులక్షణ నిరూపణముచేసి ఆకాశమెట్లు సిద్ధించుచున్నద
సూత్రకారుడు నిరూపించుచున్నాడు-

"నిష్క్రమణం ప్రవేశన మిత్యాకాశలింగమ్" ౨.౧.౨౦

నిష్క్రమణమ్ = స్పర్శవంతమగు ద్రవ్యముయొక్క బహిర్గమనము, ప్ర
ఆనమ్=అంతర్గమనము, ఇతి=ఈ రెండువిధములగుక్రియలు, ఆకాశలింగమ్
శకాశమును సిద్ధింపజేయు లింగములు.

అంతర్బహిర్గమనములు అవకాశమున్నపుడే కలుగ
గలవు. అవకాశ మీయకున్న నివి కలుగనేరవు. అందు
వలన నీరెండు విధము లయిన కర్మములను హేతువులుగా
తీసికొని ఆకాశము – అవకాశమిచ్చు ద్రవ్యమొకటి–యున్న
దని యూహింపనగును.

ఉపర్యుక్త హేతువునందు దోషము ప్రకటించుచున్నాడు-

"తదలిఙ్గ మేకద్రవ్యత్వాత్కర్మణః" ౨.౧.౨౧

పూర్వసూత్రమునుండి 'ఆకాశస్య' అనుపదమింపు గ్రహింపవలెను. ఆకా
శస్య=ఆకాశమునకు, తత్ = నిష్క్రమణ ప్రవేశాత్మకమగు కర్మము
అలిఙ్గమ్ = లిఙ్గము కానేరదు. ఎందువల్లనన కర్మణః = పైజెప్పి

నిష్క్రమణాద్యాత్మకమగు కర్మము, ఏక ద్రవ్యత్వాత్ = ఒక్కద్రవ్యమునందే సమవేతమయి యుండుట వలన.

ఏపదార్థము నిష్క్రమించుచున్నదో లేక ప్రవేశించుచున్నదో ఆ పదార్థమందే నిష్క్రమణ ప్రవేశన రూపమగు కర్మము సమవాయ సంబంధమున నుండుటచే నాకర్మముమరియొక పదార్థము నెట్లు సిద్ధింప జేయగలదు? ఒక ద్రవ్యమునకు సంబంధించిన క్రియ మరియొక ద్రవ్యమును సాధించుటకు హేతువు కానేరదు అని భావము.

"కారణాంతరానుక్లప్తి వైధర్మ్యాచ్చ" ౨.౧.౨౨

సమవాయి కారణముకంటె భిన్నమైన కారణమిట కారణాంతర పదముచే గ్రహింపవలయును, అనగా అసమవాయి నిమిత్త కారణములు, అనుక్లప్తి= లక్షణము, కారణాంతరానుక్లప్తి వైధర్మ్యాచ్చ = సమవాయి నిమిత్త కారణముల లక్షణముకూడ ఆకాశమునందు లేకుండుటవలన ఆకాశము నిష్క్రమణాది కర్మ కారణమను హేతువువలన సిద్ధింపనేరదు.

ఆకాశము సర్వగతమై సర్వకాలములందుండును గనుక, కార్యనియత పూర్వ వృత్తిత్వాదిరూప కారణలక్షణమందు వర్తింపనేరదు. ఆకాశమునందు కారణత్వమే సిద్ధింపనపుడు నిష్క్రమణ ప్రవేశన క్రియలకు కారణ మగుటచే నాకాశమను ద్రవ్యమొకటి కలదనుట యుక్తి విరుద్ధమని భావము.

సమాధానము—

"సంయోగా దభావః కర్మణః" ౨.౧.౨౩

సంయోగాత్ = క్రియాజన్య సంయోగము ఆకాశమునందు సమవాయ సంబంధమున నుండుటవలన, కర్మణః = నిష్క్రమణ ప్రవేశన క్రియల యొక్క, అభావః = సమవాయము లేమి.

కర్మమనగా క్రియ, ఆ క్రియ ధాత్వర్థమే యగుట వలన ఫలము, వ్యాపారమునని రెండు విధములు. ప్రస్తుతము నిష్క్రమణ ప్రవేశములు వ్యాపారాత్మకములు. ఈ వ్యాపారముపలన ప్రవేశించునట్టియు నిష్క్రమించునట్టియు ద్రవ్యముయొక్క సంయోగము ఫలరూప మగును. ఈ ఫలాత్మక సంయోగము ఆకాశమునందు సమవాయసంబంధము నుండును. సంయోగ గుణము రెండుద్రవ్యములందు సమవాయ సంబంధమున నుండును కాబట్టి ప్రత్యక్షముగా చూడబడు నిష్క్రమణాది వ్యాపారమున కాశ్రియ భూతమగు ద్రవ్యమెట్లు సంయోగమునకు సమవాయికారణమో అట్లే ఆకాశమును సమవాయికారణమగును. కాబట్టి ఆకాశమున కారణత్వము సిద్ధింపదనుట అసంగతము. 'నియత పూర్వ వృత్తిత్వమ్ కారణత్వం'—నియమముగాకార్యమునకు పూర్వముండుటయే కారణలక్షణము. అట్టిలక్షణము ఆకాశమందు వర్తించుట కెట్టి యాటంకము లేదు. ఇట్లు కారణత్వము సిద్ధించుటచే నిష్క్రమణాది క్రియాహేతుకమగు నాకాశ సిద్ధిలో దోషము లేదని తాత్పర్యము.

వస్తు నిష్క్రమణ ప్రవేశములు ఆకాశ సిద్ధియందు హేతువులుగా నుపపాదింపబడినవి. మఱియు శబ్దము పృథివ్యాది అష్టద్రవ్యముల గుణము కాక పోవుటచే నాకాశగుణమే అగును. కనుక శబ్ద గుణకమాకాశమని రూపింప దలచి పూర్వము పృథివ్యాది భూతచతుష్టయము శబ్దమున కాశ్రయము కాదని ప్రతిషేధించుచు తదనుగుణముగా భూమికను రచించుచున్నాడు.

"కారణ గుణపూర్వకః కార్యగుణోదృష్టః" ౨.౧.౨౪

కార్యగుణః = ఘటపటాది కార్యములందుగల రూపాది విశేషగుణము, కారణ గుణపూర్వకః=ఘటకారణ కపాలములయు, పటావయవ తంతువులయు రూపాదివిశేషగుణమే కారణముగా గలదని, దృష్టః=చూడబడినది.

కారణమునందు సమవాయ సంబంధమున నుండు గుణములే కార్యమునం దుండును. కారణమునందు లేని గుణము కారణమునందు రానేరదు. కారణమునందుండు గుణములు కార్యమునందు రాకుండుటకు నవకాశము లేదు. కారణ గుణమునకు సర్వథా విలక్షణమైన గుణములు కార్యమునందు జూడనేరము. అందువలన కార్యమునందుండు గుణములను జూచి కారణమునం దా జాతిగుణము లుండిన ట్లూహించుట కెట్టి సందియము నుండజాలదు. ఇట్లే కార్యమునలేని గుణములు కారణమున నుండవని యూహింప వచ్చునని తాత్పర్యము.

కార్య గుణములు కారణ గుణపూర్వకము లయినందున నేమి ప్రయోజనము?—

"కార్యాంతరాఽప్రాదుర్భావా చ్ఛబ్దః స్పర్శవతా మగుణః" ౨.౧.౨౫

కార్యాంతరాఽప్రాదుర్భావాత్ = భేరీమృదంగాదులందు దండాద్యభిఘాతమువలన జనించు శబ్దము భేర్యాదులను విడిచి ఘటపటములందు జనింపకుండుటవలన, శబ్దః = శబ్దము, స్పర్శవతామ్ = పృథివీ జలతేజో వాయువులయొక్క, అగుణః = విశేషగుణము కాదు.

స్పర్శగుణముగల పృథివీ జలతేజో వాయువులందు శబ్దముండియుండి భేర్యాదులలో నెట్లభివ్యక్తమగుచున్నదో అట్లే యితర ఘటపటాదులలో నది వ్యక్తము కావలసి

యుండును. కాని అట్లభివ్యక్త మగుటలేదు. అందువలన శబ్దము స్పర్శవంతములగు ద్రవ్యముల గుణముకాదని భావము. స్పర్శవద్ద్రవ్య కార్యములగు ఘటపటములందొకదాని యందు ప్రాదుర్భూతములగు రూపాది గుణములు తత్సజాతీయ కార్యాంతరములం దన్నిటిలోను జూడబడుచున్నవి. అట్లు శబ్దము చూడబడుటలేదు. రూపాది గుణములు భేరీ ఘట పటములందు ఆ పదార్థము లున్నంతవర కుండును. శబ్ద మట్లుగాక భేరీలో నభివ్యక్తమయిన కొన్ని క్షణముల కది నశించుచున్నది. భేర్యాదుల జూడబడు రూపాది విశేషగుణములు వస్తువును విడిచి యన్యత్ర జూడబడవు. శబ్ద మందుకు విపరీతముగా భేరిలో నభివ్యక్తమయి దానికి దూరములోనున్న వ్యక్తులచే గ్రహింపబడుచున్నది. అందువలన రూపాదుల వలె శబ్దము స్పర్శవంతములగు పృథివ్యాది ద్రవ్యముల గుణము కానేరదని భావము.

శబ్దము పృథివీ జలతేజోవాయువృత్తి కానన్నను కాల దిగాత్మ మనస్సులలో నొకదాని గుణమేల కాదు ?

" పరత్రసమవాయాత్ ప్రత్యక్షత్వాచ్చ నాత్మ గుణో నమనోగుణః" ౨.౧.౨౬

శబ్దము, పరత్ర = ఆత్మాతిరిక్త పదార్థములలో, సమవాయాత్ = సమవాయ సంబంధమున నుండుటవలన, ప్రత్యక్షత్వాచ్చ = శ్రవణేంద్రియముచే గ్రహింపబడుటచేతను, నాత్మగుణః = ఆత్మగుణము కాదు. నమనోగుణః = (మనస్సు దిక్కాలములకు గూడ బోధకము) దిక్కాలము మనస్సువీని గుణము కానేరదు.

శబ్దము ఆత్మగుణమే యగుచో బహిరింద్రియమగు శ్రోత్రముచే గ్రహింపబడదు. శ్రోత్రగ్రాహ్య విశేషగుణ

మగుటచే శబ్దము దిక్కాల మనస్సుల గుణమును కానేరదని భావము.

శబ్దము పైన చెప్పిన యెనిమిది ద్రవ్యములకు సంబంధించిన గుణము కానందువలన ఆకాశమెట్లు సిద్ధించును? అనగా,-

"పరిశేషా ల్లింగ మాకాశస్య" ౨.౧.౨౭

శబ్దము గుణము. అందువలన నేదో యొక ద్రవ్యము నాశ్రయించి యుండుటావశ్యకము. పృథివ్యాదులయిన యెనిమిది ద్రవ్యములు శబ్దమున కాశ్రయములు కావు. దాని కాశ్రయభూతమగు గుణి యేదిగలదో అదియే ఆకాశమని పరిశేషానుమానమున, ఆకాశస్య = ఆకాశ సిద్ధికి, లింగమ్ = హేతువు అనియర్థము.

పరిశేషానుమానమున నాకాశము సిద్ధించినను అది ద్రవ్యమనియు, వ్యవహారమున నిత్యమనియు నెట్లు సిద్ధించును?

"ద్రవ్యత్వనిత్యత్వే వాయునా వ్యాఖ్యాతే" ౨.౧.౨౮

ఆకాశముయొక్క, ద్రవ్యత్వ నిత్యత్వే = ద్రవ్యత్వము, నిత్యత్వమును, వాయునా = వాయువుద్వారా, వ్యాఖ్యాతే = వ్యాఖ్యానము చేయబడినవి.

ఆకాశము శబ్దాది గుణములు కలిగి యుండుటవలన ద్రవ్యమనియు, అవాంతర సృష్టి సమయములందు కారణభూత ద్రవ్యాంతరము వలన నుద్భవింపకుండుటచే నిత్యమనియు నెరుంగవలెనని భావము.

ఆకాశమున నేకత్వ మెట్లు సిద్ధించును?

"తత్త్వం భావేన" ౨.౧.౨౯

తత్త్వమ్ = ఏకత్వము, భావేన = సత్తా అను పదార్థము ద్వారా సిద్ధించుచున్నదని అర్థము.

సత్తా అనుపదార్థమెట్లు ఏకమో అట్లే ఆకాశమునని భావము. 'సత్' అను హేతువుగలదగుటచేతను భేదబోధక

మగు విశేషలింగము లేకుండుట చేతను 'సత్తా' ఒక్కటే అని సిద్ధించుచున్నది.

ఆకాశ మెట్లుసిద్ధింపగలదు ?

"శబ్దలింగాఽవిశేషాద్విశేష లింగాభావాచ్చ"

శబ్దలింగాఽవిశేషాత్ = ధ్వనిరూప లింగమున భేదము లేకుండుట వలన విశేషలింగాఽభావాచ్చ = భేదమును బోధించు మరియొక హేతువు లేకుండుటవలనను ఆకాశమున నానాత్వము లేదని యర్థము.

ఆకాశ మొకే ద్రవ్య మనుటకు కారణము శబ్దము. ఆశబ్దము సర్వత్ర విశిష్టమై యుపలబ్ధమగుచున్నది. భేదమున కాకాశ మాశ్రయమైనట్లు బోధింపగల లింగాంతర మేమియు కానరాదు. అందువలన ఆకాశమున నానాత్వము లేదని భావము.

"తదనువిధానా దేక పృథక్త్వం చేతి" ౨.౧.౩౧

తదనువిధానాత్ = ఏకత్వము ననువిధించుటవలన (ఏకత్వాఽనువిధిః యత్ర యత్రైకత్వం తత్రతత్ర పృథక్త్వమ్, ఏకత్వ మున్నచోట ఏక పృథక్త్వ ముండునని యర్థము.) ఏకపృథక్త్వమ్ = ఏకపృథక్త్వము.

ఆకాశమునం దేకపృథక్త్వము సైతము ముండునని భావము. ఈసూత్రమున ఇతి శబ్దము ఆహ్నిక సమాప్తిని బోధించుచున్నది.

ఇది నిఖిలశాస్త్ర నిష్ణాత శ్రీమత్పండిత ముక్తి రామోపాధ్యాయ శిష్య గోపదేవవిరచిత నిజమాతృ నామాంకితమగు అంబావ్యాఖ్యానమునందు ద్వితీయాధ్యాయమున ప్రథమాహ్నికము.

ఓం

వైశేషిక దర్శనము

ద్వితీయాధ్యాయము

ద్వితీయాహ్నికము

శాస్త్రరీతి ననుసరించి పూర్వాహ్నికమున పృథివ్యాదులకు చెప్ప బడిన లక్షణము నిందు పరీక్షింపదలచి పృథివీ లక్షణమగు గంధము జలాదు లందు జూడబడుచున్నను అది యౌపాధికమని నిరూపించుచున్నాడు-

"పుష్పవస్త్రయోః సతి సన్నికర్షే గుణాంతరాప్రాదు ర్భావో వస్త్రే గంధాభావలింగమ్" ౨.౨.౧

పుష్పవస్త్రయోః = పుష్పవస్త్రములకు, సతిసన్నికర్షే = సంయోగము ఏర్పడినపుడు, గుణాంతరాప్రాదుర్భావః = పుష్పపు వాసన వస్త్రములో వచ్చినప్పటికి వస్త్ర కారణములగు తంతువుల కది యేర్పడకపోవుటయే, వస్త్రే గంధాభావలింగమ్ = వస్త్రమున పుష్పగంధము లేదనుటకు హేతువు.

వస్త్రమునందు జూడబడు పుష్పగంధము వస్త్రము యొక్క స్వాభావికగుణముకానేరదు. ఔపాధికముమాత్రమే అగును. పుష్ప సంయోగముచే గలిగినది. అట్లే జలాదుల గనబడు గంధము వాని స్వాభావికము కాదు. పృథివీ సంయోగముచే నందు జూడబడుచున్నది. అందువలన గంధము జలాదులందు ఔపాధికమని యెరుంగవలయునని తాత్పర్యము.

జలాదులందు గంధములేకున్న మజేయొటనున్నదన.

"వ్యవస్థితః పృథివ్యాం గంధః" ౨.౨.౨

గంధః = మంచి-చెడు అను భేదములతో కూడిన వాసన పృథివ్యాం = భూమిలో, వ్యవస్థితః = స్వాభావికగుణమై యున్నది.

జలాదులందు గంధము స్వాభావికముకాక, పుష్ప వస్త్ర సంయోగముచే వస్త్రమున పుష్పగంధము సంక్రమించినట్లు సాంక్రామిక మగుటచేత, పృథివిలో-నస్వాభావికమగుటకు హేతువు కానరామి గంధము పృథివికి స్వాభావికగుణమై అసాధారణ ధర్మమగుచున్నది. అందువలన జలాదులం దతివ్యాప్తి లేదు. పృథివి గంధవతియను లక్షణము నిర్దుష్టమేయని భావము.

పృథివీలక్షణ పరీక్షానంతరము జలాదుల లక్షణములను పరీక్షించుచు తత్ప్రకారము నిం దతిదేశించుచున్నాడు.

"ఏతేనోష్ణతా వ్యాఖ్యాతా" ౨.౨.౩

ఏతేన=పూర్వసూత్రమున నుదాహరించిన గంధముయొక్క స్వాభావిక అస్వాభావికతల వ్యవస్థద్వారా, ఉష్ణతా శీతతాచ = ఉష్ణత్వము శీతత్వము అనుగుణములు కూడ, వ్యాఖ్యాతా= ఒకద్రవ్యమున స్వాభావికములనియు నన్యత్ర అస్వాభావికములనియు చెప్పినట్లు ఎంచవలయునని యర్థము.

ఇట్టివ్యాఖ్యానమునకు ఫలమేమన.

"తేజస ఉష్ణతా" ౨.౨.౪

ఈసూత్రమున పైసూత్రమునుండి 'వ్యాఖ్యాతా' అనుపద మనువర్తించును తేజసః=తేజోద్రవ్యమునకు, ఉష్ణతా=ఉష్ణగుణము, వ్యాఖ్యాతా =స్వాభావిక మగుటచేత లక్షణమని వ్యవస్థాపించినట్లు తెలిసికొనవలయుననియర్థము.

స్వాభావిక - ఉష్ణగుణము తేజమునకు లక్షణమని భావము. జలాదులందగపడు ఉష్ణ మస్వాభావిక మగుటచే

ననగా సౌపాధికమగుటచే లక్షణమున నతివ్యాప్తి లేదని తాత్పర్యము.

"అప్సు శీతతా" ౨.౨.౫

అప్సు = జలమున, శీతతా = స్వాభావికమైన శీతము లక్షణముగా వ్యాఖ్యానము చేయబడినదని యర్థము.

చలువరాయి మున్నగు జలేతర ద్రవ్యములందు జూడబడు శీతలత ఔపాధిక మగుటచే నతివ్యాప్తి లేదని భావము.

ఇక్కడ ఉద్దేశ క్రమమును విడిచి జలలక్షణమునకు పూర్వము అగ్నిద్రవ్య లక్షణమును గురించి వ్రాయుట వలన, నింతకు పూర్వమే ప్రథమాహ్నికముననే వాయులక్షణము పరీక్షింపబడి యుండుటను సూత్రకర్త సూచించుచున్నాడు అని యెఱుంగదగును.

ఇట్లు పృథివి - జల - వాయు తేజోద్రవ్యముల లక్షణములు పరీక్షింపబడినవి. ఆకాశలక్షణమగు శబ్దము ముందు పరీక్షింపబడును. ప్రస్తుతము కాలలక్షణము పరీక్షింప దలచి దానియునికిని తెలుపు లింగములను ప్రదర్శించుచున్నాడు.

"అపరస్మి న్నపరం యుగప చ్చిరం క్షిప్రమితి కాల లింగాని" ౨.౨.౬

ఈసూత్రమున 'అపరస్మిన్నపరం' అను పదము 'పరస్మిన్ పరమ్' అను పదమును గూడ బోధించును.

అపరస్మిన్ = కొలది సూర్య పరిస్పందములతో సంబద్ధుడగు యువకునిలో, అపరమ్ ఇతి = ఒకానొక వృద్ధునికంటె చిన్నవాడు అనుజ్ఞానము, పరస్మిన్ = అధికసూర్యస్పందములతో సంబద్ధుడగు వృద్ధునిలో, పరమ్ఇతి= ఒకానొక యువకునికంటె వృద్ధుడు అనుజ్ఞానము, యుగపత్ = ఒకేమాటు పుట్టుచున్నారు, ఒకేమాటు చేయుచున్నారు. ఒకేమాటు చదువుచున్నారు

అను వాక్యప్రయోగములలో నుండు ఒకేమాటు అనుజ్ఞానము. చిరమ్ : 'చిరము' జీవించుచున్నాడు. నేను వచ్చి 'చిరి'మయినది. అను ప్ర ప్రయోగముల వలన నేర్పడు చిరము అను జ్ఞానము. క్షిప్రమ్ = త్వర వచ్చుచున్నాడు. త్వరగా చేయుచున్నాడు అను నిట్టి ప్రయోగము లం గల త్వరజ్ఞానము. ఇవన్నియు, కాలలింగాని = కాలమను నొక ద్ర మున్నదనుటకు హేతువులు.

ఎవని శరీరముకంటె నెవని శరీరమునకు అధిక సూర్య స్పందములతో (స్ఫురణక్రియావిశేషములతో) సంబంధము డునో వాడు స్థవిరుడనియు, పరుడనియు చెప్పబడును. అత కంటె తక్కువ సూర్యస్పందములతో సంబంధము కలవా యువకుడు, అపరుడు ననియు చెప్పబడును.

పరత్వము=జ్యేష్ఠత్వము- అపరత్వము = కనిష్ఠత్వమ అనిభానము. వృద్ధ యువక శరీర (పిండ)ములతో సూర్యప స్పందములకు సాక్షాత్సంబంధము లేదు. ఎందువల్లనన పిండములు సూర్యున కతిదూరవర్తులు. అంతియగాక సూర్య పరిస్పందములు సూర్యునిలోనే సమవాయసంబంధము నుండును. వీని సంబంధము లేక వృద్ధ యువక పరాపర శ ముల ద్వారా యేర్పడు జ్ఞానము కలుగనేరదు. పృథివ్యా దులు వ్యాపకములు కాకపోవుటచేత పిండసూర్య పరిస్ప ములకు సంబంధము కలిగింపనేరవు. అందువలన భూమ్యాదు కంటె భిన్నమగు నొక యచేతన ద్రవ్యము, సమవాయ సంబంధమున పరిస్పందముల కాధారమగు సూర్యునితో సంయుక్తమై యిట వృద్ధయువక పిండములతోను సంబద్ధమై యుండుటావశ్యకము. అప్పుడే స్వసమవాయి సంయు

సంయోగమను సంబంధముతో సూర్య పరిస్పందములు పరాపర (స్థవిరయువా) శబ్దములచే వ్యవహరింపబడు పిండములతో సంబద్ధములై పరాపర జ్ఞానమునకు హేతువు లగును. ఇట్లు సూర్యపరిస్పందములకును పిండములకును సంబంధము కల్పించుద్రవ్యమే కాలమనబడుచున్నది. స్వసమవాయిసంయుక్తసంయోగసంబంధమున లక్ష్యము నవినియోగించు టెట్లన స్వమ్=పరిస్పందము, స్వసమవాయి = పరిస్పందసమవాయి సూర్యుడు. తత్సంయుక్తః = సూర్యునితో సంయోగము కలది కాలము, తత్సంయోగః = ఆకాల సంయోగము పిండములతో. ఇట్టి సంబంధముతో సూర్యునియందున్న పరిస్పందములు పిండములతో సంబద్ధములై పరాపర శబ్ద ప్రయోగములకు హేతుభూతము లగుచున్నవి. ఇట్లే యుగపత్, చిరాది జ్ఞానముల నూహింపవలయును.

ఒక్క సూర్య పరిస్పందముతో కూడిన కాల సంబంధి క్రియలు యుగపత్ జ్ఞానమునకు విషయము. మహత్తరమగు అనేక సూర్య పరిస్పందములతో కూడిన కాల సంబద్ధమగు క్రియ, చిరజ్ఞానమునకు విషయము. అల్పతరమగు ననేక సూర్య పరిస్పందములతో కూడిన కాల సంబద్ధక్రియ క్షిప్రజ్ఞాన విషయము, అని తెలిసికొనవలయును.

ఇట్లు కాలమను నొక పదార్థము సిద్ధించినను అది ద్రవ్యమనియు వ్యవహారమున నిత్యమనియు నెట్లు తెలియదగునన—

"ద్రవ్యత్వ నిత్యత్వే వాయునా వ్యాఖ్యాతే" ౨.౨.౭

కాలముయొక్క, ద్రవ్యత్వ నిత్యత్వే-ద్రవ్యత్వనిత్యత్వములు, వాయునా=వాయువు, ద్రవ్యము నిత్యమునని సాధించు హేతువుద్వారా, వ్యాఖ్యాతే=సాధింపదగినవని వ్యాఖ్యానము చేసినట్లు తెలియదగునని యర్థము.

ఏకత్వ మెట్లు సిద్ధించుసన—

"తత్త్వం భావేన" ౨.౨.౮

తత్త్వం=కాలముయొక్క ఏకత్వము, భావేన=సత్తా అనుపదార్థపు వ్యాఖ్యానము చేయబడినట్లు తెలియదగునని అర్థము.

పరమార్థమున కాల మనేకము కాకున్నను ఉపాధి భేదమువలన క్షణము, లవము, కాష్ఠ, కల, ముహూర్తము, యామము, అహోరాత్రములు, పక్షము, మాసము, ఋతువు, అయనము, సంవత్సరము, యుగము, కల్పము మున్నగు పేర్లతో నొప్పుచున్నది. సూర్యాది పరిస్పందమే ఉపాధి యనబడును.

పరాపర వ్యవహారమునకు నిమిత్తమై యొక ద్రవ్యము సిద్ధించినను దానికి కాలమను పేరెట్లు గలిగెను? అది కార్యమాత్రమునకు కారణ మెట్లగునన నిరూపించుచున్నాడు.—

"నిత్యేష్వభావా దనిత్యేషు భావాత్ కారణే కాలాఖ్యేతి" ౨.౨.౯

నిత్యేషు = నిత్యపదార్థములలో, అభావాత్ = ఒకేసమయమున జరిగినది జరిగి చిరమైనది. త్వరగావచ్చెను. ఇప్పుడేపుట్టెను. పగలుపుట్టెను. రాత్రి వెళ్లెను. ఇట్లు నానావిధ యుగపత్ చిరక్షిప్రాదిజ్ఞానములు కలుగకుండుట వలన, అనిత్యేషు = అనిత్య పదార్థములలో, భావాత్ = పైజెప్పినజ్ఞానములు కలుగుటవలనను, కార్యమాత్రమునకు అనగా ప్రతి యనిత్యవస్తువునకు కాలము సాధారణ కారణము. కారణే = అట్టి కారణమునకు కాలాఖ్యా = కాలము అనుపేరు, ఆగమములందు పేర్కొనబడినది.

(కాలోఽమూం దివ మజనయత్ కాల ఇమాఃపృథివీ ఉత॥ అథర్వ. కాం. ౧౯. సూ. ౫౩. మం. ౫

కాలమును పరీక్షించి దిశను పరీక్షించుచున్నాడు.

"ఇత ఇదమితి యతస్త ద్దిశ్యం లింగమ్" ౨.౨.౧౦

ఇందు పూర్వ సూత్రముల నుండి పరాపర శబ్దములు అనువర్తించు

ఇతః ఇదమ్‌పరమ్ = దీనికంటె ఇదిపరము-దూరము, ఇతః ఇదమ్ అపరమ్= ఈద్రవ్యముకంటె ఇది అపరము- సమీపవర్తి, ఇతి = అని, యతః = దేనివలన (పరాపర శబ్దములకు విషయము) కలుగుచున్నదో, తత్ = అది దిశ్యం లిఙ్గమ్ = దిక్కును సాధించు హేతువు.

క్రియాగుణములు కలిగిన ద్రవ్యము మూర్తద్రవ్య మన బడును. ఒకానొక మూర్తద్రవ్యము నవధిగా నెంచి మరి యొక మూర్తద్రవ్యము పరమని యో (దూరము) అపరమని యో వ్యవహరింపబడును. కాశియందున్న పురుషునకు ప్రయాగకంటె కురుక్షేత్రము పరము. కురుక్షేత్రము కంటె ప్రయాగ అపరము, ఇట (పరత్వమ్ సంయుక్త సంయోగ భూయస్త్వాశ్రయత్వమ్, పరత్వమనగా సంయుక్త సంయోగభూయస్త్వాశ్రయత్వమే. అపరత్వమనగా సంయుక్త సంయోగాల్పత్వాశ్రయత్వము. కాశిలోనున్న పురుషునితో సంయుక్తమైనది కాశి భూప్రదేశము. దాని సంయోగము తత్పరవర్తి భూప్రదేశమున నుండును. ఇట్లనేక సంయోగ ములు కలిగినగాని కురుక్షేత్రాదులను సమీపించుటకు వీలు లేదు. ఇట్టి సంయోగములు భూమియందు సమవాయ సంబం ధమున నుండును కావున ప్రయాగ కురుక్షేత్రములను బోధింప నేరవు. అందువలన కాశిలోగల పురుషునకు ప్రయాగాదులకు మధ్యసంబంధముల నందజేయుట కొక పదార్థముండి యుండ వలయును. అది యే దిశ యనబడును.

దిశయను పదార్థము సిద్ధించినను ద్రవ్యత్వాదు లెట్లు సిద్ధించును ?

"ద్రవ్యత్వ నిత్యత్వే వాయునా వ్యాఖ్యాతే" ౨.౨.౧౧

"తత్త్వం భావేన" ౨.౨.౧౨

వాయువువలె దిశయు ద్రవ్యమనియు, వ్యావహారిక నిత్యమనియు నెరుంగునది. సత్తాయను పదార్థము ఒక్కటే యైనట్లు దిశయు నొక్కటే యనియు తెలిసికోవలయునని భావము.

దిక్కు ఒక్కటేయైన పూర్వ పశ్చిమాది భేదముల నెట్లు పేర్కొన బడుచున్నదన-

"కార్యవిశేషేణ నానాత్వమ్" ౨.౨.౧౩

కార్యవిశేషేణ = సూర్య సంయోగ రూపమగు నుపాధియను కార్య విశేషముద్వారా, నానాత్వమ్ = పూర్వపశ్చిమాది భేదములతో దిక్కు వ్యవహరింపబడును.

ఉపర్యుక్తమునే వివరించుచున్నాడు—

"ఆదిత్య సంయోగాత్ భూతపూర్వాద్ భవిష్యతో భూతాచ్చ ప్రాచీ" ౨.౨.౧౪

భూతపూర్వాత్ = సర్గారంభ కాలపు- భూత కాలపు, భవిష్యతః = భావికాలపు, భూతాత్ = వర్తమానకాలపు, ఆదిత్య సంయోగాత్ = సూర్య సంయోగమువలన, ప్రాచీ = (ప్రాగస్యామంచతీతి) పూర్వదిశయని వ్యవహరింపబడుచున్నది.

సర్గారంభమున సూర్య భగవాను డేదిశయందు ప్రథమమున నుదయించెనో ముందు (భావి) కాలమున నెట నుదయించునో, ప్రస్తుతము (వర్తమానమున) నెట నుదయించుచున్నాడో అదియే పూర్వదిశయని భావము.

"తథాదక్షిణా ప్రతీచ్యుదీచీచ" ౨.౨.౧౫

అట్లే దక్షిణ పశ్చిమోత్తర దిశలును తెలియునది.

"ఏతేన దిగంతరాలాని వ్యాఖ్యాతాని" ౨.౨.౧౬

పూర్వాది దిశల నిరూపించిన ప్రకారమున నాగ్నేయాది దిగంతరాలమును (మూలలు) వ్యాఖ్యానము చేసినట్లు తెలిసికొన వలయునని భావము.

దిక్కు వస్తుతః ఒక్కటేయైనను పూర్వ పశ్చిమాది నామములతో దశవిధముల నొప్పుచున్నది. (తత్ర సూర్యోదయ సన్నిహితా దిక్ ప్రాచీ) సూర్యోదయమునకు సమీపముగా నుండునది పూర్వము. (తద్వ్యవహితా దిక్ ప్రతీచీ) దూరముగా నుండునది పశ్చిమము. (ప్రాచ్యభిముఖ స్థిత పురుష వామ దేశావచ్ఛిన్నా దిగుదీచీ) తూర్పున కెదురుగానున్న పురుషుని యెడమభాగము ఉత్తరము. (తాదృక్ పురుష దక్షిణ దేశావచ్ఛిన్నా దిగవాచీ) అతని కుడిభాగము దక్షిణము. ఇట్లితరములగు మూలలు ఊర్ధ్వాధోభాగములు నూహింపదగినవి.

దిక్కును పరీక్షించి ప్రస్తుతము ఆకాశలక్షణమగు శబ్దమును పరీక్షింపనెంచి ముందు సంశయమును ప్రదర్శించుచున్నాడు—

"సామాన్య ప్రత్యక్షాత్ విశేషాప్రత్యక్షాత్ విశేష స్మృతేశ్చ సంశయః" ౨.౨.౧౭

సామాన్య ప్రత్యక్షాత్ = ఉభయకోటి సహచరితమగు సాధారణధర్మమైన ఉన్నతత్వము మున్నగువాని ప్రత్యక్షప్రాప్తివలన, విశేషాప్రత్యక్షాత్ ఒకేపదార్థమున వర్తించు నసాధారణ ధర్మములైన వక్రతా కోటరములు, లేక హస్త పాదాదుల యనుపలబ్ధివలన, విశేష స్మృతేశ్చ = విశేషము-సామాన్య విశేషమగు స్థాణుత్వ పురుషత్వముల ఉపస్థితివలన, సంశయః= ఇదియేమి ? స్థాణువా లేక పురుషుడా? యను సంశయము కలుగును అని యర్థము.

దూరము, అల్పప్రకాశము ననుదోషముల వలన నెదుట నున్న యొక పదార్థమును జూచి యందు స్థాణుపురుషులందు సమానముగా వర్తించు నున్నతత్వాది గుణముల జ్ఞానము కలుగుటవలనను, వస్తునిర్ధారణ కనుకూలించు విశేష ధర్మ

ములగు వక్రితా కోటరాదులుగాని, శిరఃపాణ్యాదులు కాని లభింపకుండుటచేతను, పూర్వానుభూతములగు స్థాణుత్వ పురుషత్వములను సామాన్య విశేషములు- అపరజాతులు స్మృతి రూపమున నుపస్థితములగుటచేతను, చూచుచున్న పురుషునకిది స్థాణువా పురుషుడాయను సందియము కలుగును. (ప్రతిపత్తుః సామాన్యాశ్రియత్వేనావధారితే ధర్మిణి విశేషానవధారణాత్మకో యః ప్రత్యయో జాయతే స ఏవ సంశయ ఇతిభావః)

ఒక పదార్థమునందు పరస్పర విరుద్ధ ధర్మములతో గూడిన జ్ఞానము సంశయమని వివేకము. సంశయజ్ఞానమునకు ముఖ్యకారణము ఉభయ సాధారణ ధర్మజ్ఞానమని యెరుంగవలయును.

సంశయమునకు ముఖ్య కారణమయిన సామాన్య ధర్మ మెట్లుండవలయుననన—

"దృష్టంచ దృష్టవత్" ౨.౨.౧౮

దృష్టంచ = సంశయమునకు ఆధారభూత వస్తువునందు జూడబడిన ఉన్నతత్వము మున్నగు సామాన్యధర్మము, దృష్టవత్ = పూర్వము స్థాణుపురుషులందు జూడబడిన ఉన్నతత్వమునకు తుల్యమై యుండవలయును.

స్థాణుపురుషులందు సమానముగానుండు ఉన్నతత్వాది గుణములు కాలాంతరమున భిన్నస్థానమున నెదుటనున్న యొక వస్తువు నందు జూచినపుడు పూర్వము దాను తెలిసికొనియున్న స్థాణుత్వ పురుషత్వములు స్మరింపబడి స్థాణుపురుషుల విశేష గుణములగు వక్రతా కోటర శిరఃపాణ్యాదుల జ్ఞానము లేకుండుటవలన స్థాణువా పురుషుడా అను సంశయము గలుగును.

అందువలన ప్రస్తుతము ఎదుట జూచుచున్న ఉన్నతత్వము మున్నగు సామాన్యగుణము, పూర్వము తాను స్థలాంతరమున జూచిన ఉన్నతత్వము మున్నగు గుణములు సమానమై యుండుట సంశయమునకు ఆవశ్యకము.

సంశయ లక్షణమేమో చెప్పబడినది. దానికి ముఖ్య కారణమును వర్ణింపబడినది. ఆ సంశయము విషయభేదమువలన రెండువిధములు. మొదటిది బాహ్య విషయిక సంశయము. రెండవది ఆభ్యంతర విషయిక సంశయము. బాహ్య విషయిక సంశయమును వివరించుచున్నాడు.

"యథాదృష్ట మయథా దృష్టత్వాచ్చ" ౨.౨ ౧౯

యథాదృష్టం = ఒకప్పు డొకవ్యక్తి యే విధముగా జూడబడెనో, అయథా దృష్టత్వాత్ చ = ఆవ్యక్తియే తద్విపరీతముగా జూడబడినందు వలన. కాలాంతరమున విశేష ప్రత్యక్షము కానందున నావ్యక్తియందు సంశయము కలుగును.

చైత్రుడను నొక మనుష్యుడు ముందు జటారహితుడుగా జూడబడెను. అతడే మరియొకప్పుడు జటాసహిత శిరస్కుడై చూడబడెను. కాలాంతరమున నావ్యక్తి యవగుంఠిత శిరస్కుడై (ముసుగు వేసికొని) కనబడెను. అప్పుడతడు చైత్రుడని సామాన్యముగా తెలియబడినను ముసుగుండుట వలన జటిలుడా, ముండిత శిరస్కుడా? అను సంశయము కలుగును. ఇది యెదుటనున్న వస్తువునందు విశేషగుణానుస్మరణపూర్వకముగా నేర్పడు బాహ్య విషయిక సంశయ మనబడును.

ఆంతర విషయిక సంశయము నుపపాదించుచున్నాడు...

"విద్యాఽవిద్యాతశ్చ సంశయః" ౨.౨.౨౦

విద్యాతః = యథార్థ జ్ఞానమువలన, అవిద్యాతః చ = భ్రమజ్ఞానము వలన కలుగు, సంశయః = సంశయము ఆంతర విషయిక సంశయమనబడును.

ఒకప్పుడు జలమును జూచి నిది జలము అను యథార్థజ్ఞానము కలిగినది. మరియొకప్పుడు ఎండమావులను జూచి యిది జలము అను భ్రమజ్ఞానము కలిగినది. ఇట్లు జలవిషయికమైన యథార్థజ్ఞానము భ్రమజ్ఞానము కలిగిన తరువాత నాపురుషునకే వృక్షసంఘము నందొకచో జలసూచక నిమిత్తమును జూచి నిది జలము అను జ్ఞానము కలిగినది. అప్పుడా పురుషుని మనసున పూర్వమతనికి కలిగిన యథార్థ భ్రమ జ్ఞానముల స్మరణవలన తనకిప్పుడు కలిగిన జలజ్ఞానము యథార్థమా లేక భ్రమ జ్ఞానమా అను సందియము కలుగును. ఇట్టి సంశయమే ఆంతర విషయిక సంశయ మనబడును.

శబ్ద పరీక్షకు సాధనమైన సంశయమును సభేద ముపపాదించి శబ్ద లక్షణ మొనరించుచున్నాడు.

"శ్రోత్రగ్రహణో యోఽర్థః సశబ్దః" ౨.౨.౨౧

శ్రోత్రగ్రహణః = కర్ణేంద్రియము గ్రహించునట్టి సాధనముగాగలది, యోఽర్థః = ఏపదార్థము కలదో, సః = అదియే, శబ్దః = శబ్దము.

కర్ణేంద్రియములచే గ్రహింపబడు పదార్థము శబ్దమని భావము.

లక్షిత శబ్దమును. ఆకాశగుణముగా నిర్ణయింపదలచి పూర్వమందు సంశయమును ప్రదర్శించుచున్నాడు.

"తుల్యజాతీయే ష్వర్థాంతరభూతేషు విశేషస్య ఉభయథా దృష్టత్వాత్"
౨.౨.౨౨

'సంశయఃశబ్దే' అను పదమిందనువర్తింప దగినది. తుల్యజాతీయేషు = రూపాది గుణములయం, అర్థాంతర భూతేషు = భిన్నజాతీయములను పృథి

వ్యాది ద్రవ్యములలోను, కర్మములలోను,విశేషస్య = ప్రత్యేకపదార్థమున నుండు రూపత్వము, రసత్వము, పృథివీత్వము, జలత్వము, ఉత్క్షేపణత్వము మున్నగు విశేషజాతి, ఉభయథా దృష్టత్వాత్ = సమాన జాతీయమగు గుణత్వముతోను, విజాతీయమగు ద్రవ్యత్వ కర్మత్వములతోను, ఒకచో నుండుట జూడబడుటవలన, శబ్దమున నుండు శ్రావణత్వము (శ్రవణేంద్రియ గ్రాహ్యత్వము) అను విశేషధర్మముయొక్క జ్ఞానము కలుగుటవలనను, ఈశబ్దము ద్రవ్యము నాశ్రయించి యున్నదను విశేష జ్ఞానము కలుగకుండుట వల్లను, శబ్దే= శబ్దమునందు, సంశయః=గుణమా, ద్రవ్యమా, కర్మమా అను సందేహము కలుగుచున్నదని యర్థము.

రూపాది గుణములందుండు రూపత్వ ప్రభృతి విశేషము గుణత్వ సమానాధికరణమై యున్నది. (గుణత్వసమానాధికరణమనగానేమి? రూపమునందు గుణత్వము, రూపత్వము నివి రెండును గలవు. అందువలన రూపత్వము గుణత్వము సమానాధికరణములు-అనగా ఒకే అధికరణముగా గలవి. కావున రూపత్వమను విశేషము గుణత్వ సమానాధికరణమని భావము. ఇట్లే ముందును సమానాధికరణమెరుంగునది) పృథివ్యాది ద్రవ్యములలో ప్రత్యేక ద్రవ్యముననుండు పృథివీత్వాదివిశేషము ద్రవ్యత్వ సమానాధికరణము. ఇట్లే ఉత్ క్షేపణత్వ ప్రభృతి విశేషము కర్మత్వ సమానాధికరణము. దీనినిబట్టి తేలినదేమన, విశేషము, ద్రవ్యత్వ-గుణత్వ-కర్మత్వ- సమానాధికరణమై యున్నదని తెలియుచున్నది. ప్రస్తుతము శబ్దమునందుగల శ్రావణత్వము కూడ నొక విశేషమే. అందువలన నదియుద్రవ్యత్వ-గుణత్వ-కర్మత్వ- సమానాధి కరణమగుట కెట్టి యాటంక ముండ నేరదు. శబ్దమునగల శ్రావణత్వము ద్రవ్యత్వాది సమానాధి

కరణమగుచో శబ్దము ద్రవ్యత్వము, గుణత్వము, కర్మత్వము నకు నక రణమైనందున, ద్రవ్యమా! గుణమా! కర్మమా! అనిసంశయము కలుగుచున్నదని పై సూత్రాభిప్రాయము.

ద్రవ్యగుణ కర్మములలో శబ్ద మెంచు జేరునో? అని సంశయించి పరిశేష న్యాయమున గుణమే అగునని నిర్ణయింపగోరి ముందు ద్రవ్యము కానేరదని నిరూపించుచున్నాడు-

"ఏకద్రవ్యత్వాన్న ద్రవ్యమ్" ౨.౨.౨౩

(శబ్దః) ద్రవ్యమ్న = శబ్దము ద్రవ్యము (ద్రవ్యత్వజాతిగలది) కాదు. ఏకద్రవ్యత్వాత్ = ఒకేద్రవ్యము సమవాయి కారణముగా గలదగుట వలన-

ప్రపంచమున కార్యద్రవ్యములన్నియు ననేక ద్రవ్య సంయోగమువలన నేర్పడును ఒకే ద్రవ్యము సమవాయి కారణముగా గలిగి యుండవు. ఉదాహరణమునకు ఘట పటములను తీసికొనుడు. ఘటము కార్యద్రవ్యము- దానికి సమవాయికారణము కపాలములు-అవి రెండుగానిఒకటి కాదు- పటము కార్యము- దానికి సమవాయి కారణము తంతు జాలము- అవియు ననేకములు. ఇట్లు ప్రతికార్యమునకు సమ వాయికారణముగా నుండు ద్రవ్యము లనేకములై యుండును. శబ్ద సమవాయికారణ మాకాశ మొక్కటియే. అందువలన శబ్దము ద్రవ్యము కాదు.

ఏకద్రవ్యము సమవాయి కారణముగా గలిగియుండుటవలన శబ్దము ద్రవ్యము కాకున్న కర్మమేల కానేరదనిన-

"నాపి కర్మాఽచాక్షుషత్వాత్" ౨.౨.౨౪

నాపికర్మ=శబ్దము కర్మము కాదు. ఎందువలన? అచాక్షుషత్వాత్ = చక్షురింద్రియముచే గ్రహింపబడకుండుటవలన-

గంధాదిగుణములు చక్షురింద్రియముచే గ్రహింపబడకుండుటవలన నవి కర్మములు కానట్లు శబ్దముకూడ చక్షురింద్రియముచే గ్రహింపబడకుండుటవలన నదియు కర్మము కానేరదని భావము.

నవీనులు — శబ్దత్వము కర్మవృత్తి కాదు. అచాక్షుషప్రవృత్తిజాతియగుట వలన— రసత్వ గంధత్వాదులవలె అని న్యాయమును ప్రయోగింతురు.

కర్మము తనవంటి మరియొకకర్మమును కలిగింపనేరదు. శబ్దము తనవంటి మరియొక శబ్దమును కలిగించును. అందువలన శబ్దము కర్మము కాదు. ద్రవ్యముకాదు. సామాన్య విశేష సమవాయములందు సామాన్యము (జాతి) ఉండదు. శబ్దమున శబ్దత్వమను జాతి ఉండును. అందువలన శబ్దము సామాన్యాదులలోను చేరదు. ఇట్లు గుణభిన్నములగు ఇతర ద్రవ్యములందు జేరకుండుటచే మిగిలిన గుణములలోనే చేరును. అందువలన శబ్దము గుణమని నిర్ణయము.

కర్మము శీఘ్రముగా నశించినట్లు శబ్దముకూడ ఉత్పన్నమై వెంటనే నశించుట వలన కర్మములలో చేరదా? యన-

"గుణస్యసతోఽపవర్గః కర్మభిః సామాన్యమ్" ౨.౨.౨౫

గుణస్యసతః = పరిశేష న్యాయమున గుణముగా సిద్ధించిన శబ్దముయొక్క, అపవర్గః = నాశము, కర్మభిః = కర్మములతో, సామాన్యమ్ = సమాన ధర్మము.

ఉత్పన్నమై నశించిన మాత్రమున శబ్దము కర్మము కానేరదు. ద్విత్వాదిసంఖ్య — జ్ఞానము— సుఖదుఃఖములు కూడ ఉత్పన్నమై నశించును. అయినను నివి గుణము

లైనట్లు ఎల్లరు నొప్పుకొందురు. అట్లే శబ్దము గుణమే. ఉత్పన్న వినాశిత్వము కర్మములోగల సమానధర్మము మాత్రమే అని భావము.

ప్రతికర్మము (క్రియ) నాలుగు క్షణములుండి యైదవ క్షణమున నశించును. మొదటి క్షణమున గురుత్వ ప్రయత్న సంయోగములవలన ద్రవ్యమున క్రియ యేర్ప డును. రెండవ క్షణమున విభాగ మేర్పడును. మూడవ క్షణమున పూర్వసంయోగము నశించును. నాలుగవ క్షణ మున ఉత్తర సంయోగము కలుగును. అయిదవ క్షణమున క్రియ నశించును. ఇది క్షణప్రక్రియ. ఇట్లు ద్విత్వప్రభృతి సంఖ్యలు నిమిత్తముగాగల యపేక్షాబుద్ధి మూడుక్షణము లుండి నాలుగవ క్షణమున నశించును. జ్ఞానము శబ్దము ఇవి రెండు రెండు క్షణములుండి మూడవ క్షణమున నశించును.

శబ్దము గుణమైనను, ఆకాశలింగము కానేరదు. శబ్దము నిత్యము. కార్యము కాదు. ఒకప్పుడు కనుపించకుండుటకు కారణము వ్యంజకా భావమే. అందువలన ఆకాశకార్యమై ఆకాశ లింగము కానేరదని శంకించి నిషేధించుచున్నాడు—

"సతో లింగాభావాత్" ౨.౨.౨౭

సతః = శబ్దము నిత్యమగుటలో, లింగాఽభావాత్ = సాధించు హేతువు లేకుండుటవలన, నిత్యత్వమును సాధించు హేతువు లేకుండుటవలన శబ్దము నిత్యము కానేరదని యర్థము.

హేతువు లేకున్నను నిత్యమేల కానేరదు ?

"నిత్యవైధర్మ్యాత్" ౨.౨.౨౮

శబ్దము నిత్యముకాదు. ఎందువల్లనన, నిత్యవైధర్మ్యాత్ = నిత్యమునకు విరుద్ధములగు ఉత్పత్తి వినాశ ధర్మములు కలిగియుండుటవలన.

శబ్దము ఉత్పత్తి వినాశధర్మవంత మగుటచే నిత్యము కానేరదని భావము.

శబ్దము నిత్యము కాకున్నను అనిత్య మను టెట్లు పొసగుననః-

"అనిత్యశ్చాయం కారణతః" ౨.౨.౨౮

కారణతః = కారణము కలిగి యుండుటవలన, అనిత్యః = శబ్దమనిత్యమని సిద్ధించుచున్నది.

ఘటపటాదులు కారణము గలవగుటవలన నెట్లనిత్యములో అట్లే శబ్దమును అనిత్యమని భావము.

శబ్దము కారణము కలదని రూపింపబడకపోవుటచే స్వరూపాసిద్ధ హేత్వాభాస మేల కాదననః-

"నచాసిద్ధం వికారాత్" ౨.౨.౨౯

అసిద్ధం = శబ్దము నిత్యము కాదని సాధించు కారణవత్త్వమను హేతువు స్వరూపాసిద్ధము, నచ = కాదు. ఎందువల్లనన, వికారాత్ = వికారి యగుటవల్ల - కార్యమగుటవలనః-

శబ్దము కార్యమగుట వలన నది కారణము కలది యని సిద్ధించుచనే యున్నది. అందువల్ల హేతుదోష ముల్లేఖింప వీలులేదని సూత్రార్థము.

శబ్దము కారణమువలన బుట్టిన నది కారణవంతము (అనిత్యము) అగును. కాని అది యభివ్యక్త మగుచున్నదనిన నేమి?

"అభివ్యక్తౌ దోషాత్" ౨.౨.30

శబ్దము అభివ్యజ్యము కాదు. ఎందువల్లనన, అభివ్యక్తౌదోషాత్ = అభివ్యక్తి యందు దోషము కలుగుటవలన-

శబ్దము కారణములవలన పుట్టక అభివ్యక్త మగుచున్నదనిన దోషప్రసక్తి కలుగునని భావము.

దోషస్వరూపమేమన, ఒక్క వర్ణ మభివ్యక్త మయినపు డితర వర్ణములు నాక్షణముననే వ్యక్తములు కావలసియుం

డును. అట్లగుటలేదు. క్రమముగానొక్కొక్కవర్ణమేగృహీత మగుచున్నది. అందువలన శబ్దము అభివ్యక్తమనుటకు వీలు లేదు. ఏకసమయమున నన్నివర్ణములు అభివ్యక్తములు కావ లయుననుటలో నియమమేమి? (సమానేంద్రియ గ్రాహ్యాణాం సమనియతానా మేకవ్యంజకాభివ్యంగ్యత్వనియమః) ఒకే యింద్రియముచే గ్రహింపనగు సమనియతములగు పదార్థ ములు ఒకేవ్యంజకము వలన వ్యక్తములగుట నియమము. ఉదాహరణమునకై యొకవస్త్రమునగల, రూపము పరిమా ణము, సంఖ్య మున్నగు గుణములను తీసికొనుడు. ఇవన్నియు నొకచక్షురింద్రియముతోనే గ్రహింపదగినవి. ఒకే పదార్థ మున నున్నవి. అందుచే నివి సమానేంద్రియ గ్రాహ్యములు సమనియతములును. ఆలోక సంయోగమను నొక వ్యంజకము వలననే అభివ్యక్తము లగుచున్నవి. ఇట్లే అక్షరములు (వర్ణములు) కూడ సమానేంద్రియము (శ్రోత్రేంద్రియము) చే గ్రహింపదగినవి. సమనియతములు. ఒకేశబ్దమున నిమిడి యున్నవి. అందువలన నొక్కశబ్దమునగల యక్షరము లన్ని యు నొకే సమయమున నభివ్యక్తము కావలసి యుండును. అనిభావము.

ఏ కారణముల వలన శబ్ద మాకాశమున నుద్భవించుచున్నది ?

"సంయోగాత్ విభాగాచ్ఛబ్దాచ్ఛబ్దనిష్పత్తిః" ౨. ౨. ౩౧

సంయోగాత్ = భేరీదండ సంయోగమువలన, విభాగాత్ = వేణుపర్వ విభాగమువలన (బొంగుల కణుపులు పగులగొట్టునపుడు) శబ్దాత్ = శబ్దము వలన, శబ్దనిష్పత్తిః = ఆకాశమున శబ్దముద్భవించుచున్నది.

శబ్దము రెండు విధములు, వర్ణాత్మకము, ధ్వన్యాత్మకమునని. అకారాది వర్ణములతో కూడినది వర్ణాత్మకము. భేర్యాదులవలన కలుగునది ధ్వన్యాత్మకముగా నుండును. వర్ణాత్మకశబ్ద సంయోగమునలనను శబ్దమువలనను పుట్టును ఇట్టి శబ్దమునకు, కంఠతాల్వాది స్థానములలో వాయువునకు కలుగు సంయోగము నిమిత్త కారణము. వాయువుచే తాడింపబడిన తాల్వాదిస్థానములతో నాకాశమునకుగల సంయోగము అసమవాయికారణము. పూర్వము తాను తెలిసికొనియున్న వర్ణములను స్మరింప నపేక్షించినపుడు ఆత్మమనస్సులకు సంయోగము కలుగును. ఆ సంయోగమువలన మొదట వర్ణముల నుచ్చరింప వలయునని (ఇచ్ఛ) కోరిక గలుగును. తరువాత తదనుకూల యత్నము. ఇట్టి ప్రియత్నము నపేక్షించు ఆత్మవాయు సంయోగము వలన కోష్ఠగతవాయువునందు క్రియకలుగును. దానివలన వాయువు పైకివచ్చి కంఠతాలు జిహ్వాది స్థానములందు తాకును. ఈ తాకిడివలన నాయా స్థానములకు నాకాశమునకు సంయోగమేర్పడును. తరువాత వర్ణము లుద్భవించును. ఇది వర్ణోత్పత్తిక్రమమని యెరుంగునది.

ఇట్లు సంయోగాదుల వలన శబ్ద ముద్భవించినను శబ్ద మనిత్యమెట్లగునన ?

“లింగా చ్చానిత్యశ్శబ్దః” ౨.౨.౩౨

లింగాత్ = ఉత్పత్తిగలదను హేతువువలన, శబ్దః= శబ్దము, అనిత్యః = అనిత్యమని యర్థము.

శబ్ద మనిత్యము కాదు. ఎందువల్లనన ?

"ద్వయోస్తు ప్రవృత్త్యో రభావాత్" ౨.౨.౩౩

ద్వయోః = గురుశిష్యులయొక్క, ప్రవృత్త్యో రభావాత్ = అధ్యాపన అధ్యయన ప్రవృత్తులు కలుగకుండుట వలన. శబ్దమనిత్యమయిన గురువు అధ్యాపనము చేయుటకుగాని, శిష్యు డధ్యయనము చేయుటకుగాని ప్రవర్తింపరని భావము.

గురువు శిష్యునకు శబ్దమును చెప్పును. ఆశబ్దమునే శిష్యు డనును. ఈరెండును ఒకేమాటు జరుగనేరవు. క్రమముగా నేర్పుదును. శబ్ద మనిత్యమైన అధ్యాపన కాలముననున్న శబ్ద మధ్యయనమువర కెట్లుండును? ఉన్నచో అనిత్యమెట్లగును? శబ్ద మనిత్యమైన గురుశిష్యులు చదువు చెప్పుటకుగాని చదువు కొనుటకుగాని ప్రవర్తింప వీలులేదని భావము.

మఱియు.

"ప్రథమాశబ్దాత్" ౨.౨.౩౪

(తాసాం త్రిః ప్రథమా మన్వాహ త్రిరుత్తమామ్. ఐతరేయ బ్రాహ్మణమ్) ఈ బ్రాహ్మణ వాక్యమున ప్రథమ శబ్దమును, ఉత్తమ శబ్దమును మూడు పర్యాయము లుచ్చరించుట కుపదేశము గాననగుచున్నది. శబ్ద మనిత్యమగునేని యొకశబ్దము ముమ్మారెట్లుచ్చరింప వీలగును. అందువలన శబ్ద మనిత్యము కానేరదని సూత్రభావము.

శబ్దనిత్యత్వమును బోధించుటకై హేత్వంతరమును ప్రదర్శించుచున్నాడు.

"సంప్రతిపత్తిభావాచ్చ" ౨.౨.౩౫

సంప్రతిపత్తిభావాత్ చ = సంప్రతిపత్తిః - అభేదజ్ఞప్తి, ప్రత్యభిజ్ఞ అనగా, ఆదేయిది యను జ్ఞానము కలుగుట వలన, శబ్దము నిత్యమని యర్థము.

లోక వ్యవహారమున 'నే యనువాకమును, సూక్తమును గోవిందు డభ్యసించెనో దానినే గోపాలుడభ్యసించుచున్నాడు, నిన్న మొన్న రాము డే వాక్యమును నీకు చెప్పెనో అదియే నీ విపుడు చెప్పుచున్నావు;' అని యనేక ప్రయోగములు చూచుచున్నాము. ఇందు పూర్వాపర వాక్యములలో అభిన్న జ్ఞానము కలుగుచుండుట విదితమే. శబ్ద మనిత్య మగునేని యీవ్యవహారముగాని జ్ఞానముకాని పొసగనేరదు. అందు వలన శబ్దము నిత్యమనియే భావము.

పై నిరూపించిన పూర్వ పక్ష సూత్రములను మూటిని ఖండించు చున్నాడు.

"సందిగ్ధాః" ౨.౨.౩౬

సందిగ్ధాః = పై జెప్పిన హేతువులన్నియు సందిగ్ధములు — సాధ్యాభావమును సాధించునవి — అనగా శబ్దము నిత్యమనుటకు బదులు అనిత్యమును సాధించునవి అని యర్థము.

నృత్యాది క్రియలు అనిత్యమనుట సర్వసమ్మతము. అట్టి నృత్యవిషయములోగూడ 'గోపాలుడు దేవదత్తునకునృత్యమును నేర్పుచున్నాడు. దేవదత్తుడు గోపాలుడు నేర్పిననృత్యమునే చేయుచున్నాడు. మూడుసారులు నృత్యము చేసెను. నాలుగుమాట్లు నృత్యముచేసెను. నిన్న మొన్నటి నృత్యమునే నేడు చేయుచున్నాడు.' అని యనేక ప్రయోగములు చూచు చున్నాము. నృత్యక్రియ క్షణికమనుటలో సందేహములేదు. అందుచే పై జెప్పిన హేతువులు అనిత్యక్రియాసాధకములై

శబ్దము నిత్యమని యెట్లు సాధింపగలవు ? నిశ్చిత హేతువులే సాధ్యమును సాధింపగలవు. సందిగ్ధములు సాధింపనేరవని భావము.

శబ్దమనిత్య మగుచో ప్రతివర్ణము భిన్నమై యనేకములు కావలసి యుండగా, నేబది వ్యంజనములు పదునాలుగు స్వరములునని నిశ్చితసంఖ్య వ్యాకరణ శిక్షాది గ్రంథముల నెట్లు పేర్కొనబడుచున్నదన-

"సతి బహుత్వే సంఖ్యాభావః సామాన్యతః" ౨.౨.౩౮

బహుత్వేసతి = శబ్ద మనిత్యమగుట వలన ప్రతివర్ణ మనేకమైనప్పటికి, సంఖ్యాభావః = అనేకముగాక పాణినీయ శిక్షాప్రభృతి వ్యాకరణ గ్రంథములందుగల నియత సంఖ్య, సామాన్యతః = వర్ణములందుగల సామాన్య ధర్మమువలన ఉపపన్న మగుచున్నది.

వర్ణము లనిత్యము లగుటవలన ననేకములయ్యు అత్వ, కత్వ, చత్వ ఆది సామాన్య ధర్మమువలన నియత సంఖ్యగలవిగా పేర్కొనబడుట అసంగతము కానేరదని భావము.

ఇది

నిఖిలశాస్త్ర నిష్ణాత శ్రీమత్పండిత ముక్తిరామోపాధ్యాయ
శిష్య గోపదేవ విరచిత నిజమాతృ నామాంకితమగు
అంబావ్యాఖ్యానమునందు
ద్వితీయాధ్యాయమున ద్వితీయాహ్నికము.

ఓం

వైశేషిక దర్శనము

తృతీయాధ్యాయము

ప్రథమాహ్నికము

పూర్వపు రెండధ్యాయములందు పృథివ్యాది సప్తద్రవ్యములు లక్షణాదులద్వారా పరీక్షింపబడినవి. ఇవన్నియు బాహ్యద్రవ్యములే. ఆత్మ మనస్సులను నాభ్యంతరిక ద్రవ్యములు పరీక్షింప దగినవి మిగిలియున్నవి. ఉద్దేశ క్రమము ననుసరించి ముందుగా నాత్మను పరీక్షింపదలచి మహర్షి ఆత్మ సిద్ధియందు హేతుప్రదర్శనార్థమై భూమికను రచించుచున్నాడు.

"ప్రసిద్ధాః ఇంద్రియార్థాః" 3.౧.౧

ఇంద్రియార్థాః= ఇంద్రియములు, అర్థములు- ఘ్రాణరసన చక్షుస్త్వక్ఛ్రోత్రములు పంచేంద్రియములు. గంధ రస రూప స్పర్శ శబ్దములుఅర్థములు- విషయములు- ఇవన్నియు, ప్రసిద్ధాః = సర్వజ్ఞాదితములు- అనగా నందరు బాగుగా నెరింగినవే యని భావము.

ఘ్రాణాదు లింద్రియములనియు, వానిచే క్రమముగా గ్రహింపబడు గంధాదులు విషయములనియు నందరెఱిగినవగుటచే వీనిని ప్రత్యేకించి సాధింప నవసరములేదని సూత్రాభిప్రాయము.

ఇంద్రియార్థములు ప్రసిద్ధములైన నేమి ?

"ఇంద్రియార్థ ప్రసిద్ధి రింద్రియార్థేభ్యోఽర్థాన్తరస్య హేతుః" 3.౧..౨

ఇంద్రియార్థ ప్రసిద్ధిః = ఇంద్రియములలోను తదర్థములలోను, ఇది ఘ్రాణేంద్రియము, ఇది గంధము, అను నిట్టి ప్రసిద్ధి; ఇంద్రియార్థేభ్యః= ఇంద్రి

యార్థములకంటె, అర్థాంతరస్య=భిన్న పదార్థమైన సాధకమునకు- ఆత్మకు హేతుః = సాధకము- లింగమని యర్థము.

ఇది నాసికేంద్రియము. ఇది గంధము. ఈ యింద్రియముద్వారా నేనీ గంధాద్యర్థమును గ్రహించుచున్నాను. అను నీ జ్ఞానమున కాశ్రయమేదో యొకటి యుండవలయును. ఆ యాశ్రయభూతమగు పదార్థమే ఆత్మయని భావము.

ఇంద్రియార్థముల సిద్ధికి శరీరమే ఆశ్రయమగుటచే శరీరమేల సిద్ధింపరాదన-

"సోఽనపదేశః" ౩.౧.౩

సః = ఇంద్రియముల ద్వారా కలుగు విషయ జ్ఞానమున కాశ్రయము శరీరమే- శరీర కార్యమగుటవలన- అను హేతువు. అనపదేశః = అపదేశమనగా హేతువు. అనపదేశమనగా అహేతువు. హేత్వాభాసమని యర్థము.

"కారణాజ్ఞానాత్" ౩.౧.౪

జ్ఞానము శరీర కార్యము కానేరదు. ఎందువల్లనన, కారణాజ్ఞానాత్ = శరీర కారణములగు సూక్ష్మ భూతములందు జ్ఞానము లేకుండుటవలన.

శరీరము జన్యము, అనగా నుత్పన్నమైన పదార్థము. అందుగల గుణములు కారణగుణపూర్వకములే. శరీర మే భూతములవలన నేర్పడుచున్నదో వానిలో జ్ఞాన మున్నట్లు కానరాదు. కారణములందులేని జ్ఞానము కార్యమగు శరీరమున నెట్లు వచ్చును? అందువలన శరీరము జ్ఞానమున కాశ్రయము కాదు. కాబట్టి ఇంద్రియార్థప్రసిద్ధివలన సిద్ధమగు పదార్థాంతరము శరీర మనుటకు వీలులేదని భావము.

శరీర కారణములగు సూక్ష్మభూతములందును జ్ఞానమున్నదన్న దోషమేమన-

"కార్యేషుజ్ఞానాత్" ౩.౧.౫

కార్యేషు = సర్వ కార్యములందును, జ్ఞానాత్ =జ్ఞాన ముండవలసివచ్చును.

సూక్ష్మభూతములవలన నెట్లు శరీర మేర్పడుచున్నదో అట్లే ఘటపటాది ద్రవ్యములు నేర్పడుచున్నవి. సూక్ష్మ భూతములందు జ్ఞానమున్న శరీరములోవలె ఘటపటాది కార్యము లన్నిటిలో జ్ఞానముండి యుండవలయునుకదా! అట్లు కానరాకున్నది. అందువలన భూతములందు జ్ఞాన మంగీకరింప వీలులేదని భావము.

"అజ్ఞానాత్ చ" 3.౧.౬

ఘటపటాదులందును జ్ఞానమున్నదందు మేని, అజ్ఞానాత్ = ప్రత్యక్షాది ప్రమాణముల వలన తెలియబడుటలేదు. అందువలన లేదని భావము.

జ్ఞానము శరీరాశ్రియము కాకున్నను ఆత్మాశ్రయ మెట్లు కాగ లదు? ఆత్మకంటె జ్ఞానము భిన్నమై కార్యకారణములలో తాదాత్మ్యము లేకుండుట వలన ఆత్మాశ్రియము కానేరదనగా దానిని నిరాకరించు చున్నాడు.

"అన్యదేవ హేతు రిత్యనపదేశః" 3.౧.౭

హేతుః = హేతువు- కారణము, అన్యదేవ = సాధ్యప్రతియోగిక భేదా శ్రయమే అగును. అనగా సాధ్యముకంటె భిన్నమే అగును కాని తత్స్వ రూపము కానేరదు, ఇతి = అందువలన, అనపదేశః = కారణము కార్య తాదాత్మ్యమై యుండవలెనను హేతువు అహేతువు.

ఏది దేనికి తాదాత్మ్యమో, లేక, ఏది దేనివలన కలుగుచున్నదో దాని కదియే కారణమని బౌద్ధుల నియ మము. వైశేషికులు ఏది దేనివలన కలుగుచున్నదో దానికి అది కారణమనిమాత్రి మొప్పుకొందురు. తాదాత్మ్య ఘటిత హేతువు వ్యభిచరించును గనుక దానిని స్వీకరింపరు. అందు

వలన జ్ఞానము ఆత్మతాదాత్మ్యము కావలయునన్న నియమము లేదు.

భిన్నపదార్థమే హేతువగు నెడల ధూమహేతువు గార్దభము నేల సాధింపదన-

"అర్థాన్తరం హ్యర్థాన్తరస్యానపదేశః" 3.1.8

అర్థాన్తరంహి = సర్వథా సాధ్యముకంటె భిన్నముగు పదార్థము. అర్థాన్తరస్య = తనకంటె భిన్నమగు సాధ్యమునకు, అనపదేశః=అపదేశము కాదు, హేతువు కానేరదని యర్థము.

ఏవస్తువునకు దేనితో తాదాత్మ్యమో ఆ వస్తువు దానికి హేతువను నియమములేదు. ఈ వృక్షము ఆమ్రము. ఆమ్రమీ వృక్షము అను స్థలమున వృక్షత్వము ఆమ్రిత్వము అను నివి రెండును పరస్పరము తాదాత్మ్యము కలిగి యున్నను ఒక దాని కొకటి హేతువు కానేరదుకదా! దేనికి ఏవస్తువు కార్యమో, అది యావస్తువునకు లింగము అను నియమమును సరిగాదు. ధూమమునందు పార్థివత్వమునకు వహ్ని కార్యమైనను, పార్థివత్వము వహ్నిసాధక లింగమనుటకు వీలులేదు. అర్థాన్తరము అర్థాన్తరమునకు (ఒక వస్తువు మరియొక వస్తువునకు) హేతువని నియమింప వీలుండదు. వహ్నికి ధూమమను హేతువు అర్థాన్తర మైనను, రాసభాదులు హేతువులు కావు. కాని, ఏవస్తువు స్వభావముగా నే వస్తువుతో సంబద్ధమై యుండి తనభావము (సత్తా - ఉనికి) వలన వస్తువుండి, తన యభావమువలన వస్తువుండదో, అది దానికి హేతువు కాగలదు. ఇదియే సార్వత్రిక నియమము. (వస్తుస్వభావాత్

మోహి మేన ప్రతిబద్ధః సన్, తద్భావే భవతి తదభావేచ నభవతి సఏవ తస్యహేతురితి సార్వత్రికో నియమః).

ప్రశస్తపాదులు నిట్లే వర్ణించియున్నారు.

"యదనుమేయేన సంబద్ధం ప్రసిద్ధంచ తదన్వితే,
తదభావేచ నాస్త్యేవ తల్లింగ మనుమాపకమ్"

అనుమేయముతో సంబద్ధమై దానితో కూడియుండుటలో ప్రసిద్ధమో, దేని యభావమువల ననుమేయముండదో ఆ వస్తువే యనుమాపకము- లింగము- హేతువని యర్థము.

ఇట్లు వస్తువు స్వభావమువలన ప్రతిబద్ధమై సాధ్యముకంటె భిన్నమగు పదార్థమే హేతువగు నెడల, నేది దేనికి హేతువు కాగలదో పరిగణింపనన్న తెలిసికొను టెట్లన-

"సంయోగి సమవాయ్యేకార్థసమవాయి విరోధిచ" ౩.౧.౯

సంయోగి, సమవాయి, ఏకార్థ సమవాయి, విరోధి, మున్నగునవి లింగమ్= హేతువులగును.

కరణము ద్వారా కర్తను సాధించు నెడల సంయోగి హేతువగును. ఉదాహరణము- ఈ ప్రదేశము సారథి వంతము, గతియుక్తరథము కలదగుటవలన మిగిలినవి సూత్రకారుడు స్వయముగా ముందుదాహరించును.

యథార్థముగ లింగము లిన్నియని నిర్ణయించి పరిగణింప శక్యముగాకున్నను శిష్యులకు బోధించు నిమిత్తము కొన్నిటినిమాత్రమీ మీసూత్రమున గణించియున్నాడు.

ఏకార్థ సమవాయిలింగము నుదాహరించుచున్నాడు.

"కార్యం కార్యాంతరస్య" ౩.౧.౧౦

కార్యమ్ = రూపము, కార్యాన్తరస్య= స్పర్శకు లింగము.

రూపముగల ప్రతి పదార్థమునను స్పర్శగుణముండి తీరును.

రూపము స్పర్శము నివిరెండును ఒకే పదార్థమున సమవాయ సంబంధమున నుండును. అందువలన నివి పరస్పర మొకదాని కొకటి యనుమాపక మగును. (ఏకార్థ సమవాయిత్వం చైకస్మిన్ అర్థే సమవాయేన వృత్తిమత్వమ్) ఏకార్థ సమవాయిత్వ మనగా నొక వస్తువున రెండుగాని యంతకెక్కువగాని పదార్థములు సమవాయ సంబంధమున నుండుటయని యర్థము.

విరోధి లింగము నుదాహరించుచున్నాడు.

"విరోధ్యభూతం భూతస్య" 3.౧.౧౧

అభూతమ్ = అవిద్యమానమగు వర్షము, భూతస్య = విద్యమాన వాయు మేఘ మరుదభి సంయోగమునకు, విరోధి = విరోధ లింగము.

వర్షము లేకుండుట, మేఘములతో నొకవిధమగు వాయువునకు సంయోగము కలిగినదని బోధించునని తాత్పర్యము.

మరియొక విరోధలింగమును ప్రదర్శించుచున్నాడు.

"భూత మభూతస్య" 3.౧.౧౨

భూతమ్ = విద్యమాన వర్షము అనగా వర్షము కురియుట, అభూతస్య = అవిద్యమానవాయు మేఘ మరుదభి సంయోగమునకు అనగా నొక విధమగు వాయువులతో మేఘములకుగల సంయోగమునకు, విరోధి లింగమని యర్థము.

"భూతో భూతస్య" 3.౧.౧3

భూతః = విద్యమానమై బుసకారము చేయుచున్న పాము, భూతస్య = విద్యమానమై పొదలలో నంశ్రయించినదైయున్న నకులమునకు విరోధలింగము.

ఇందు హేతుసాధ్యములు రెండును విద్యమానములని సూచించుటకై పృథక్ సూత్రము రచించెను.

ఇట్లు హేతువులను కొన్నిటిని ప్రదర్శించినను, యథార్థమున నన్ని లింగములు తెలిసికొనుటకై తగిన నియమమును బోధించు టత్యావశ్యకమగుట తదర్థమై సూత్రము నారంభించుచున్నాడు.

"ప్రసిద్ధి పూర్వకత్వాదపదేశస్య" 3.౧.౧౮

అపదేశస్య = లింగము, ప్రసిద్ధి పూర్వకత్వాత్, ప్రసిద్ధిః= వ్యాప్తిజ్ఞానము వ్యాప్తి జ్ఞానపూర్వకముగ సిద్ధించుటవలన, దేనితో దేనికి వ్యాప్తిజ్ఞానము గ్రహింపబడునో అది దానికి లింగమని సర్వత్ర యెరుంగవలయును.

వస్తుస్వభావ సిద్ధమగు, సాధ్యసాధనముల అవ్యభిచరిత సంబంధము వ్యాప్తి యనబడును. దీనినే కొందఱు అవినాభావ సంబంధమనియు, సాహచర్యనియమ మనియు వాడుదురు. ఉదాహరణమునకై ధూమాగ్నులు గ్రాహ్యములు. ధూమమున్నచోట అగ్ని తప్పక ఉండుటచే వీని సంబంధ మవ్యభిచరిత మనబడును. అందుచేత ధూమ మగ్నికి లింగము. హేతువు— అపదేశము. నవీన నైయాయికులు (హేతుసమానాధికరణాత్యంతాభావా ప్రతియోగి సాధ్య సామానాధి కరణ్యం వ్యాప్తిః) అని నిర్వచింతురు. హేతు సమానాధికరణాత్యంతాభావః = హేత్వధికరణ వృత్త్యత్యంతాభావము. హేతువు ధూమము, హేత్వధికరణము పర్వతము, హేత్వధికరణ వృత్త్యత్యంతాభావము పర్వతములో 'ఘటోనాస్తి' 'పటోనాస్తి'-అను ఘటపటాత్యంతాభావము, తత్ప్రతియోగి ఘటము పటము, అప్రతియోగి సాధ్యము వహ్ని, ఆ వహ్ని సామానాధికరణ్యము ధూమములో నుండును. అందువలన ధూమము వ్యాప్తిమంతమై హేతు వనబడుచున్నది.

హేతువును నిరూపించి యహేతువును అనగా హేత్వాభాసమును (దుష్టహేతువును) నిరూపించుచున్నాడు.

“అప్రసిద్ధోఽనపదేశః” 3.౧.౧౫

అప్రసిద్ధః= ఏ హేతువు దృష్టాంతమున నుండక సాధ్యాభావ స్థలమున నుండునో అది, అనపదేశః = హేత్వాభాసము, విరుద్ధమను పేరుగల దుష్ట హేతు వనబడును.

హేత్వాభాసాంతరములన నిర్దేశించుచున్నాడు.

“అసన్ సందిగ్ధశ్చ అనపదేశః” 3.౧.౧౬

అసన్=పక్షమున అనగా సాధ్యస్థలమున నుండనిది అసిద్ధ హేత్వాభాస మనబడును. సందిగ్ధః=సందిగ్ధ వ్యాప్తిగల హేతువు అనైకాంతికమనబడును.

విరుద్ధాసిద్ధ హేత్వాభాసముల కుదాహరణము-

“యస్మాద్విషాణీ తస్మాదశ్వః” 3.౧.౧౭

కొమ్ములుంటుటవలన నిది యశ్వమని యర్థము.

గార్దభాకృతిని దూరములో జూచి యిట్టి ప్రయోగ ముచేయుబడును. (పిండోఽయమశ్వః విషాణిత్వాత్) అ కన బడు పిండ విశేషము అశ్వము కొమ్ములుండుట వలన- ఇక్కడ కొమ్ములుండుటచే అనునది హేతువు. అశ్వము సాధ్యము. అశ్వాభావస్థలమున హేతువుండుటవలన నిది విరుద్ధ హేతువు. అశ్వస్థలమున హేతువు లేకుండుటవలన అసిద్ధ హేతువునని తాత్పర్యము.

“యస్మాద్విషాణీ తస్మాద్గౌరితి చానైకాంతికస్యో దాహరణమ్” 3.౧.౧౮

కొమ్ములుండుటవలన ముందు కనబడు పదార్థము గోవు అని దీనియర్థము.

ఇందు గోవు సాధ్యము. విషాణిత్వము హేతువు. విషాణిత్వమను హేతువు గోభిన్నమగు మహిషాదులలో నుండుట వలన నిది యనైకాంతిక మనబడును.

వైదికుల మతము ననుసరించి ఆత్మ సచ్చిత్ స్వరూపమయి యున్నది. అనగా నాత్మ జ్ఞాన స్వరూపమని యర్థము. అట్టిచో (ఇంద్రియార్థ ప్రసిద్ధి రింద్రియార్థేభ్యోఽర్థాన్తరస్య హేతుః) అను నీసూత్రార్థము ననుసరించి జ్ఞానగుణము ద్వారా ఆత్మ యెట్లు సిద్ధింపగలదు ?

"ఆత్మేంద్రియార్థ సన్నికర్షాత్ యన్నిష్పద్యతే తదన్యత్"
౩.౧.౧౮

ఆత్మేంద్రియార్థ సన్నికర్షాత్ = ఆత్మాధిష్ఠిత ఘ్రాణాదీంద్రియముల యొక్క గంధాద్యర్థములతో నేర్పడు సంబంధ విశేషము వలన, యత్ = వస్తువులను తెలియజేయు నే జ్ఞానము, నిష్పద్యతే= కలుగుచున్నదో, తత్ = ఆజ్ఞానము, అన్యత్ = ఆత్మ స్వరూప భూతమగు జ్ఞానమునకంటె భిన్నమైనది.

ఆత్మ మనస్సుతోను, మనస్సు ఇంద్రియములతోను, ఇంద్రియములు గంధాది వస్తు విశేషములతోను సంబంధించినపు డేర్పడు పదార్థ జ్ఞానము ఆత్మకు స్వరూపము గాదు. అది యాత్మాశ్రిత గుణమే. ఆత్మ స్వరూపమగు చిదాత్మకజ్ఞానము దానికంటె విలక్షణమైనదని భావము.

వైదికుల మతమున ఆత్మ జ్ఞానస్వరూప మనుట నిజమే. జ్ఞానగుణకము కాదు. కాని, సంసారమున నున్నంత కాలము మనః సంయోగము వలన నేర్పడు "ఇది గంధము- ఇది రసము, గంధము ననుభవించుచున్నాను, రసము ననుభవించున్నాను" అను నాయా పదార్థ జ్ఞానము వ్యవహార ప్రయోజకమై యిచ్ఛాదులవలె ననిత్యమై యుండు జ్ఞానము ఆత్మాశ్రిత గుణముగా నంగీకరింపబడుచున్నది. జ్ఞాన స్వరూపమగు నాత్మకు జ్ఞానము గుణమెట్లగునని సందేహింప

నవసరముండదు. ప్రకాశ స్వరూపుడగు సూర్యుడు ప్రభా గుణము కలవాడైన ట్లదియు నుపపన్నము కాగలదు.

దార్శనికులలో సాంఖ్య, యోగ, వేదాంతకారులు ఆత్మను ప్రకాశాత్మకముగా నంగీకరించుచు, వ్యవహార సిద్ధి కొరకు వృత్తిజ్ఞాన మంగీకరించుచున్నారు. అట్లే వైశేషికులు, గౌతములు, మీమాంసకులును ఆత్మలో జ్ఞానగుణము నంగీకరించుచున్నారు. కాని వీరిలో నొకింత భేదమున్నది. సాంఖ్యకారాదులు ఆత్మసన్నిధానముచే మనస్సు చేతనాయమానమయి యందు జ్ఞానము కలుగుననియు అజ్ఞాన మాత్మయం దుపచరించుననియు నొప్పుకొందురు. వైశేషిక కారాదులు ఆత్మ సన్నిధాన మున్నప్పటికి మనస్సున చేతనత యేర్పడ వీలులేదనియు, ఇంద్రియాది విశిష్టమనః సంయోగమువలన నాత్మయందే జ్ఞాన ముద్భవించుననియు నభిప్రాయపడుచున్నారు. ముక్తావస్థయందెల్లర మతమున మనః సంయోగాభావము నిర్విశేషముగా నంగీకరింపబడుటవలన తత్సంయోగమువలన నేర్పడు జ్ఞానాది సమస్త గుణములు కలుగనేరవు. కాబట్టి త్రివిధదుఃఖ నివృత్తిచే శుద్ధమగు నాత్మ తన చిత్స్వరూపముతో బ్రహ్మానందమ్ము ననుభవించుచు శాశ్వత శాంతితో విలసిల్లగలదు.

జ్ఞానగుణ హేతువుచే నాత్మ సిద్ధించినను, ఇతరాత్మ యెట్లు సిద్ధింపగలదు? అన్యాత్మజ్ఞాన మన్యులచే నెఱుగబడదుగదా?

"ప్రవృత్తినివృత్తీచ ప్రత్యగాత్మని దృష్టే. పరత్రలింగమ్"

ప్రవృత్తి నివృత్తీచ = రాగమువలన నేర్పడు ప్రయత్నము ప్రవృత్తి, ద్వేషమువలన నేర్పడు ప్రయత్నము నివృత్తి ఇవి రెండును, ప్రత్యగాత్మని=

తనయాత్మలో, దృష్టే = హితాహిత ప్రాప్తి పరిహారముల కనుకూలమగు క్రియలను కలిగించునవిగా తెలిసికొనబడినందువలన, పరత్ర = ఇతరాత్మయందు, లింగమ్ = హేతుసంపాదకములగుటచే లింగము.

తనలో నెట్లు చేష్టలు కలుగుచున్నవో అట్లే యితరుల లోను జూచుచున్నాడు. ఇట్టి సమాన చేష్టవలన, పరునిలో గలుగు చేష్టయు తన చేష్టవలెనే ప్రయత్న విశేషమువలన గలుగుచున్నదనియు, ఆప్రయత్నము ఆత్మ సమవేతమనియు, నూహింప వీలు కలుగుచున్నది. అందువలన పరాత్మయు సిద్ధించునని భావము.

ఇది
నిఖలశాస్త్ర నిష్ణాత శ్రీమత్పండిత ముక్తిరామోపాధ్యాయ
శిష్య గోపదేవ విరచిత నిజమాతృ నామాంకితమగు
అంబావ్యాఖ్యానమునందు
తృతీయాధ్యాయమున ప్రథమాహ్నికము.

ఓం

వైశేషిక దర్శనము

తృతీయాధ్యాయము

ద్వితీయాహ్నికము

ఇంద్రియార్థ ప్రసిద్ధివలె మనోగతియు నాత్మలింగమని ముందు వర్ణింపనున్నాడు. మనః పరీక్షణ నొనర్పకున్న నది యుక్తము కాదు. కాబట్టి యుద్దేశక్రమను నుల్లంఘించి మనఃపరీక్షణ నొనర్ప నారంభించు చున్నాడు.

"ఆత్మేంద్రియార్థ సన్నికర్షే జ్ఞానస్య భావోఽభావశ్చ మనసో లిఙ్గమ్" 3.౨.౧

ఆత్మేంద్రియార్థ సన్నికర్షే = ఆత్మాధిష్ఠితములగు నింద్రియములకు స్వార్థములయిన శబ్దాది విషయములతో సన్నికర్ష ముండినను, ఒకే విషయమున కలుగు, జ్ఞానస్య = సాక్షాత్కారాత్మకమగు జ్ఞానముయొక్క, భావః – ఉత్పాదః=ఉత్పత్తి, అభావః= అన్యవిషయమున అనుత్పత్తియు, మనసో లింగమ్= మనస్సను నింద్రియ సిద్ధికి ప్రమాణము.

సూత్రములోని చకారము వలన, స్మృతి, అనుమానము, ఆగమము, సంశయము, సుఖదుఃఖోపలబ్ధియు మనస్సిద్ధికి ప్రమాణములుగా గ్రహింపవలయును.

ఆత్మాధిష్ఠితము లయిన ఘ్రాణాదీంద్రియము లన్నియు నొకే సమయమున స్వస్వవిషయములయిన గంధాదులతో సన్నికర్షములై యుండ, సర్వేంద్రియములతో సర్వవిషయిక జ్ఞాన మొకేక్షణమున గలుగవలయును. కాని, అట్లు కలుగక

యొక్క—క్షణమున గంధజ్ఞానమో లేక రసజ్ఞానమో, లేక స్పర్శజ్ఞానమో ఏదో యొక జ్ఞానమే కలుగుట లోకసిద్ధ విషయము. దీనింబట్టి ఆత్మేంద్రియములకు మధ్య మఱియొక నిమిత్త ముండి యుండవలయునని యనుమానింప నగుచున్నది. దాని సాన్నిధ్య మే యింద్రియార్థ సన్నికర్షమున కుండునో తద్విషయక జ్ఞాన మేర్పడును. ఇతరేంద్రియార్థములకు ఆ నిమిత్తాంతర సాన్నిధ్యము లేకుండుటచే నాక్షణమున నితర విషయమగు జ్ఞాన మేర్పడదు. ఆ నిమిత్తమే మన స్సనబడును.

(౧) ఆత్మేంద్రియార్థ సన్నికర్షము కార్యోత్పత్తి యందు కరణాంతరము నపేక్షించును. సన్నికర్ష ముండినను కార్య ముద్భవింపకుండుటవలన ఇందపేక్షింపబడు కరణాంతరమే మన స్సనబడును.

(౨) సుఖాది జ్ఞానము కరణజన్యము. జ్ఞానమగుట వలన, గంధాది జ్ఞానమువలె సుఖాదిజ్ఞానమునకు ఘ్రాణాదీంద్రియములు కరణములు కానేరవు గాబట్టి యేది యిట్టిచో గరణమగునో అదే మనస్సు. స్మృత్యాదులకు నిట్లే ఘ్రాణాదీంద్రియములు కరణములు కానేరవు. ఘ్రాణాదీంద్రియములు చెడినను స్మృతి కలుగును. నిమిత్తము లేకున్న కలుగనేరదు గనుక ఏదినిమిత్తమగునో అదే మనస్సు. వైశేషికులు వైదికు లగుటవలన మనస్సును మధ్యమ పరిమాణము కలదిగా నంగీకరింతురు. అణుపరిమాణ మవైదికము. మనస్సు మధ్యమ పరిమాణము కలదగుటచేత నెల్లప్పుడు నన్ని యింద్రియముల తోను దానికి సన్నికర్ష ముండును. ఉండినప్పటికి కేవల మనః సన్నిధానము జ్ఞాన ప్రయోజనము కాకపోవుటచే సర్వేం

ద్రియ జ్ఞాన మొకేమారు కలుగదు. ఆత్మకృతివలన, నాయా యింద్రియములందు లబ్ధవృత్తికమైన మనస్సన్నిధానమే జ్ఞానసాధనము. కాబట్టి పర్యాయ జ్ఞానమే యేర్పడును. దోష మానంతయు నుండదు.

ఇట్లు మనసు సిద్ధించినను, దాని ద్రవ్యత్వనిత్యత్వము లెట్లు సిద్ధించును ?

"తస్య ద్రవ్యత్వనిత్యత్వే వాయునా వ్యాఖ్యాతే"

తస్య = ఆమనస్సుయొక్క, ద్రవ్యత్వనిత్యత్వే = ద్రవ్యత్వ నిత్యత్వములు, వాయునా = వాయు ద్రవ్యత్వనిత్యత్వములను సాధించిన హేతువుద్వారా, వ్యాఖ్యాతే = సాధింపబడినవని తెలిసికొన వలయును.

ఇంద్రియలక్షణము–"యద్ధిశరీరాశ్రయంసత్ స్వసంయుక్తేఽర్థే జ్ఞాతు రపరోక్షప్రతీతిసాధనం ద్రవ్యం తదింద్రియ మిత్యుచ్యతే" శరీరము నాశ్రయించి తనతో సంయుక్తమైన పదార్థమునందు ఆత్మకు ప్రత్యక్ష జ్ఞానసాధనమగు ద్రవ్యమే ఇంద్రియ మనబడును. ఈలక్షణము ఘ్రాణాది బాహ్యేంద్రియములకును మనస్సునకును వర్తించును.

ప్రతి శరీరమునందును మనస్సు ఒకటి యుండునా? లేక అనేకములా?

"ప్రయత్నాయౌగపద్యాత్ జ్ఞానాయౌగపద్యాచ్చైకమ్" 3. ౨.3

ప్రయత్నాయౌగపద్యాత్ = అన్ని యవయవములందును ఒకేసారి క్రియా హేతుక ప్రయత్న ముదయింపకుండుటచేతను, జ్ఞానాయౌగపద్యాచ్చ = ప్రతిపదార్థ విషయక జ్ఞానము నొకేమా రుదయింపక పోవుట చేతను, ఏకమ్ = ఒక శరీరమున నొక్కమనస్సే యుండును.

మనస్సే యంగముతో సంయుక్తమైన నా యంగమునందు క్రియను జనింపజేయు ప్రయత్నము కలుగును. ఇట్లే

మన స్సే యింద్రియముతో సంయుక్తమైన నా యింద్రియముతో తద్విషయకమైన జ్ఞాన మాత్మకు కలుగును. ఇది వైశేషికుల పద్ధతి. ప్రతి శరీరమునందు ననేక మనస్సులున్న పక్షమున అనేక ప్రయత్నములు ననేక జ్ఞానములు నొక్కే సమయమున ఆత్మయందు కలుగవలసి యుండును. క్రమముగా కలుగరాదు. లోకమున జ్ఞానప్రయత్నములు క్రమముగా కలుగుచుండుట జూచుచున్నాము. ఒకచో ప్రయత్నించువాడు అన్యత్ర పూర్వప్రయత్నమును సమాప్తి నొనర్పకయే ప్రయత్నింపనేరడు. ఇట్లే యొక విషయమునుగూర్చి తెలిసికొను సమయమున నన్య విషయములను గూర్చిన జ్ఞాన మేర్పడదు. కాబట్టి ప్రతి శరీరమునందును ఒక్కటే మనస్సుండునని భావము.

మనస్సును పరీక్షించి మరల నాత్మను పరీక్షింపదలచి తత్సాధకము లయిన లింగములను ప్రదర్శించుచున్నాడు.

"ప్రాణాపాన నిమేషోన్మేష జీవన మనోగతీంద్రియాంతరవికారాః సుఖదుఃఖేచ్ఛా ద్వేషప్రయత్నాశ్చాత్మనో లిఙ్గాని" ౩.౨.౪

ముఖనాసికలద్వారా వెలుపలికి వచ్చు స్వభావము కలదై, ఊర్ధ్వగతి కలిగి శరీరమునందు సంచరించువాయువు ప్రాణమనబడును. మూత్ర పురీషములను క్రిందికి నడుపుటలో హేతువై, అధోగతి కలిగి దేహమున సంచరించువాయువు అపానము అనబడును. కనురెప్పలను సంయోగింపజేయు క్రియ నిమేషమనబడును. వాని విభాగ నిమిత్తమగు కర్మము ఉన్మేషమనబడును. శరీరపు వృద్ధిక్షయ సంరోహణాదికములు జీవన కార్యమగుటచే జీవనమనబడును. ఇదే ప్రాణధారణము. అభిమత విషయములను గ్రహించు నింద్రియములతో సంబంధమునకై ఆయాపదార్థములం దేర్పడు

మనోవృత్తి మనోగతి యనబడును. కమలాఫలాదుల రూపమును కంటితో చూచుటతోడనే రసానుస్మృతి పూర్వకముగా లాలాజల సంప్లవాత్మకమైన రసనేంద్రియ వికారము ఇంద్రియాంతర వికారమనబడును. ధర్మము వలన జనించి యనుకూల వేదనీయమైన గుణము సుఖము. అధర్మ జన్యమై ప్రతికూల వేదనీయమైన గుణము దుఃఖము. తనకొఱకో లేక పరులకొఱకో అప్రాప్తార్థప్రార్థనము ఇచ్ఛ యనబడును. ద్విష్ట సాధనతాజ్ఞానజన్యమగు గుణము ద్వేషమనబడును. కృతికి పర్యాయమై చేష్టాజనకమగు గుణము ప్రయత్నమనబడును. సూత్రమునందలి చకారము "జ్ఞానము ఆత్మలింగముగా పూర్వము వర్ణింపబడినద" ని సూచించును. కాబట్టి, ప్రాణాపానములు నిమేషోన్మేషములు, జీవనము, మనోగతి, ఇంద్రియాంతర వికారము, సుఖదుఃఖములు, ఇచ్ఛాద్వేష ప్రయత్నములు నన్నియు జ్ఞానమువలె, ఆత్మనః = జీవాత్మయొక్క, లిఙ్గాని = సాధక ప్రమాణములు. అని సూత్రార్థము.

(౧) శరీరము నందలి ప్రాణాపానాది నామములతో పిలువబడు వాయువు ఊర్ధ్వాధోభాగములను నడుచుచుండును. వాయు స్వభావమునకు విపరీతమగు నీ యూర్ధ్వాధోగమనము ప్రయత్నవంతుడగు శరీరాధిష్ఠాత యొకడు లేకున్న జరుగ నేరదు. కాబట్టి తిర్యగ్గమన స్వభావమగు వాయువును తన యిచ్ఛవచ్చినట్లు ఊర్ధ్వాధోభాగముల నడుపునదే యాత్మ యనబడును.

(౨) నోదనాభిఘాతాదులయిన దృష్టకారణములు లేకయే యేర్పడుచుండు నిమేషోన్మేషములను కర్మములు, కొండొకని ప్రయత్నము లేకున్న కలుగ నేరవు. దారుయంత్రమును నడుపువానివలె నిమేషోన్మేషములను కలిగించువాడే ఆయాత్మ యనబడును.

(3) జీవనమని చెప్పబడు ప్రతిక్షణ శరీర వర్ధనము, క్షత సంరోహణాదులును అధిష్ఠాత లేకున్న జరుగ నేరవు. గృహము వర్ధనాదుల నొనర్చు గృహపతివలె ఆహారాదుల ద్వారా శరీర వర్ధనాదుల నొనరించువాడే యాత్మ యన బడును.

(౪) అభిమత విషయ గ్రాహకములగు నింద్రియముల సంబంధముకొఱకు, శరీరాభ్యంతర ప్రదేశములం దేర్పడు మనోగతి ప్రేరకుడు లేకున్న గలుగ నేరదు. కందుక ప్రేరక బాలకునివలె నాయా యింద్రియములతో సంబంధింప జేయుటకై మనస్సును ప్రేరించువాడే ఆత్మ.

ఇట్లే ఇంద్రియాంతర వికారము, సుఖదుఃఖములు మున్నగు వానిద్వారా ఆత్మను సిద్ధపరుచు ననుమానములను పాఠకు లూహింతురుగాత.

ఇక్కడ జ్ఞానాద్యనిత్యగుణములు నిత్యమైన యాత్మ లింగములుగా సూత్రింపబడినవి. కాని యివి మనో విశిష్ట ఆత్మకు చెందునుగాని కేవలాత్మకు చెందవు. కేవలాత్మ కూటస్థ నిత్యము. ధర్మముల యుపచయాపచయములవలన ధరిటయందు వికార మేర్పడుట సర్వతంత్ర సిద్ధాంతము. ముక్తావస్థయందు మనోయోగము లేకుండుటచే కేవలాత్మ నిర్వికారమై విలసిల్లును.

జ్ఞానాది సాధకముల ద్వారా ఆత్మ సిద్ధించినప్పటికి దాని ద్రవ్యత్వ నిత్యత్వములెట్లు సిద్ధింపగలవు ?

“తస్య ద్రవ్యత్వనిత్యత్వే వాయునా వ్యాఖ్యాతే” 3. ౨. ౫

వాయువును నిత్య ద్రవ్యమని నిర్ణయించిన సాధనములే ఆత్మ నిత్యత్వ ద్రవ్యత్వములు సాధించునని సూత్రార్థము. కాని, ఆత్మ పరమార్థనిత్యము. వాయువువలె ఆపేక్షిక నిత్యము కాదని తెలిసికొనవలయును.

దృష్టలింగము ద్వారా ఆత్మను సాధింపవలెనుగాని, జ్ఞానాది లింగములవలన నేమి ప్రయోజనము ?

"యజ్ఞదత్త ఇతి సన్నికర్షే ప్రత్యక్షాభావాత్
దృష్టంలింగం న విద్యతే" 3.౧.౬

సన్నికర్షే = యజ్ఞదత్తునితో, తచ్చక్షుః సంయోగమనెడి సన్నికర్ష మేర్పడిన, యజ్ఞదత్తుడు అను, ప్రత్యక్షాభావాత్ = శరీరము ప్రత్యక్షమైనను, యజ్ఞదత్తుడని శరీరాధిష్ఠాతయైన ఆత్మజ్ఞానము కలుగదు కాబట్టి దృష్టం లిఙ్గమ్ = దృష్టవ్యాప్తికమయిన సాధక ప్రమాణము, నవిద్యతే = లేదు.

మన మెవరినైన కన్నులతో చూచిన నతని శరీరము ప్రత్యక్షమగును. కాని, అతడు గోవిందుడో, యజ్ఞదత్తుడో మరియెవరో తెలియదు. ఆ యా శరీరములందుండు ఆత్మలను గుర్తింపదగు ప్రత్యక్ష సాధన మొకటియు లేదని సూత్ర భావము.

అట్లగుచో జ్ఞానాది లింగముల వలన నెట్టి యాత్మ సిద్ధించును ?

"సామాన్యతో దృష్టాచ్చావిశేషః" 3.౧.౭

సామాన్యతో దృష్టాత్ చ = సామాన్యతో దృష్టమను సంజ్ఞగల జ్ఞానాదుల వలన, అవిశేషః = ఆత్మత్వాది సామాన్య విశేషరహితమగు నొకద్రవ్యము మాత్రము సిద్ధించును.

ఇది ఆత్మ అను విశేష జ్ఞానమెట్లు కలుగును.

"తస్మాదాగమికః" 3.౧.౮

తస్మాత్ =సామాన్యతోదృష్టానుమానమువలనసామాన్యముగాద్రవ్యమొకటి సిద్ధించును కాబట్టి, 'ఆత్మ' అను విశేష జ్ఞానము. ఆగమికః=వేదసిద్ధము.

"యస్మిన్ సర్వాణి భూతాన్యాత్మైవాభూ ద్విజానతః"
యజు. ౪౦.౭

"ఆత్మానంచే ద్విజానీయాత్" బృ. ఉ. ४.४.౧౨

ఈ వేదోపనిషద్వాక్యములలో ఆత్మశబ్దము ప్రయోగింపబడియున్నది.

ఆత్మ యనువానిని పృథివ్యాదులలో నొకటిగా నంగీకరింపక అతిరిక్తముగా నాగమిక ద్రవ్యముగ నంగీకరింపనేల ?

"అహమితి శబ్దస్య వ్యతిరేకాన్నాగమికమ్" 3.౨.౯

అహమితి శబ్దస్య = ఆత్మయందు నిరూఢమైన (అహమ్) నేను అనుపదము, వ్యతిరేకాత్ = పృథివ్యాది వాచకములకంటె భిన్నమగుటవలన, వానిలో నొకటి కానేరదు. కాబట్టి, నాగమికమ్ = ఆగమ సిద్ధమైన ఆత్మను కాదన వీలులేదు.

ఏశబ్దమే యర్థమునకు వాచకమో అది దానితో నన్వయించుట లోకమున జూచుచున్నాము. సామానాధికరణ్యమే అన్వయ మనబడును. తదభావము వ్యతిరేకమనబడును. ఆత్మ పృథివ్యాదులలో నన్యతమమగునేని ఆత్మ నిరూఢమగు శబ్దము పృథివ్యాదులకు వ్యతిరేకము కాజనదు. (ద్రవ్యం భూః ఇతివత్ అహంభూః అహముదకమ్ ఇతి దృశ్యేత) 'భూమి ద్రవ్యము' అని ప్రయోగింపబడునట్లు 'నేను భూమి-' 'నేను జలము-' అని ప్రయోగింపబడవలసినది. కాని, అట్లు ప్రయోగింపబడుట మనమెన్నడును జూచి యుండము. కాబట్టి 'నేను' (అహమ్) అను శబ్దముచే వ్యవహరింపబడు నాత్మ పృథివ్యాదులలో చేరక తద్భిన్నమే యని స్పష్టపడుచున్నది.

ఈ విషయమున ప్రత్యక్షాత్మవాది యిట్లాక్షేపించుచున్నాడు.

"యది దృష్టమన్వక్షమహం దేవదత్తోఽహం యజ్ఞదత్త ఇతి" 3.౨.౧౦

అహం దేవదత్తః, అహం యజ్ఞదత్తః ఇతి = 'నేను దేవదత్తుడను, నేను యజ్ఞదత్తుడను' అని, అన్వక్షంయది దృష్టం=ప్రత్యక్షజ్ఞానముండగా అనుమానాదులతో నేమిపని ? అని సూత్రార్థము.

ప్రత్యక్ష సిద్ధవస్తువును అనుమానము ద్వారా సాధించుట నిష్ప్రయోజనము. కావుననే, న్యాయవార్తిక తాత్పర్య టీకా గ్రంథకారులయిన శ్రీవాచస్పతి మిశ్రులు "నహి కరిణి దృష్టే చీత్కారేణ తమనుమిమతేఽనుమాతారః" ఏనుగను కంటితో చూచిన తరువాత నైయాయికులు చీత్కారము ద్వారా ఏనుగు ననుమానింపరని వ్రాసి యున్నారు. 'నేను దేవదత్తుడను యజ్ఞదత్తుడను' అని ప్రత్యక్ష సిద్ధమగుచుండ ప్రత్యగాత్మ ననుమానము ద్వారా సాధింపనేల? అని సూత్రభావము.

సమాధానము-

"దృష్ట ఆత్మని లిఙ్గే ఏక ఏవ దృఢత్వాత్ ప్రత్యక్షవత్ప్రత్యయః" 3.౨.౧౧

ఆత్మని=ఆత్మను సంబంధించిన, లిఙ్గే = జ్ఞానేచ్ఛాది లింగము, దృష్టే = ఘటమును తెలిసికొనుచున్నాను, పటమును కోరుచున్నాను అను నిట్టి జ్ఞానములభింపగా, ఏక ఏవ = ఒకే ఆనుమానిక జ్ఞానము కలుగుచున్నది. ఆ జ్ఞానము, దృఢత్వాత్ = తొలగింప శక్యము గానందున, ప్రత్యక్షవత్ప్రత్యయః = ప్రత్యక్షమువలె తోచును కాని ప్రత్యక్షముగాదు.

నేను తెలిసికొనుచున్నాను. కోరుచున్నాను. చేయుచున్నాను. అని కలుగు జ్ఞానేచ్ఛా కృతులనుబట్టి "దృష్టవ్యాతి

రిక్తమై ప్రత్యగాత్మయను నొకవస్తువు కలదు. అందు జ్ఞానాదు లాశ్రయించి యున్నవి” యని యొక జ్ఞాన మదయించును. అది దృఢముగా నుండుటచే ప్రత్యక్షమువలె తోచునుగాని ప్రత్యగాత్మ యెన్నడును ప్రత్యక్షవిషయము గాదు. కావు ననే ముందు సూత్రకారుడు “తత్రాత్మా మనశ్చాప్రత్య క్షే” ౮.౧.౨) అని వర్ణించి యున్నాడు.

లైంగిక ప్రత్యక్ష గోచరమగుటచే మే మాత్మను ప్రత్యక్షమనుట లేదు. నేను దేవదత్తుడను. నేను యజ్ఞదత్తుడను అని కలుగు మానసప్రత్యక్ష విషయ మగుటచే ప్రత్యక్షమనుచున్నామందురేని దానికి సమాధానము—

“దేవదత్తోగచ్ఛతి యజ్ఞదత్తోగచ్ఛతీ త్యుపచారా చ్ఛరీరే ప్రత్యయః” 3.౨.౧౨

దేవదత్తో గచ్ఛతి యజ్ఞదత్తో గచ్ఛతి ఇతి = దేవదత్తుడు వెళ్లుచున్నాడు యజ్ఞదత్తుడు వెళ్ళుచున్నాడు అని, ఉపచారాత్ = లక్షణద్వారా, శరీరే ప్రత్యయః = శరీర విషయక జ్ఞానము.

(అన్వయానుపపత్తిర్వా తాత్పర్యానుపపత్తిర్వా లక్షణాబీజమ్) లక్ష్యార్థమునకు కారణము అన్వయానుపపత్తి యో తాత్పర్యాఽనుపపత్తియో యగును. కాబట్టి శరీర విశి ష్టప్రత్యగాత్మయందు శక్తములయిన దేవదత్తాది పదములు అన్వయానుపపత్తిచేత, లక్షణావృత్తిచే శరీరమునందు వర్తించును, అని భావము.

లక్షణార్థమున శంక-

“సందిగ్ధ స్తూపచారః” 3.౨.౧3

ఉపచారః = పైసూత్రమున జెప్పబడిన లక్షణార్థము, సందిగ్ధః=సంశయ గ్రస్తము.

దేవదత్తుడు వెళ్లుచున్నాడనిన దేవదత్తుని శరీరము వెళ్లు చున్నదని లక్షణార్థ మొనర్చుటకు తగిన హేతువు నిర్దేశింప బడకుండుటచే నయ్యది సందిగ్ధమని భావము.

దేవదత్తాగి పదములు లక్షణావృత్తిచేత శరీరమునందు వర్తింప కున్న నెందు వర్తించును?

"అహమితి ప్రత్యగాత్మని భావాత్ పరత్రాభావా
దర్థాంతర ప్రత్యక్షః" 3.౨.౧౪

అహమితి = నేను దేవదత్తుడను అను ప్రత్యయము, ప్రత్యగాత్మని భావాత్ = తనలో గలుగుటవల్లను, పరత్రాభావాత్ = ఇతరత్ర గలుగక పోవుటవల్లను, అర్థాంతర ప్రత్యక్షః = శరీరముకంటె భిన్నమైన ప్రత్యగాత్మ విషయమేగాని శరీరవిషయము గాదు.

నేను అను జ్ఞానము ప్రత్యగాత్మయందు గలుగును. అన్యత్ర గలుగదు. ఈ జ్ఞానము శరీరవిషయికమైన అన్య శరీరములందును గలుగవలయును. అట్లు గలుగకుండుటచే ఆత్మ ప్రత్యక్షమనియే యెరుంగవలయునని పూర్వపక్షాభి ప్రాయము.

సమాధానము-

"దేవదత్తో గచ్ఛతీ త్యుపచారా దభిమానాత్తావచ్ఛ
రీర ప్రత్యక్షోఽహంకారః" 3.౨.౧౫

దేవదత్తోగచ్ఛతీతి = దేవదత్తుడు వెళ్ళుచున్నాడు, యజ్ఞదత్తుడు వెళ్ళు చున్నాడు అను ప్రత్యయమువలె, ఉపచారాత్ = లక్షణచేత, అభిమా నాత్ శరీరప్రత్యక్షః = శరీరమే ఆత్మయనెడి యాత్మాభిమానమున-శరీర మున-ప్రత్యక్షము, అహంకారః = నేను దేవదత్తుడను, నేను యజ్ఞదత్తుడను అను అహం ప్రత్యయము.

నేను ఎఱ్ఱగా నున్నాను, నేను చిక్కుచున్నాను; అను నభిమానమువలన దేవదత్తుడు వెళ్లుచున్నాడను జ్ఞానము లక్షణచేత శరీర విషయకమయినట్లు 'నేను దేవదత్తుడను యజ్ఞదత్తుడను' అను అహం ప్రత్యయము సైతము శరీర విషయమే గాని యన్యము కాదని భావము.

మరల శంకించుచున్నాడు—

"సందిగ్ధస్తూపచారః" 3. ౨.౧౬

అహంకారము శరీర ప్రత్యక్షమేకాని అర్థాంతర ప్రత్యక్షము కాదనుటకు తగిన హేతువు నిర్దేశింప బడలేదనియే యీ సూత్రాభిప్రాయము.

మరల శంకను పరిహరించుచున్నాడు—

"నతు శరీరవిశేషాత్ యజ్ఞదత్త విష్ణుమిత్రయో ర్జ్ఞానం విషయః" 3.౨.౧౭

యజ్ఞదత్త విష్ణు మిత్రయోర్జ్ఞానమ్ = నేను యజ్ఞదత్తుడను, నేను విష్ణుమిత్రుడను అను జ్ఞానము, శరీర విశేషాత్ =శరీరవిషయిక మగుటవలన, విషయః= ఆత్మ విషయము, నతు = కాదు.

ఆత్మ కూటస్థ మగుటచే కేవలాత్మయందు ముఖ్య గౌణగుణము లేవియు కలుగనేరవు. శరీరమున గమనము ప్రత్యక్షముగా కనబడుచున్నది. కాబట్టి దేవదత్తాది శబ్దములు లక్షణచేత శరీరమున వర్తించుటకెట్టి హానియు నగపడదు. అట్టియెడ సందేహమేలయని సూత్రాభిప్రాయము.

'దేవదత్తోఽహం-నేను దేవదత్తుడను' ప్రత్యయాదులు శరీర విషయిక ములగు నెడల సామాన్యతోదృష్టమగుటచే ఆత్మ యాగమికమే కాని ఆను మానికము కానేర దందురేని.

"అహమితి ముఖ్యయోగ్యాభ్యాం శబ్దవద్వ్యతిరేకా
వ్యభిచారా ద్విశేషసిద్ధే ర్నాగమికః" 3. ౨.౧౮

ముఖ్యయోగ్యాభ్యాం = ముఖ్యయోగ్యములద్వారా, అహమితి = నేను దేవదత్తుడను యజ్ఞదత్తుడను అను జ్ఞానముచేత, శబ్దవద్వ్యతిరేకావ్యభిచారా ద్విశేష సిద్ధేః = శబ్దగుణము ద్వారా ఆకాశము సిద్ధించునట్లు ఆత్మ అను విశేషపదార్థము సిద్ధించుటవలన, నాగమికః = ఆగమమాత్ర సిద్ధ మన నొప్పదు.

శబ్దగుణము పృథివ్యాద్యష్ట ద్రవ్యములందు లభింపనిదై తన కాశ్రయ భూతమగు నాకాశ ద్రవ్యమును పృథివ్యాదు లకు భిన్నముగా నెట్లు సిద్ధింప జేయుచున్నదో అట్లే 'నేను దేవదత్తుడను, నేను యజ్ఞదత్తుడను' అను నిట్టి ప్రత్యయము పృథివ్యాద్యష్ట ద్రవ్యములం దనుపలబ్ధమై తన కాశ్రయభూత మగు ఆత్మను సిద్ధింప జేయుచున్నది. కాఁబట్టి పరిశేషాద్యను మాన ప్రమాణగమ్యమగుటచే ఆత్మపదార్థము కేవల మాగ మిక మనరాదు. అనుమానాగమములను ప్రమాణద్వయ సిద్ధమని యెరుంగవలయును.

ఆత్మ ద్రవ్య మింతవరకు పరీక్షింపబడినది. ఇకముందు ఆత్మ నానాత్వమును పరీక్షింపదలచి పూర్వపక్షమును సూత్రించుచున్నాడు.

"సుఖదుఃఖజ్ఞాన నిష్పత్త్య విశేషా దైకాత్మ్యమ్"

ఐకాత్మ్యమ్ = చైత్ర మైత్రాదుల శరీరములు భిన్నము లైనను వానిలోని ఆత్మ మాత్ర మొక్కటే. కారణ మేమన ? సుఖదుఃఖజ్ఞాన

నిష్పత్త్యవిశేషాత్ = ప్రతి శరీరమునందును సుఖము దుఃఖము జ్ఞానము మున్నగు గుణము లుత్పన్నము లగుటయే కారణము.

శబ్ద గుణాశ్రయభూతమగు నాకాశ మొక్కటియైనట్లు సుఖదుఃఖ జ్ఞానాది లింగములచే నిష్పన్నమగు నాత్మయు నొక్కటియే యని సూత్రాభిప్రాయము.

సమాధాన సూత్రము—

"వ్యవస్థాతో నానా" 3.౨.౨౦

వ్యవస్థాతః = నానాభేదములచే భిన్నములయిన సుఖదుఃఖములు ఒక యాత్మకు సంబంధించినవి మరియొక యాత్మకు సంబంధించిన వానితో కలియ కుండుటంబట్టి, నానా = ఆత్మయొకటి కాదు, అనేకములని యెఱుంగ వలయును.

బాల్యావస్థయం దనుభవించిన సుఖదుఃఖాదులువృద్ధావస్థయం దనుసంధింపబడును. నేను బాల్యమున సుఖమనుభవించితిని — నేను దుఃఖము ననుభవించితిని అని స్మరింపబడును. అట్లే యెల్ల శరీరములందు నొకే యాత్మ యున్న యెడల ఒక శరీరమున నేర్పడు సుఖదుఃఖములు మరియొక శరీరమున తెలియవలసి యుండును. ఒకరు సుఖులైన నెల్లరు సుఖులును, ఒకడు దుఃఖియైన నెల్లరు దుఃఖులును కావలసి యుందురు. లోకమున నట్లు జూడజాలకున్నాము. కాబట్టి యాత్మ యొక్కటి యన వీలుకాదు. ప్రతిశరీరమున కొక యాత్మ భిన్నముగా నుండవలయును.

యుక్తితో ననేకాత్మలు సిద్ధించినను శాస్త్ర సంగీకరించునాయన,

"శాస్త్రసామర్థ్యాచ్చ" ౩.౨.౨౧

శాస్త్రమువల్లను అనేకాత్మలు రూపింపబడుచున్నవి.

"యేసమానాః సమనసో జీవాజీవేషు మామకాః"

యజు. ౧౯.౪౬

"చేతనశ్చేతనానామ్" కఠ. ౫.౧౩

ఇది

నిఖలశాస్త్ర నిష్ణాత శ్రీమత్పండిత ముక్తిరామోపాధ్యాయ
శిష్య గోపదేవ విరచిత నిజమాతృ నామాంకితమగు
అంబావ్యాఖ్యానమునందు
తృతీయాధ్యాయమున ద్వితీయాహ్నికము.

ఓం

వైశేషిక దర్శనము

చతుర్థాధ్యాయము

ప్రథమాహ్నికము

పూర్వాధ్యాయములందు పృథివ్యాది నవద్రవ్యములు పరీక్షింపబడినవి. జీవేశ్వర భేదములచే భిన్నమగు నాత్మ ద్రవ్యమును విడిచి మిగిలిన ద్రవ్యములకు మూలకారణమైన ప్రకృతి పదార్థమును పరీక్షింపగోరి యీ యధ్యాయమున ముందు ప్రకృతి స్వరూపమును చూపుచున్నాడు మహర్షి.

"సదకారణవ న్నిత్యమ్" ౪.౧.౧

సత్ = ఉనికి గలదై, అకారణవత్ = కారణము లేనిదగుచు, నిత్యం = పరిణామి నిత్యమగునది పృథివ్యాదులకు మూలకారణము, అదే ప్రకృతి యనబడును.

ప్రకృతి (సత్) ఉనికిగల దనుటచే అసత్తనిగాని అభావమనిగాని యననొప్పదు. కారణము లేని దనుటచే ఇచ్ఛారూప గుణమనంజనదు. నిత్యమనుటచే క్షణికమగు విజ్ఞానముకంటెను కూటస్థ నిత్యమను బ్రహ్మకంటెను భిన్నమనియే సూత్రాభిప్రాయము.

ప్రకృతి సత్పదార్థమనుటకు హేతువేమి ?

"తస్య కార్యం లిఙ్గమ్" ౪.౧.౨

తస్య = నిత్యమూలకారణమగు ప్రకృతియొక్క సద్భావమునకు, కార్యం = ఇంద్రియ గోచరమగు నీ జగద్రూపమగు కార్యము, లిఙ్గమ్ = ప్రమాణము- హేతువు.

ప్రతి కార్యము సోపాదానకము — ఘటాదులవలె. ఈ జగత్తుకూడ సావయవ మగుటవలన సోపాదానకమే కావలయును. కాబట్టి యీజగత్తునకు ఉపాదానకారణము (సమవాయికారణము) అయిన వస్తువే నిత్యమైన మూల కారణము ప్రకృతి యనబడును.

కారణమునకు కార్యమెట్లు లిఙ్గము - హేతువు - ప్రమాణమగును?

"కారణభావాత్కార్యభావః" ४.౧.3

కారణభావాత్ = కారణ సత్వమువలన, కార్యభావః = కార్యసత్వ మనునది నియమము.

ఏ పదార్థముయొక్క సత్త్వాసత్త్వముల వలన దేని సత్త్వాసత్త్వము లుండునో ఆ పదార్థము దానికి లింగమని ధ్రువమైన నియమము. కార్య భావాభావములు కారణ భావాభావములవలన నియమముగా నేర్పడుచున్నవి. ఈ నియమ మెక్కడను తప్పదు. కాబట్టి కార్యమునకు కారణము లింగమగును.

మన మీలోకమునగల కొండొక స్థూల ఘటాది కార్యమును అవయవములుగా విభజించుచు పోయిన చివర కొక యల్పతమావయవ విభాగావస్థను పొందుదుము. ఆ యల్పతమావయవము విద్యుత్సహాయముననను విభజింప వీలు గాని పరిస్థితిలో నుండియుండును. అట్టిదానినే పరమాణు వందురు. ఆపరమాణువు లనంతములు. ఈ పృథివ్యాది పర మాణువులు వేయి తరములలోను లెక్కింప నలవిగావు. అవి యవాంతర భేదములచే ననేక విధములయ్యు సత్వరజ స్తమో భేదములచే ముత్త్రివిధముల విభజింప బడుచున్నవి.

సాంఖ్యయోగ వేదాంతులు వానిని గుణములని వ్యవహరింతురు. వైశేషికులు, గౌతములు, మీమాంసకులు, పరమాణువులందురు. శ్వేతాశ్వతర శాఖీయులు లోహిత శుక్లకృష్ణనామముల పిలుతురు. ఈ పరమాణువులన్నింటి యొకానొక దివ్యశక్తి స్వరూపమే, ప్రమాణ కుశలుల కనధిగమ్యమై యోగులకు దుర్లక్షమై ముముక్షువులకు దురతిక్రమమై మూలకారణము ప్రకృతి యనబడుచున్నది. దానినే సాంఖ్యయోగ వేదాంతులు తదితర వైదికులు సామ్యావస్థ యందురు. దైవీశక్తి-పరాశక్తి-మాయ-మహామాయ-ప్రకృతి-అవ్యక్తము అవ్యాకృతమునని యామూలకారణమగు ప్రకృతికి నామాంతరములు. ఈ మూల ప్రకృతియందే ప్రలయ వేళయందు సమస్త ప్రపంచము సుషుప్తి ననుభవించుచున్న ప్రాణిజాతమువలె తమస్సుచే నిగూఢమై పిండీభూతమై యుండును. అప్పుడు ప్రకృతి స్వధ యనబడును. పవిత్ర వేదములం దిది యిట్లే వర్ణింపబడి యున్నది.

> "నమృత్యురాసీ దమృతం నతర్హి నరాత్ర్యా అహ్న ఆసీ త్ప్రకేతః, ఆనీదవాతం స్వధయా తదేకం తస్మాద్ధాన్యద్ నపరః కించనాస" ఋ.మం.౧౦సూ౧౨౯

ప్రాణుల భోగోపలబ్ధి కొఱకు భగవత్సిసృక్షవల్ల నా మూలప్రకృతియందు క్షోభ మేర్పడును. ఆ క్షుబ్ధప్రకృతి యందు సత్వగుణ బహుళమగు నొకభాగ మేర్పడుచున్నది. అది మహత్తనబడును. ఆ మహత్తుయొక్క అవస్థా విశేషమే అహంకార మనబడును. ఆ యహంకారమునకు సంబంధించిన

సత్త్వగుణ బహుళమగు భాగమునుండి యీశ్వర నియమము ననుసరించి ప్రతిజీవి కొక్కొక్క మనస్సు మధ్యమ పరిమాణముగలది యుత్పన్న మగును. తమోగుణ బహుళమగు భాగమునుండి దిక్కాలములు జనించును. అవి వ్యాపకములు. మఱియు, వ్యాపకమగు శబ్ద తన్మాత్రి అణు పరిమాణములు గల స్పర్శతన్మాత్ర- రూపతన్మాత్రి- రసతన్మాత్రి- గంధ తన్మాత్రిలు జనించును. ఇందు తుదినాలుగు తన్మాత్రిలు వైశేషిక గౌతమ మీమాంసకులచే ద్వ్యణుకము లనబడును. శబ్దతన్మాత్రవలన ఆకాశము పుట్టును. స్పర్శతన్మాత్రవలన త్ర్యణుకాది క్రమము ననుసరించి మహావాయువు జనించును. ఇట్లే రూపరస గంధ తన్మాత్రిములవలన అగ్ని-జల-పృథివీ భూతములు పుట్టుచున్నవి. ఇది సంక్షిప్త సృష్టి క్రిమము.

కార్యరూప హేతువువలన నొకింత మూలకారణము సిద్ధించును గాని యది నిత్య మనుటలో ప్రమాణమేమి? యన-

"అనిత్యఇతి విశేషతః ప్రితిషేధభావః" ౪.౧.౪

అనిత్యఇతి = నిత్యపదార్థమొండు లేదని చెప్పువారి, విశేషతః= విశేషము యొక్క- నిత్యముయొక్క, ప్రితిషేధభావః = నిషేధమే ప్రిమాణము.

నిత్యభావ పదార్థమొండు బ్రిహ్మాండమున లేని పక్షమున అనిత్యమని మనము నిషేధించు పదార్థ మెయ్యది? నిషేధమునకు ప్రితియోగిగానుండు నదియే నిత్యమని తాత్పర్యము.

భావ పదార్థము లన్నియు నుత్పత్తి వినాశవంతము లగుటచే నా తారతమ్యము గాని తదపేక్షయా మాప్రితిషేధ మందురేని,

"అవిద్యా" ౪.౧.౫

భావ పదార్థము లన్నియు నుత్పత్తి వినాశవంతములని మీారెంచుట (అవిద్యా) భ్రాంతి యగును. నిరవయవ భావ పదార్థములు ఉత్పత్తి వినాశవంతములుగావు. ఆ నియమము సావయవపదార్థములకే చెల్లును.

వైదికులు జీవేశ్వర ప్రకృతులనెడి భావత్రయమును నిరవయవమనియు మిగిలిన ప్రపంచము సావయవమనియు నెంతురు. అందు జీవేశ్వరులు కూటస్థ నిత్యములు- ప్రకృతి పరిణామి నిత్యము.

పృథివ్యాదులకు మూల కారణము ప్రకృతి యనునది యొకటి యున్నదని కన్నులకేల కనబడదు?

"మహత్యనేక ద్రవ్యవత్వాత్ రూపాచ్చోపలబ్ధిః"

మహతి = మహత్పరిమాణముగల ద్రవ్యమునందుండు, అనేక ద్రవ్యవత్వాత్ = అనేక ద్రవ్యసమవేతత్వమువల్లను, రూపాచ్చ = రూప సమవాయమువల్లను, ఉపలబ్ధి, = అది చక్షుర్గోచరమగును.

మహత్వ పరిమాణముగల యేద్రవ్యమున ననేకద్రవ్యవత్వము రూపము నుండునో అదియే కన్నుల కగపడును. మూలకారణమగు ప్రకృతియందనేకద్రవ్యములు సమవేతము గానుండుటచే నది కంటి కగపడకున్నది.

మహాభూతమగు వాయువునందు అనేక ద్రవ్యసమవేతత్వ మున్నది కదా అది యేల కంటికగపడదు?

"సత్యపి ద్రవ్యత్వే మహత్వే రూపసంస్కారా
భావాత్ వాయోరనుపలబ్ధిః" ౪.౧.౭

ద్రవ్యత్వే = అనేక ద్రవ్యవత్వము, మహత్వే = మహత్పరిమాణవత్వము, సత్యపి = ఉన్నప్పటికి, రూపసంస్కారాభావాత్ = రూపసంబంధము లేకపోవుటవల్ల, వాయోరనుపలబ్ధిః = వాయువుకంటికి కనబడదు.

దేని సంబంధమువల్ల ద్రవ్యము చక్షుర్గోచర మగునో, ఆరూప మెట్లు కంటికి కనబడును ?

“అనేక ద్రవ్యసమవాయాత్, రూపవిశేషాచ్చ, రూపోపలబ్ధిః” ౪.౧.౮

అనేక ద్రవ్యసమవాయాత్ = అనేక ద్రవ్యములు సమవేతములై యుండునట్టియు మహత్పరిమాణము గలిగినట్టియు, ద్రవ్యమునందు సమవేతమై యుండుటవల్లను, రూపవిశేషాత్ = ఉద్భూతత్వానభిభూతత్వముల కాశ్రియమగుటవల్లను, రూపోపలబ్ధిః = రూపము కంటికి కనబడును.

అనేకావయవ ద్రవ్యములచే నేర్పడి మహత్పరిమాణ వంతమైన ద్రవ్యమునందు ఏరూపము సమవాయ సంబంధముతోనుండి యుద్భూతత్వాది విశేషముల కాశ్రియమగునో ఆరూపమే చక్షుర్గోచర మగును. ఇతరరూపము కనబడదు.

ప్రత్యక్ష గ్రహణ యోగ్యత్వ ముద్భూతత్వ మనబడును. బలవత్సజాతీయగ్రహణకృతమగు నగ్రహణత్వము అభిభవమనబడును.

“తేన రసగంధస్పర్శేషు జ్ఞానం వ్యాఖ్యాతమ్” ౪.౧.౯

తేన=రూపోపలబ్ధికినిర్దేశింపబడినప్రయోజకత్వముచేత, రసగంధస్పర్శేషు= రసగంధ స్పర్శములయిన విశేష గుణములందు, జ్ఞానం=వాసన, నాసికాది జ్ఞానముకూడ, వ్యాఖ్యాతమ్=నిరూపింపబడినదని యెరుగవలయును. పాషాణాది గంధము నాసికకు గోచరము గాకుండుటచే పై లక్షణ మట వ్యభిచరించునను సందేహమును దూరమొనర్చుచున్నాడు.

“తస్యాఽభావా దవ్యభిచారః” ౪.౧.౧౦

తస్య=గంధ విశేషము, అభావాత్ = లేకుండుటవలన, అవ్యభిచారః = పై నియమమున నెట్టి దోషమునులేదు.

పాషాణాదులలో గంధముండును గాని అనుద్భూత రూపమున నుండును. కాబట్టి నాసిక కుపలబ్ధముకాదు. అందువల్లనే లక్షణమున అనేక ద్రవ్య సమవేతత్వముతో బాటు

గంధ విశేషత్వము నుండుట యవసరమని సూచింపబడినది. విశేషత్వ మనగా ఉద్భూతత్వమున అనభిభూతత్వమని పైన వర్ణించియున్నాము.

రూప రసగంధ స్పర్శాదులు బాహ్యేంద్రియములలో నొక్కొక్క దానిచే నుపలబ్ధము లగునని చెప్పినట్లు సంఖ్యాది గుణాంతరముల యుపలబ్ధికిగల ప్రయోజకత్వమును నిరూపించుచున్నాడు.

"సంఖ్యాః, పరిమాణాని, పృథక్త్వం, సంయోగ విభాగౌ, పరత్వా పరత్వే, కర్మచ, రూపద్రవ్య సమవాయా చ్చాక్షుషాణి" ౪.౧.౧౧

సూత్రమునందలి చ కారము వలన స్నేహద్రవత్వ వేగ గుణముల గ్రహింపవలయును. సూత్రమున వర్ణింపబడిన, సంఖ్యాపరిమాణము, పృథక్త్వము సంయోగ విభాగములు, పరత్వా పరత్వములు, స్నేహము, ద్రవత్వము, వేగము, కర్మము ఇవియన్నియు, రూపిద్రవ్య సమవాయాత్ = రూపము గల ద్రవ్యములందు సమవాయ సంబంధముతో నుండుటవల్ల, చాక్షుషాణి= చక్షుర్గోచరములు స్పర్శగోచరములు నగునని సూత్రార్థము.

"అరూపిష్వచాక్షుషాణి" ౪.౧.౧౨

పూర్వసూత్రమంతయు నిందు జోడింపవలయును. అనగా పై జెప్పిన సంఖ్యాదులన్నియు, అరూపిషు = రూపములేని ద్రవ్యములందు సమవాయ సంబంధముతో నుండియు, అచాక్షుషాణి = చక్షుస్స్పర్శ గోచరములు కావు అని యీ సూత్రాభిప్రాయము.

"ఏతేన గుణత్వే భావేచ సర్వేంద్రియజ్ఞానం వ్యాఖ్యాతమ్" ౪.౧.౧౩

ఏతేన= రూపాది గుణము లా యాయింద్రియ గోచరములగునని చెప్పుటచే, గుణత్వే = గుణములందుండు గుణత్వమను జాతియు, భావేచ = 'సత్తా' యను పరజాతియు, సర్వేంద్రియం జ్ఞానం = చక్షురాదీంద్రియము లన్ని

టికి విషయము లగుననిి, వ్యాఖ్యాతమ్ = వ్యాఖ్యానము చేయబడినట్లెంచ వలయునని సూత్రకారుని అభిప్రాయము.

(యేనేంద్రియేణ యావ్యక్తి ర్గృహ్యతే తేనైవ తద్గతాజాతి' రితి) 'ఏవ్యక్తి యే యింద్రియముచే గ్రహింపబడునో ఆవ్యక్తి యందలి జాతియు నాయింద్రియముచేతనే గ్రహింపబడు'నను నియమము నిట స్మరింపవలయును.

ఇది

నిఖిలశాస్త్ర నిష్ణాత శ్రీమత్పండిత ముక్తిరామోపాధ్యాయ
శిష్య గోపదేవ విరచిత నిజమాతృ నామాంకితమగు
అంబావ్యాఖ్యానమునందు
చతుర్థాధ్యాయమున ప్రథమాహ్నికము.

ఓం

వైశేషిక దర్శనము

చతుర్థాధ్యాయము

ద్వితీయాహ్నికము

మూలకారణమగు ప్రకృతిసద్భావమును నిరూపించుటకు పృథివ్యాది కార్యద్రవ్యము హేతువుగా నుదాహరింపబడినది కదా! ఆ హేతుద్రవ్య మెన్నివిధముల నుండునన-

"తత్పునః పృథివ్యాది కార్య ద్రవ్యం త్రివిధం
శరీరేంద్రియ విషయ సంజ్ఞకమ్" ౪.౨.౧

తత్పునః = మూలప్రకృతి సద్భావమునకు లింగముగా నుదాహరింపబడిన, పృథివ్యాది కార్యద్రవ్యం = భూమి మున్నగు జన్యద్రవ్యము, శరీరేంద్రియ విషయ సంజ్ఞకమ్ = శరీరము- ఇంద్రియము- విషయము ననుపేరులతో, త్రివిధమ్ = మూడు విధములుగా నున్నది.

(భోక్తుర్భోగాయతనం, చేష్టేంద్రియార్థాశ్రయో వా శరీరమ్) ఆత్మ సుఖదుఃఖముల ననుభవింప ననువగు నాయతనము శరీర మనబడును. చేష్టలకు, నింద్రియములకు నింద్రియార్థము లయిన శబ్దస్పర్శాదులకు నాశ్రయమైనది శరీర మనబడును.

(శరీరేంద్రియ సంయుక్తేఽర్థేజ్ఞాతు రపరోక్ష ప్రతీతి సాధనం ద్రవ్య మింద్రియమ్) శరీరేంద్రియములతో సంయుక్త

ములయిన పదార్థముల ప్రత్యక్ష జ్ఞానమును ఆత్మకు కలిగించు సాధనము ఇంద్రియ మనబడును.

(శరీరేంద్రియ వ్యతిరిక్తత్వేసతి ఆత్మోపభోగ సాధనం ద్రవ్యం విషయః) శరీరేంద్రియములకు భిన్నమై ఆత్మకు సుఖదుఃఖముల ననుభవించుటలో సాధనమగు ద్రవ్యము విషయమనబడును. ఇట్లు భూజల తేజోవాయువులు ప్రతిదియు ముద్విధములుగా నుండును. శరీరము లేకుండుటచే నాకాశము రెండువిధములు. శరీరేంద్రియములు రెండును లేకుండుటచే కాలము—దిక్కు నొక్కొక్క విధమై యున్నవి.

అందు అస్మదాదుల దేహము శరీరము, నాసాగ్రవర్తి ఘ్రాణ మింద్రియము, మృత్పాషాణాదులు విషయము నని పృథివిముద్విధములు. (౧)జలచరముల దేహము—శరీరము. రసనాగ్రవర్తిజిహ్వా-ఇంద్రియము. సరిత్సముద్రహిమకరకాదులు-విషయమునని జలముముద్విధములు.(౨) తేజోమండలస్థ సత్త్వముల దేహము—శరీరము, కృష్ణ తారాగ్రవర్తి చక్షువు-ఇంద్రియము, భౌమ—దివ్య- ఉదర్య- ఆకరజ భేదముల నొప్పునది-విషయమునని అగ్ని ముద్విధములు. (3) వాయుమండలస్థ జీవుల దేహము—శరీరము, శరీరమంతటను వ్యాపించి యుండు త్వక్కు-ఇంద్రియము. వృక్షాదులను కంపింప జేయుటలో హేతువును శరీరాంతర్భాగముల సంచరించు ప్రాణమును-విషయము. ఇట్లు వాయువు ముద్విధములు. (౪) కర్ణశష్కుల్యవచ్ఛిన్నాకాశము శ్రోత్రేంద్రియము, మిగిలిన ఆకాశము విషయమునని ఆకాశము రెండువిధములు.

పై జెప్పబడిన సువిధములగు పృథివ్యాది కార్యద్రవ్యములు పంచ భూతముల కలయికచే నేర్పడునా లేక యొక్కొక్కటి యొక్కొక్క భూతముచే నేర్పడునా?

"ప్రత్యక్షాప్రత్యక్షాణాం సంయోగస్యాప్రత్యక్ష త్వాత్ పంచాత్మకం నవిద్యతే" ४.౨.౨

శరీరేంద్రియ విషయము లనబడు పృథివ్యాది కార్యద్రవ్యము, పంచాత్మకం = పంచభూతసంయోగము సమవాయికారణముగాగలది, నవిద్యతే = కాదు. ఎందువల్లనన, ప్రత్యక్షాప్రత్యక్షాణాం = ప్రత్యక్షము లగునట్టియు ప్రత్యక్షములు కానట్టియు ద్రవ్యములయొక్క, సంయోగస్య= పరస్పర సంయోగమను సంబంధము, అప్రత్యక్షత్వాత్ = ప్రత్యక్షము కాదు. అను నియమమువలన.

"గుణాంతరాభావాచ్చ" ४.౨.౩

ఈ సూత్రమునందలి చకారము పంచాత్మకము కాదనుటలో నిది మరియొక హేతువని తెలుపుటకు ప్రయోగింపబడినది. శరీరేంద్రియాది కార్యములు పంచాత్మకములుగావు.ఎందువల్లనన, గుణాంతరాప్రాదుర్భావాత్= కారణ గుణములకంటె భిన్నగుణము గుణాంతర మనబడును. అట్టి గుణాంతరమిట కనబడకున్నది. కాబట్టి పంచాత్మకము గాదని తెలియుచున్నది.

పంచాత్మకము గాకున్న త్ర్యాత్మక మగునా? యన-

"న త్ర్యాత్మకం" ४.౨.४

పూర్వసూత్రమిట ననువర్తించును. కాబట్టి గుణాంతరాప్రాదుర్భావము వలననే శరీరేంద్రియాదికార్యము త్ర్యాత్మకమును కానేరదు.

శరీరేంద్రియాదులు పంచాత్మకముగానీ, త్ర్యాత్మకముగానీ కాని పక్షమున గంధమువలె క్లేద పాకాది గుణములు జలజ్యోతి రనిలాదులకు సంబంధించినవి వానియందేల కనబడుచున్నవి?

"అణుసంయోగ స్త్వప్రతిషిద్ధః" ४.౨.౫

శరీరాది కార్యములందు, అణుసంయోగస్తు= జలాదుల యణువుల సంయోగము మాత్రము మాచే, అప్రతిషిద్ధః = నిషేధింపబడలేదు.

శరీరాది కార్యములు ఒక్కొకక్క ద్రవ్యముచే నేర్పడినవి. ద్రవ్యాంతరములు వానికారంభకములుకావు. అనుటచే ద్రవ్యారంభక మగు నసమవాయి కారణరూప సంయోగము నిషేధింపబడినదికాని నిమిత్త కారణ భూతమగు సంయోగము ప్రతిషిద్ధము కానేరదు. అందువలన పృథివ్యారబ్ధ ద్రవ్యము నందు జలాదుల అణుసంయోగము ఉపష్టంభకముగా నుండునని భావము. కాబట్టి ఆయా ద్రవ్యగుణములు ప్రతికార్యము నందు కనబడుట దోషము కానేరదు.

"తత్ర శరీరం ద్వివిధం యోనిజ మయోనిజంచ"

తత్ర = శరీరేంద్రియ విషయములందు, శరీరం = శరీరనామక ద్రవ్యము, యోనిజం = శుక్రశోణితముల సన్నిపాతము యోని యనబడును, దానివలన జనించినది యోనియనబడును, అయోనిజంచ=యోనివలన జనింపనిది అని, ద్వివిధం=రెండు విధములని సూత్రార్థము.

యోనిజ శరీరము మరల రెండువిధములుగా విభజింపనగును. జరాయుజము, అండజము, గర్భవేష్టన చర్మపుటకము జరాయు వనబడును. దానినుండి పుట్టుటవలన మనుష్య పశుమృగముల శరీరములు జరాయుజములు. పక్షులయు సరీసృపములయు శరీరము అండజము.

అయోనిజము సాంకల్పికము, సాంసిద్ధికము, స్వేదజము, ఉద్భిజ్జము నని నాలుగు విధములు. ప్రజాపతి సంకల్పమువలన సృష్ట్యాదియందు బుట్టిన మహర్షి-పశు-పక్షుల శరీరములు సాంకల్పికములు. యోగసిద్ధివలన నేర్పడిన

యోగుల శరీరములు సాంసిద్ధికములు. దంశమశకాదుల శరీరములు స్వేదజములు. తరుగుల్మ లతాదుల శరీరము లుద్భిజ్జములు, అని తెలియనగును.

సర్గాదియందు జనించిన జీవాత్మల శరీరములు అయోనిజము లనుటకు హేతువేమి ?

"అనియత దిగ్దేశ పూర్వకత్వాత్" ౪.౨.౭

అనియత దిగ్దేశ పూర్వకత్వాత్ = నిశ్చిత దిగ్దేశ కారణకములు గాకుండుటవలన సర్గాదియందలి శరీరములు అయోనిజములని సూత్రార్థము.

"ధర్మ విశేషాచ్చ" ౪.౨.౮

ఇందలి చకారమువలన అధర్మ విశేషము గ్రాహ్యము. ధర్మవిశేషాచ్చ= ధర్మాధర్మ విశేషముల వలన (ధర్మాధర్మ విశేషములన పరిశిష్ట ధర్మాధర్మములని యభిప్రాయము)

సర్గాదియందలి శరీరములు భూత సూక్ష్మ కారణములవలననే యేర్పడునని యెంచిన నవి ఘటపటాదులకంటె విలక్షణములు కానేరవు. కాబట్టి ధర్మాధర్మసహాకృత భూత సూక్ష్మ కారణములచే నేర్పడునని యీ సూత్రభావము.

అందు ధర్మవిశేష సహితమువలన సృష్ట్యాదియందలి మహర్షుల శరీరములును, అధర్మ సహితము వలన దంశమశకాది క్షుద్రజంతువుల శరీరములును, ధర్మాధర్మ సహితము వలన పశ్వాదుల శరీరములును, జనించునని వివేకము.

"సమాఖ్యాభావాచ్చ" ౪.౨.౯

(సమాఖ్యా = యౌగికసంజ్ఞ) సమాఖ్యాభావాచ్చ = మనువు, అగ్ని, వాయువు, నను వేదోక్త సంజ్ఞల వలన సర్గాదియందు అయోనిజ శరీరభేదములుగలవని తెలియుచున్నది.

మహర్షుల సంజ్ఞలు ఇతర నామముల వలెనే వారి మాతాపితలచే సంకేతింపబడినవని యేల చెప్పరాదు.

"సంజ్ఞాయా ఆదిత్వాత్" ౪.౨.౧౦

సంజ్ఞాయాః = మహర్షుల సంజ్ఞలు, ఆదిత్వాత్ = మొదటివగుటవలన.

మహర్షులు సర్గాదియందు బుట్టినవారు. అంతకు పూర్వము మరియెవరముత్పత్తియు నయియుండలేదు. అందుచే మహర్షుల సంజ్ఞలు వారికి పూర్వ ముద్భవించిన వ్యక్తులచే నేర్పరుప బడినవని యెంచుట కవకాశము కానము.

"సన్త్యయోనిజాః" ౪.౨.౧౧

కాబట్టి సర్గాదియందు జనించిన మహర్షి ప్రభృతుల శరీరములు, అయోనిజాః సన్తి = యోనిలేకయే యేర్పడినవి.

ఇందు వైదిక ప్రమాణ మేమన—

"వేదలింగాచ్చ" ౪.౨.౧౨

వేదప్రమాణము వలనను అయోనిజ శరీరములు కలవని సూత్రాభిప్రాయము. వైదిక ఉదాహరణములు—

("విద్వాన్ దేవాన్ జగత్యావివేశ
తేనచాక్లుపే ఋషయో మనుష్యాః"
ఋ. అ, ౮. ౪. వ. ౧౮. ౫.)

"తస్మాదశ్వా అజాయన్త, యేకే చోభయాదతః
గావోహ జజ్ఞిరే తస్మాత్ తస్మాజ్జాతా అజావయః"
ఋ. అ. ౮. ౪. వ. ౧౮. ౧౦)

ఇది

నిఖిలసాస్త్ర నిష్ణాత శ్రీమత్పండిత ముక్తిరామోపాధ్యాయ
శిష్య గోపదేవ విరచిత నిజమాతృనామాంకితమగు
అంబా వ్యాఖ్యానమునందు
చతుర్థాధ్యాయమున ద్వితీయాహ్నికము.

ఓం

వైశేషిక దర్శనము

పంచమాధ్యాయము

ప్రథమాహ్నికము

పూర్వాధ్యాయములందు ద్రవ్యములు పరీక్షింపబడినని తరువాత క్రమాగత గుణములుబరీక్షింప బడవలసియుండగా శిష్యుల జిజ్ఞాస ననుస రించి ముందుగా కర్మమును పరీక్షింపనెంచి ఉత్క్షేపణమను కర్మమును గురించి మహర్షి సూత్రమును రచించుచున్నాడు.

"ఆత్మసంయోగ ప్రయత్నాభ్యాం హస్తేకర్మ" ౫.౧.౧

ఆత్మ సంయోగప్రయత్నాభ్యాం = మనోవిశిష్టమగు పత్యగాత్మయొక్క సంయోగ ప్రియత్నములవలన, హస్తే = శరీరావయ మయిన చేతియందు, కర్మ = ఉత్క్షేపణాత్మకమగు క్రియ యేర్పడుచున్నది.

జీవాత్మ తాను చేయదలచిన యజ్ఞాధ్యయనాదులందు శరీరావయవమగు చేతిని పైకెత్త నిచ్ఛగించినపుడు ఆత్మ యందు తదనుకూల ప్రయత్న మేర్పడును. ఇట్టి ప్రయత్న ముతో గూడిన ఆత్మ హస్త సంయోగమువలన ఉత్క్షేపణ మను కర్మ మేర్పడును.

ఆత్మ యణుస్వరూపముగలదై హృదయమున నుండు టచే హస్తముతో సాక్షాత్ సంబంధము కలుగ జాలనప్పటికి మనస్సు మధ్యమపరిమాణముగల దగుటవలన దానిద్వారా

ఆత్మకు హస్తసంయోగ మేర్పడుట కెట్టి యాటంకము నుండ దని గ్రహింపవలయును.

ఈ ఉత్క్షేపణకార్యమునకు సమవాయికారణము హస్తము. అసమవాయికారణము ప్రయత్నముతో గూడిన ఆత్మ సంయోగము. నిమిత్తకారణము ప్రయత్నము.

హస్తోత్క్షేపణమును చెప్పి తదధీన ముసలోత్క్షేపణమును వర్ణించు చున్నాడు-

"తథా హస్తసంయోగాచ్చ ముసలే కర్మ" ౫.౧.౨

ఇందలి చకారమువలన గురుత్వము గ్రహింపబడుచున్నది. తథా హస్త సంయోగాచ్చ = ఉత్క్షేపణముతో కూడిన హస్తసంయోగమువలనను గురుత్వము వలనను, ముసలే= యజ్ఞాదులందు ధాన్యాదులను దంచుట కుప యోగించు రోకటియందు, కర్మ = ఉత్క్షేపణ కర్మము జనించును.

మానవుడు హస్తమున రోకటిని గ్రహించి 'రోకటి నెత్తుదును' అని కోరినపుడు పుట్టునట్టి ప్రయత్నము నపే క్షించు నాత్మ హస్తసంయోగమువలన నేక్షణమున ఆహస్త మున ఉత్క్షేపణము నకర్మము జనించునో ఆక్షణముననే ఆ ప్రయత్నముననే అపేక్షించునట్టి యుత్క్షేపణముగలహస్త ముసల సంయోగమువలన ముసలమునం దుత్క్షేపణకర్మము జనించును. అప్పుడు ఆరోకటి పైకి దూర మెత్తబడును. ఆకోరికకు నివృత్తి కలిగినపుడు మరల జనించు అపక్షేపణేచ్ఛ నపేక్షించు ఆత్మహస్త సంయోగమువలన హస్తమునందును, అట్టిహస్త ముసలసంయోగమువలన ముసలమునందును, ఒకే సమయమున అపక్షేపణ కర్మము జనించును.

రోకలి రోటితో కొట్టుకొని పైకి ఎగురునుకదా? ఆ ముసలోత్పత్త నమునందు హస్తసంయోగము కారణమగునా?

"అభిఘాతజే ముసలాదౌ కర్మణి వ్యతిరేకా దకారణం హస్తసంయోగః" ౫.౧.3

అభిఘాతజే = ముసలాదులతో రోటికేర్పడు, అభిఘాతాఖ్యగల సంయోగ విశేషమువల్ల నేర్పడు, ముసలాదౌకర్మణి = ముసలాదులందేర్పడు ఉత్ప తన కర్మమందు, హస్తసంయోగః = పూర్వపు హస్త సంయోగము, అకారణం = కారణము కాదు. ఎందువల్లనన, వ్యతిరేకాత్ = ఆ హస్త సంయోగము లేకున్నను రోకలి రోటితో కొట్టుకొనిపై కెగురును.

"తథా ఆత్మ సంయోగో హస్తకర్మణి" ౫.౧.౪

'వ్యతిరేకాదకారణమ్' అను శబ్దములిందును అనువర్తించును. తథా = రోటితోకొట్టుకొని రోకలిపై కెగురుటలో హస్త సంయోగ మెట్లు కారణము కాదో అట్లు, హస్తకర్మణి=రోకలి పై కెగురునపుడు రోకటితో కూడ హస్తము పైకెగురును. ఆ హస్తోత్పతనమునందు, ఆత్మసంయోగః = ప్రయత్నవంతమగు నాత్మ సంయోగము, అకారణం = కారణము కాదు. ఎందువల్లనన, వ్యతిరేకాత్ = అదిలేకున్నను జరుగును.

అప్పుడు దేనివలన హస్తమునం దుత్పతనకర్మ మేర్పడుచున్నది?

"అభిఘాతా న్ముసల సంయోగా ద్ధస్తేకర్మ" ౫.౧.౫

అభిఘాతాత్ = రోటి తాకిడివలన, ముసలసంయోగాత్ = పుట్టినవేగ యుక్త ముసల సంయోగమువలన, హస్తేకర్మ = హస్తమునందుత్పతనకర్మ మేర్పడుచున్నది.

రోటి తాకిడివలన జనించిన వేగముతోకూడిన రోకటితో సంయోగముండుటచే హస్తమునందు కర్మమేర్పడు చున్నది. కాని ఆసమయమున శరీరమునందును చలనాత్మక కర్మము చూడనగును.

అది యెట్లేర్పడుచున్నది?

"ఆత్మకర్మ హస్తసంయోగాచ్చ" ౫.౧.౬

హస్తసంయోగాచ్చ = శరీరావయవమగు హస్తమునకు వేగముతో కూడిన లోకటితో సంయోగముండుటవలనను, వేగమువలనను, ఆత్మకర్మ = శరీరమునందు సంచలనాత్మక కర్మ మేర్పడుచున్నది.

"సంయోగాభావే గురుత్వాత్పతనమ్" ౫.౧.౭

సంయోగాభావే = పతనమునకు ప్రతిబంధకమగు సంయోగ విశేషము లేకుండుటంబట్టి, గురుత్వాత్ = అడ్డు పెట్టబడని అసమవాయి కారణమగు గురుత్వము వలన, పతనమ్ = ఉపరిస్థిత వస్తువునందు అపక్షేపణ రూపకర్మ మేర్పడును.

అందు మొదటి పతనము గురుత్వమువలనను అనంతర పతనములు గురుత్వవేగమువలనను అగునని యెరుగునది.

గురుత్వమువలన నూర్ధ్వతిర్యగ్గమనములు కలుగక పతనమే యేల కలుగవలయును ?

"నోదన విశేషాభావాన్నోర్ధ్వం న తిర్యగ్గమనమ్"

నోదన విశేషాభావాత్ = ఒకానొక సంయోగ సంబంధము నోదనమనబడును. దానిలోని తర తమ భేదములు నోదన విశేషము లనబడును. అట్టిది లేకుండుటవలన, నోర్ధ్వం నతిర్యగ్గమనమ్ = ఊర్ధ్వముగాగాని అడ్డముగాగాని గమన మేర్పడదని సూత్రార్థము.

నోదన విశేష మెట్లేర్పడుచున్నది?

"ప్రయత్న విశేషా న్నోదన విశేషః" ౫.౧.౯

ప్రయత్నవిశేషాత్ = పైకిగాని, క్రిందికిగాని, అడ్డముగాగాని, దూరమునకు గాని యొకానొక వస్తువును (పార) వేయుదునను కోరికచే జనించు ప్రయత్న విశేషము వలన, నోదన విశేషః = నోదకములగు హస్త జ్యాదులతో నోద్యములయిన లోష్ఠ బాణాదులకు గల సంబంధ విశేష స్వరూపమగు నోదన విశేషము జనించును.

"నోదనవిశేషా దుదసన విశేషః" ౫.౧.౧౦

నోదన విశేషాత్ = పైన జెప్పిన నోదన విశేషమువలన, ఉదసనవిశేషః= గురుత్వముగల వస్తువునందు దూరోత్క్షేపణాదులు కలుగును.

"హస్తకర్మణా దారకర్మ వ్యాఖ్యాతమ్" ౫.౧.౧౧

లోష్ఠాదుల నుత్క్షేపించుటకు హస్తమునం దెట్లు కర్మము జనించునో అట్లే క్రీడించుబాలకుల హస్త పాదాదులందు చలన మేర్పడునని సూత్రాభిప్రాయము.

"తథా దగ్ధస్య విస్ఫోటనే" ౫.౧.౧౨

దగ్ధస్య = వహ్ని సంయోగమువలన దహింపబడిన రాళ్లు బొంగులు మున్నగునవి, విస్ఫోటనే = పగిలినప్పుడు వాని యవయవములందు కలుగు తిర్యగ్గమనాది రూపమగుకర్మ, తథా = బాలకులందు కలుగు కర్మముల వలె నేర్పడునని సూత్రార్థము.

ప్రసుప్త్యా ద్యవస్థలందు చలనము కొండొక సమయముల కనబడును. చైతన్యము లేకుండుటచే ప్రయత్న ముండదుగనుక ఆచలన మెట్లేర్పడును?

"యత్నాభావే ప్రసుప్తస్య చలనమ్" ౫.౧.౧౩

'వాయుసంయోగాత్' అను హేతువు పైసూత్రమునుండి గ్రహింపనగును. యత్నాభావే = ప్రయత్నము లేనప్పుడు, ప్రసుప్తస్య= ప్రసుప్తి యచేత నావస్థను తెలుపును కాబట్టి నిద్రామూర్ఛా మరణాద్యవస్థలను పొందిన వానియొక్క, చలనం = అకస్మాత్తుగా నప్పుడప్పుడు కలుగు కదలిక, వాయు సంయోగాత్ = వాయు విశేష సంయోగమువల్లనని యెరుంగ వలయును.

"తృణే కర్మ వాయు సంయోగాత్" ౫.౧.౧౪

తృణే = తృణాదులందు, కర్మ = ఊర్ధ్వ తిర్యగ్గమనాది లక్షణక్రియ, వాయుసంయోగాత్ = ఆధిభౌతిక వాయు సంయోగము వల్ల నగునని సూత్రార్థము.

కొన్ని మణులు మున్నగునవి కదలుచుండుట చూడనగును. వానిలో ప్రయత్నాది దృష్టకారణ మేమియు గానరాదు. కాబట్టి యట నేర్పడు కర్మమునకు కారణ మేమగునన,

"మణిగమనం సూచ్యభిసర్పణ మదృష్టకారణమ్"

మణిగమనం = తృణకాంతమణినిగూర్చి తృణవిశేషమున గలుగు గమన రూప మగుకర్మము, సూచ్యభిసర్పణం=అయస్కాంతమణి వైపునకు సూచీ గమనము, అదృష్టకారణమ్ = దృష్టిగోచరము కాని వస్తు స్వభావాత్మక మగు అదృష్ట కారణమువల్ల నేర్పడుచున్నది.

ప్రతిక్రియయు నాలుగు క్షణములుండి యైదవ క్షణమున నశించును కాబట్టి వింటినారినుండి విడివడిన బాణమునందు ఆబాణము క్రిందపడు లోపల ననేక కర్మము లేర్పడుచున్నవని యంగీకరింపవలసి వచ్చుచున్నది. ఆ యనేకత్వమునకు లింగమేమన ?

"ఇషా వయుగపత్సంయోగవిశేషాః కర్మాన్యత్వే హేతుః" ౫.౧.౧౬

ఇషౌ = జ్యావిముక్త బాణమునందు, కర్మాన్యత్వే = పతనకాలమునకు మధ్య నేర్పడు అనేక కర్మములందు, అయుగపత్సంయోగ విశేషాః = భిన్నభిన్న సమయములం దుత్పన్నములగు స్వజన్యోత్తరోత్తరసంయోగ విశేషములు, హేతుః = కారణము.

ధనుర్విముక్తబాణము దూరమున భూమిపై పడుటకు పూర్వ- అంతరాలమున ననేక ప్రదేశములతో సంయుక్త మగుచుండుట జూచుచున్నాము. ఆయా దేశములతోనగు సంయోగములక్రమమిట్లుండును. "మొదటిక్షణమునకర్మోత్పత్తి,అనంతరమువిభాగము,అటుపైపూర్వసంయోగనాశము, తరువాత ఉత్తరసంయోగము" ఇట్లు నాలుగు క్షణము

లగును. అయిదవ క్షణమున స్వజనక కర్మము నశింపజేయ బడును. ఇట్టి సంయోగము లన్నియు నొక్క క్షణమున నేర్పడునన వీలుండదు. అనేక క్షణములలో నేర్పడు నీ సంయోగము లన్నియు నొక్క కర్మముచే నగుటకు వీలుండదు. కాబట్టి యనేక కర్మముల నాయాసముగ సిద్ధించునను భావముతో పై సూత్రమున "అయుగపత్సంయోగవిశేషాః హేతుః" అని యుదహరించి యున్నాడు.

బాణ పతనమునకు పూర్వము దానియందనేక కర్మము లే కారణమున జనించునన ?

"నోదనాదాద్యమిషోః కర్మ, తత్కర్మకారితాచ్చ
సంస్కారాదుత్తరం, తథోత్తర ముత్తరంచ" ౫.౧.౧౭

నోదనాత్ = నోదనమను పేరుగల ఇషుజ్యా సంయోగవిశేషమువలన, ఇషోః = బాణమునందు, ఆద్యంకర్మ = మొదటికర్మ మేర్పడును. తత్కర్మకారితాచ్చ = ఆద్యకర్మము వలన జనించిన, సంస్కారాత్ = వేగాఖ్య సంస్కారమువలన, ఉత్తరం = రెండవకర్మము, తథోత్తర ముత్తరంచ = ఆద్యకర్మము వలన నేర్పడిన వేగాఖ్య సంస్కారము వలన ద్వితీయ కర్మ మెట్లు జనించినదో అట్లే తృతీయ చతుర్థ పంచమాది కర్మములును జనించునని సూత్రార్థము.

వేగాఖ్య సంస్కారమే యనేక కర్మములను పుట్టించునెడల బాణ మెన్నడును క్రింద బడరాదనిన-

"సంస్కారాభావే గురుత్వాత్పతనమ్" ౫.౧.౧౮

సంస్కారాభావే = కర్మసంతానమను బహుకార్య కారణము వలన శక్తి క్షీణించి వేగాఖ్య ంస్కారము ప్రతిబంధకము కాకపోగా, గురు

త్వాత్ = ప్రతిబంధక రహితమైన బాణమునందలి గురుత్వమువలన, పతనమ్ = బాణమును క్రింది ప్రదేశముతో సంయుక్త మొనర్పగల కర్మము (పతనము) ఏర్పడును.

ఇట్లే దూరక్షిప్త లోష్ఠాదుల విషయమున నెరుంగునది.

ఇది

నిఖలశాస్త్ర నిష్ణాత శ్రీమత్పండిత ముక్తిరామోపాధ్యాయ
శిష్య గోపదేవ విరచిత నిజమాతృనామాంకితమగు
అంబా వ్యాఖ్యానమునందు
పంచమాధ్యాయమున ప్రథమాహ్నికము.

ఓం

వైశేషిక దర్శనము

పంచమాధ్యాయము

ద్వితీయాహ్నికము

ఈ యాహ్నికమున పృథివ్యాది ద్రవ్యములందు, నోదనాదులవలన జనించు కంపనాది కర్మములను పరీక్షింపగోరి మొదట పృథివియందలి కర్మమును సూత్రించుచున్నాడు.

"నోదనాభిఘాతాత్ సంయుక్త సంయోగాచ్చ పృథివ్యాం కర్మ" ౫.౨.౧

నోదనాభిఘాతాత్ = ఆభ్యంతర వస్తువుల నోదనాభిఘాతాఖ్య సంయోగమువలన, సంయుక్త సంయోగాచ్చ = వస్తుసంయుక్త పృథివీ సంయోగమువలన, పృథివ్యాం = భూపర్వతాదులందు, కర్మ = భూకంపాది కర్మమేర్పడును.

ఏ సంయోగముచేత సంయోగి పదార్థములు పరస్పరము విభక్తములు కావో అట్టి సంయోగము నోదన మనబడును. లేక (యః సంయోగ విశేషః శబ్దనిమిత్తకారణం నభవతి స్పర్శవద్ద్రవ్య సంయోగ ఇతియావత్ స నోదనాఖ్యః సంయోగః) శబ్దమునకు నిమిత్త కారణముగాని స్పర్శ వద్ద్రవ్యసంయోగము నోదన మనబడును.

(స్పర్శవేగోభయవద్ద్రవ్య సంయోగోఽభిఘాతాఖ్యః సంయోగః)

ఏ సంయోగ విశేషమువలన పుట్టిన కర్మము సంయోగి పదార్థములను వేరుపరచి శబ్దమును జనింపజేయునో ఆ సంయోగ విశేషము అభిఘాతమనబడును.

భూమి తనలోనున్న వస్తువులచే నుద్యమానమో లేక అభిహన్యమానమో అగుచు తనపైనున్న పర్వతాదులతో సంయోగము పొందును. అట్టి సంయోగమే సంయుక్త సంయోగమనబడును.

భూమి తన యక్షమువిూదను, సూర్యుని చుట్టును తిరుగుచున్నది గదా. ఇట్లు తిరుగాడు భూమిలో నేర్పడు నీ గమనాత్మకమగు కర్మ మెట్లు కలుగుచున్నది ?

"తద్విశేషేణాదృష్టకారితమ్" ౫.౨.౨

విశేషేణ = పృథివిలో నేర్పడు నీ గమనాత్మక విశేషకర్మము, తత్ = అది, అదృష్టకారితమ్= జీవుల యదృష్టము వలన నేర్పడినవస్తుగత శక్తి వల్ల నేర్పడుచున్నది.

కర్మవైచిత్ర్యమువలన సృష్టివైచిత్ర్య మని వైదికుల సిద్ధాంతము. సూర్యమండలముచే నాకృష్టమై యిట్లు నిత్యము పరిభ్రమించుటకు కారణము జీవుల యదృష్టకారిత వస్తుశక్తియని వైదికుల ఆశయము.

"అపాంసంయోగాభావే గురుత్వాత్పతనమ్" ౫.౨.3

అపాం = సంయోగ వశమున మేఘమండలమునను నీటికి, సంయోగాభావే= వాయుసంయోగమువలన కర్మ మేర్పడుటచే గురుత్వమున కాధారముగా పతన ప్రతిబంధకమైయున్న మేఘసంయోగము నశించుటబట్టి, గురుత్వాత్ = స్వగత గురుత్వమువలన, పతనమ్ = అధఃప్రదేశ సంయోగ ఫలకమగు వర్షణాత్మక కర్మ మేర్పడును.

భూమియందు పడిన జలము ప్రవాహరూపమున నెట్లుప్రవహించును?

"ద్రవత్వా త్స్యందనమ్" ౫.౨.౪

భూపతితజలము ప్రవాహ రూపమున, స్యందనమ్ = ఒక స్థలమునుండి నిమ్నప్రదేశమునకు జరుగుట, ద్రవత్వాత్ = తనయందుగల ద్రవత్వ గుణమువలన.

జలము తనయందలి ద్రవత్వ గుణమువలన నొక స్థలమునుండి నిమ్న ప్రదేశమునకు జరుగునని భావము.

యంత్రములు లేకయే భూగతజల మెట్లంతరిక్షమునకు బోయి మేఘరూపమును బొంది వర్షాకారమున తిరిగి భూమిపైకి వచ్చుచున్నదన?

"నాడ్యవాయుసంయోగా దారోహణమ్" ౫.౨.౫

నాడ్యవాయుసంయోగాత్ = సూర్యరశ్మి - వాయుసంయోగమువలన ఆరోహణమ్ = భూమిస్థజలము అంతరిక్షమున కెగురుచున్నది.

వాయుసంయుక్త సూర్యకిరణములు జలమును అంతరిక్షమున జేర్చుచున్నవని భావము.

అదియెట్లన,

"నోదనా పీడనాత్సంయుక్త సంయోగాచ్చ" ౫.౨.౬

నోదనా పీడనాత్ = బలవద్వాయు నోదనముచే నేర్పడిన ఆపీడనము వలన, సంయుక్త సంయోగాత్ = వాయుసంయుక్త సూర్యరశ్మి సంయోగము వలన జల మాకాశమున చేరును.

పాత్రియందు కాగుచున్న జలము బలమైన వాయువుచే పేరింపబడు అగ్ని సంయోగమువలన పైకెగురునట్లు బలవద్వాయు నోదనముచే పీడింపబడు సూర్యకిరణముల సంయోగమువలన భూగత జల మంతరిక్షము నధిరోహించుచున్నదని యభిప్రాయము.

వృక్షమూలమున పోసిన జలము వృక్షాభ్యంతరమున నూర్ధ్వ గమన మొనర్చుచున్నదిగదా? అట సూర్యకిరణములు లేకుండుటచే నెట్లూర్ధ్వ గమన మేర్పడుచున్నదన,

"వృక్షాభిసర్పణ మిత్యదృష్టకారితమ్" ౫.౨.౭

వృక్షమూలమందుంచబడిన జలము జీవముల యదృష్ట రూపమయిన వృక్షాంతర్గత శక్తి ద్వారా వృక్షమున నూర్ధ్వగమన మొనర్చుచున్నదని సూత్ర తాత్పర్యము.

అంతరిక్షగత జలమేల గట్టిపడి వడగండ్లరూపము నొందుచున్నది? భూమియందు బడినపుడేల కరగి స్యందించుచున్నది?

"అపాం సంఘాతో విలయనంచ తేజః సంయోగాత్"

అపాం = మేఘమండలమునగల నీటియొక్క, సంఘాతః = హిమ, కరకాది రూపమగు దృఢమయిన సంయోగ విశేషము, విలయనంచ= ఆ సంయోగ వినాశము, తేజఃసంయోగాత్ = దివ్యాదివ్య తేజః సంబంధ విశేషము వలన నగునని యర్థము.

అంతరిక్షస్థలమున దివ్యతేజః సంయోగమున్నదనుటకు ప్రమాణమేమి?

"తత్ర విస్ఫూర్జథు ర్లింగమ్" ౫.౨.౯

తత్ర=మేఘమండలమునగల జలమున, దివ్యతేజః సంయోగమున్నదనుటకు, విస్ఫూర్జథుః = వజ్ర నిర్ఘోషము - ఉరుము. లిఙ్గమ్ = ప్రమాణమని యర్థము.

మేఘమండల గతజలమున దివ్యతేజః సంయోగము లేకున్న ముందు మెఱుపులు- తరువాత ఉరుములు, అటుపై కరకాది పాతమును సంభవింపవు. కాబట్టి తేజః సంయోగ మట నున్నదని యూహింపనగును.

ఇందు వైదిక ప్రమాణ మేమైన కలదా! యన -

"వైదికంచ" ౫.౨.౧౦

వైదిక ప్రమాణమును గలదని సూత్రాభిప్రాయము.

("గర్భో అపామ్" ఋ.అష్ట.౧. అ.౪వ౧౮.మం.౨)
("అగ్నేగర్భో అపామసి" యజు. ౧౨.అ.౩౭.మం)

శబ్దము సంయోగ విభాగపూర్వకముగా జనించునని నియమము. ఉరుము కూడ నొకశబ్దము, కాబట్టి యది దేనిసంయోగ విభాగములవలన జనించుచున్నదన-

"అపాం సంయోగాద్ విభాగాచ్చ స్తనయిత్నోః"

అపాం సంయోగాత్ = అప్తేజః సంయోగమువలన, విభాగాచ్చ=విభాగము వలనను, స్తనయిత్నోః = ఉఱుము జనించుచున్నదని సూత్రార్థము.

"పృథివీ కర్మణా తేజః కర్మవాయు కర్మచవ్యాఖ్యాతమ్"

భూమియందలి కర్మమువలెనే అగ్నివాయువులందు గలుగు కర్మములు నట్లే యేర్పడుచున్నవని యెఱుగవలయునని సూత్రాభిప్రాయము.

అగ్నివాయువులందేర్పడు కర్మములేవన-

"అగ్నేరూర్ధ్వ జ్వలనం, వాయోస్తిర్యక్పవనమ్
అణూనాం మనసశ్చాద్యం కర్మాదృష్టకారితమ్"

అగ్నేరూర్ధ్వజ్వలనం = అగ్ని పైకి జ్వలించుట, వాయోస్తిర్యగ్పవనమ్= వాయువడ్డముగా వీచుట, అణూనాం మనసశ్చాద్యం కర్మ= అణువులయు, మనస్సుయొక్కయు మొదటి చలనాత్మక కర్మములు. అదృష్టకారితమ్ = అదృష్ట జనితములు.

మనస్సున కాయా యింద్రియాదులతో సంబంధమును కలుగజేయు వృత్తి స్వరూపమగు కర్మమెట్లేర్పడునన-

"హస్తకర్మణా మనసః కర్మవ్యాఖ్యాతమ్"౫.౨.౧౪

మనసః = సర్గాది యందభివ్యక్తమయిన మనస్సుయొక్క, కర్మ = ఆయా యింద్రియములతో సంబంధింపజేయు వృత్తిరూపమగు కర్మము, హస్త కర్మణా=ఆత్మసంయోగ ప్రయత్నముల వలన నేర్పడు హస్తకర్మము

ద్వారా, వ్యాఖ్యాతమ్= ఆత్మ ప్రియత్న సంయోగముల వలన బుట్టునని వర్ణించినట్లు భావింపవలయునని సూత్రార్థము.

ఇట్టి మానసిక కర్మమునకు లింగమేమన,

"ఆత్మేంద్రియ మనోఽర్థ సన్నికర్షాత్ సుఖదుఃఖే"

ఆత్మేంద్రియ మనోఽర్థ సన్నికర్షాత్ = ఆత్మ ఘ్రాణాదీంద్రియములతో మనస్సునకును, గంధాద్యర్థములతో ఇంద్రియములకును, సన్నికర్షాత్ = సంయోగ, సంయుక్త - సమవాయాది లక్షణ సంబంధము వలన, కలుగు నాయా పదార్థ జ్ఞానము వలన బుట్టునట్టి, సుఖదుఃఖే = సుఖదుఃఖములు మానసిక కర్మలు కలవనుటకు ప్రమాణమని సూత్రార్థము.

మనస్సునందు కర్మ మెప్పుడుండదు ? యోగదశయందనిన చో, యోగమననేమి ?

"తదనారంభ ఆత్మస్థే మనసి, శరీరస్య దుఃఖాభావః సయోగః" ౫.౨.౧౬

మనసి ఆత్మస్థే = మనస్సు అభ్యాస వైరాగ్యములద్వారా ఆత్మయందే యుండగలిగినపుడు, తదనారంభః = కర్మానుగుణ ప్రియత్నము లేకుండుటచే మానసిక కర్మ మేర్పడదు. శరీరస్య = అట్టిచో శరీయుక్త ఆత్మకు సంబంధించిన, దుఃఖాభావః= ప్రమాణాదివృత్తులు లేకుండుటయే, స యోగః= యోగమనబడును.

చిత్తము దృష్టానుశ్రావిక విషయములందు తృష్ణను విడిచి స్థితికొఱకు యత్నించినపుడు నిరంతర ప్రియత్నమున నన్యత్రస్థితిని బొందనేరక ఆత్మయందే నిలుచును. అట్టిచో కర్మానుగుణ ప్రయత్న మొందు లేకపోవుటచే బహిరింద్రియములతో సంబంధమును కలిగించు కర్మములు కలుగ నేరవు. ఇట్లు కర్మారంభ విరహితమై మనస్సు ఆత్మయందు స్థిరమగుటవలన గలుగు ప్రమాణ విపర్యయాది వృత్త్యభావమే యోగమనబడును.

"అపసర్పణ ముపసర్పణ మశిత పీతసంయోగాః
కార్యాంతర సంయోగా శ్చేత్యదృష్టకారితాని".

అపసర్పణం= భోగించుట వలన ప్రారబ్ధ కర్మము క్షయించుటంబట్టి నశించుదేహమునుండి ఆత్మతో కూడి మనస్సు బయటికి వెడలుట, ఉపసర్పణమ్= దేహాంతరమున ఆత్మయుక్త మనః ప్రవేశము, అశితపీతసంయోగాః = తిని త్రాగిన అన్నోదకములు పక్వములయి దేహమున నాడుటద్వారా భిన్న భిన్న - అవయవములతో సంబంధించుట, కార్యాంతర సంయోగాశ్చ = ఒక దేహమునుండి వేఱొక దేహమునకు బోవు మనస్సుతోబాటు ప్రాణాదులు నటకు చేరు కర్మములు ఇవన్నియు, అదృష్టకారితాని = పుణ్యాపుణ్య రూపమగు నదృష్ట జన్యములని యర్థము.

అదృష్టాధీనమగు మనస్సు హేతువుగాగల సంసారము నిరూపింపబడినట్లు మోక్షము సైతము నిరూంపదగియున్నది.

"తదభావే సంయోగాభావోఽ ప్రాదుర్భావశ్చ
మోక్షః" ౫.౨.౧౮

తదభావే= తత్వ విమర్శ వలన నేర్పడిన వివేకము వలన సంచితములు, భోగమువలన ప్రారబ్ధములు, మిథ్యా జ్ఞానాపాయమువలన రాగద్వేషాది దోషములు నివృత్తి నొందుటచే ఆగమన - అదృష్టములును నశించుట వలన, సంయోగాభావః = ఆత్మకు మనస్సుతో గల సంబంధాభావము అనగా జన్మాభావము కలుగును, అప్రాదుర్భావశ్చ = జన్మరూప నిమిత్తములేమి దుఃఖానుత్పత్తి యేర్పడును. మోక్షః = ఈ స్థితియే మోక్షమన బడును.

పలుమారు జన్మములు లభించుటయే జీవులకు దుఃఖఫలకమగు సంసారమనబడును. అట్లు మాటిమాటికి జన్మమునకు లోనగుట యదృష్ట మున్నంతవరకు తప్పదు. అదృష్టము దోషములవలన నేర్పడును. దోషములనగా రాగద్వేషాదులు. అవి యజ్ఞానము వలన కలుగును. ఆయజ్ఞానము

తత్వజ్ఞానము వలనగాని నివృత్తికాదు. ఇట్లు తత్వజ్ఞానము వలన మిథ్యాజ్ఞానము తొలగి దోషములనుండి విడివడి యదృష్టము లేమి జన్మము నశించును. నాడు జన్మములవలన కల్గు ఆధ్యాత్మికాది త్రివిధ దుఃఖములు నశించును. త్రివిధ దుఃఖాత్యంతాభావమే మోక్షమనబడును.

తత్వజ్ఞానము ద్వారా దుఃఖాత్యంత నివృత్తి కలిగి బ్రహ్మానందము ననుభోగించుటయే మోక్షమని వైదికుల రాద్ధాంతమైనను దుఃఖాత్యంత నివృత్తి వలన నట్టి యానందానుభవము తప్పక కలుగుననియు నందువలన దుఃఖనివృత్తియే యత్నసిప్పాద్యమని యెంచి దుఃఖాత్యంత నివృత్తియే యపవర్గమని శాస్త్రప్రవాదము కలిగినది.

పృథివ్యాదుల వలెనే యంధకారమునకు సంబంధించిన కర్మముల నేల పరీక్షింపరు ? (నీలంతమశ్చలతి) నల్లని చీకటి నడుచుచున్నది, యను ప్రయోగ సిద్ధమగు కర్మము బోధపడుచున్నదిగదా ! అనగా ఋషి యిట్లు చెప్పుచున్నాడు.

"ద్రవ్యగుణకర్మ నిష్పత్తి వైధర్మ్యాత్ భాఽభావస్తమః"
సూ. ౨. ౧౯

ద్రవ్య గుణకర్మ నిష్పత్తి వైధర్మ్యాత్ = ద్రవ్యగుణకర్మముల నిష్పత్తి కంటె విలక్షణ నిష్పత్తి గలదగుటచే, భాఽభావః = తేజోఽభావమే, తమః = తమః పదార్థము (అంధకారము)

అంధకారము (తమః) నిత్యమననొప్పదు. అది జన్మించుచున్నట్లు తెలియుచున్నది. కాబట్టి జన్యములగు ద్రవ్య గుణకర్మములలో నొకటి కావలసి యుండును. గుణకర్మము

లలో నది చేరుటకు వీలులేదు. (నీలంతమః) నల్లని చీకటి యనుటచే నలుపురంగు గలదని తెలియుచున్నది. నలుపురంగు గుణము. గుణకర్మములు గుణములు కలిగి యుండవు. ఇక మిగిలినవి ద్రవ్యములలో భూజలాగ్నులలో నది చేరదు. కారణమేమన, ఈమూడు ద్రవ్యములు స్పర్శవంతములు. అంధకారమునకు స్పర్శము లేదు. వాయ్వాదులలో చేరునందుమా ? నీలరూపము కలదిగా భాసించుటచే రూపరహిత వాయ్వాదులందును చేర్చుటకు వీలులేదు. కాబట్టి గుణకర్మవంతమగు ద్రవ్యమన వీలులేదు.

ఉద్భూత రూపవద్యావత్తేజః సంసర్గా భావమే తమస్సనబడును. అనగా అభావ పదార్థమని తాత్పర్యము. కాబట్టి తత్కర్మము పరీక్షింప నవసరము గానము. (నీలంతమశ్చలతి) అను వాక్యప్రతీత కర్మము భ్రిమమాత్రమే, దీపావసర్పణము తమస్సున నారోపింపబడి యిట్లు వ్యవహరింపబడుచున్నది.

"తేజసో ద్రవ్యాంతరేణావరణాచ్చ" ౫.౨.౨౦

పూర్వసూత్రమునగల 'భాభావః' అను పదమిందనువర్తించును. ఇందలి చకారమువలన అంధకారమున గల కర్మ ప్రతీతి, రూపప్రతీతియు ఔపాధికములని తెలియనగును. ద్రవ్యాంతరేణ = తేజస్సుకంటె భిన్నమైన ఆవరక ద్రవ్యముచేత, తేజసః = ఉద్భూత రూపవంతమగు తేజోమాత్రమునకు, ఆవరణాత్ = ఆచ్ఛాదనము కలుగుట వలన నియమముగా అంధకార మేర్పడుచున్నది. కాబట్టి తేజోఽభావమే అంధకారమని సూత్రార్థము.

ద్రవ్యాంతరముచే తేజః పదార్థ మావరింప బడి నపుడే అంధకార మేర్పడుచున్నది. ద్రవ్యాంతరమగు నెడల నటులెన్నడుకానేరదు. కాబట్టి భాభావమే (తేజోఽభావమే) అంధకారమని యనుమానింపబడుచున్నదని తాత్పర్యము.

అంధకార మభావ పదార్థ మగుటంబట్టి తత్కర్మ మపరీక్ష్యమయి నను, దిగాదుల కర్మమేల పరీక్షింప బడదన-

"దిక్కాలావకాశంచ క్రియావ ద్వైధర్మ్యాన్నిష్క్రియాణి" ౫. ౨. ౨౧

దిక్కాలావకాశం = దిక్కాలాకాశములు, క్రియావద్వైధర్మ్యాత్ = క్రియావంతములగు పదార్థములు మూర్తములని నియమ మండుటచే క్రియావంతములలో మూర్తత్వము సాధర్మ్యము. అమూర్తత్వము వైధర్మ్య మగుట వలన, నిష్క్రియాణి = క్రియారహితములని సూత్రార్థము.

దిక్కు, కాలము, ఆకాశము మూడును మూర్తపదార్థములు కామి కర్మరహితము లయియు నందువలన వాని కర్మము పరీక్ష్యము కాదనియు సూత్రాభిప్రాయము.

ఈ సూత్రమునందలి చకారమువలన ఆత్మ పదార్థము సంగ్రాహ్యమని శంకర మిశ్రుల యభిప్రాయము. ఆత్మయనగా పరమాత్మ. జీవాత్మ యణువైనను కూటస్థ నిత్యమగుట క్రియాపరిణామ మసంభవము. అందువలన నిష్క్రియత్వమనే వివేకము.

"ఏ తేన కర్మాణి గుణాశ్చ వ్యాఖ్యాతాః" ౫. ౨. ౨౨

ఇందుపై సూత్రమునుండి 'నిష్క్రియాణి' అనుపద మనువర్తించుగు. ఏతేన = క్రియావద్వైధర్మ్యరూప హేతువు వలననే, కర్మాణి = ఉత్క్షేపణాది కర్మములు, గుణాశ్చ = రూపాది గుణములును, వ్యాఖ్యాతాః = క్రియారహితములని వ్యాఖ్యానము చేయబడినట్లె యెఱుగ వలయును.

గుణ కర్మములు క్రియారహితములగు నెడల వానికి ద్రవ్యముతో నెట్లు సంబంధ మేర్పడును ? సంబంధము కర్మజన్యమేకదా ? యన-

"నిష్క్రియాణాం సమవాయః, కర్మభ్యో నిషిద్ధః"

నిష్క్రియాణాం= గుణకర్మములకు, సమవాయః=ద్రవ్యముతో సమవాయ సంబంధ మంగీకరింపబడినది. కాని సంయోగసంబంధము కాదు. సమవాయ సంబంధము నిత్యమగుటచే, కర్మభ్యః= కర్మములవలన దాని యుత్పత్తి, నిషిద్ధః = మాచే నిషేధింప బడినదని సూత్రార్థము.

కర్మ జన్యత్వ నియమము సంయోగ సంబంధమునకే గాని సమవాయ సంబంధమునకు లేదు. సమవాయ సంబంధ మనగా నిత్యసంబంధము. ద్రవ్యములతో గుణకర్మములకుగల సంబంధము సమవాయము. అందువలన దోషము లేదని సూత్రికారుని యభిప్రాయము.

గుణములు నిష్క్రియములగు నెడల కర్మారంభకము లెట్లగును?కర్మారంభకములని యింతకు పూర్వ గ్రంథమున చెప్పియున్నారు. క్రియారహితములు కర్మముల నెట్లు గలిగించునన-

"కారణం త్వసమవాయినో గుణాః" ౫.౨.౨౪

గుణాః = సంయోగాది గుణములు, కారణం త్వసమవాయినః = కర్మోత్పత్తి విషయమున అసమవాయి కారణములని చెప్పియుంటిమి. సమవాయి కారణము కాదు.

కర్మకు సమవాయి కారణము క్రియారహిత మగునది కాజాలదు. అసమవాయి కారణమున కట్టి నియమము లేదు. ఇంతకు పూర్వము గుణములు కర్మవిషయమున అసమవాయి కారణములుగా చెప్పబడినవి. సమవాయి కారణములని చెప్పబడలేదు. కాబట్టి దోషమొందును లేదని సూత్రకారుని యభిప్రాయము.

"గుణైర్దిగ్ వ్యాఖ్యాతా" ౫.౨.౨౭

గుణైః = అమూర్తములను హేతువు వలననే కర్మసమవాయి కారణములు గాని గుణములద్వారా, దిక్ వ్యాఖ్యాతా=పూర్వాదిదిశలును కర్మ సమవాయి కారణములు కావని వ్యాఖ్యానము చేయబడినట్లెంచవలయునని సూత్రార్థము.

అమూర్తములను హేతువువలన గుణములు కర్మ సమవాయి కారణము కానట్లు దిక్కుకూడ అమూర్తమే యగుటవలన నదియు కర్మ సమవాయికాదు. (ఇహకర్మోత్పన్నం, ఇదానీం కర్మోత్పన్నమ్) 'ఇక్కడ కర్మమేర్పడినది. ఇప్పుడు కర్మము జనించినది' అను ప్రతీతియందు బోధపడు కర్మాధారత్వము (వనే సింహానాదః) 'వనమునందు సింహనాద'మను తావులందువలె నౌపచారికమని యెంచవలయును. ముఖ్యప్రతీతి కాదు.

"కారణేన కాలః" ౫.౨.౨౮

కారణేన = నిమిత్త కారణము గాన, కాలః = కాలపదార్థము కర్మసమవాయి కారణము కాదని వ్యాఖ్యానము చేయబడినట్లు భావింపవలయునని సూత్రాభిప్రాయము.

ఇది

నిఖలశాస్త్ర నిష్ణాత శ్రీమత్పండిత ముక్తిరామోపాధ్యాయ శిష్య గోపదేవ విరచిత నిజమాతృనామాంకితమగు అంబా వ్యాఖ్యానమునందు పంచమాధ్యాయమున ద్వితీయాహ్నికము.

ఓం

వైశేషిక దర్శనము

షష్ఠాధ్యాయము

ప్రథమాహ్నికము

'అథాతో ధర్మం వ్యాఖ్యాస్యామః' అని ప్రతిజ్ఞనొనర్చి యందులకు వేదమును ప్రమాణముగా మహర్షి నుడివియున్నాడు. ధర్మమున ప్రమాణముగా చెప్పబడిన వేద ప్రామాణ్యమును నిరూపింపదలచి యది యీశ్వర బుద్ధిపూర్వకముగా రచియింపబడినదని యనుమానముచే సాధింపనెంచి సూత్రమును రచించుచున్నాడు.

"బుద్ధిపూర్వా వాక్యకృతిర్వేదే" ౬.౧.౧

వేదే=ఋగ్యజుస్సామాథర్వములను పేర్లుగల వేదమునందు, యా వాక్యకృతిః = కల వాక్యరచన, సా బుద్ధిపూర్వా = స్వార్థ విషయవక్తృ యథార్థ జ్ఞానము పూర్వముగాగలది.

అనేక విద్యల కాటపట్టయి ప్రదీపముంబోలి సర్వార్థములను ప్రకాశింపజేయు సర్వజ్ఞకల్పితమగు వేదమునందు గల వాక్యరచనయు రచనయే యగుటంబట్టి బుద్ధిపూర్వక మయ్యు అస్మదాదుల బుద్ధిపూర్వక మనుట యసంభవము గాన నీశ్వర బుద్ధిపూర్వక మగుటచే నెంతయు ప్రమాణ మనుట నిర్వివాదము.

"బ్రాహ్మణే సంజ్ఞాకర్మ సిద్ధిలింగమ్" ౬.౧.౨

బ్రాహ్మణే = బ్రాహ్మణప్రభృతి సమస్త ప్రాణులందును, సంజ్ఞాకర్మ = సర్గారంభమున వేదమువలన ప్రవృత్తమైన నామకర్మములు, సిద్ధిలింగమ్ = వేద మీశ్వరోక్తమనుటలో ప్రమాణాంతరమని యెఱుంగునది.

సర్గారంభమున భగవంతుడే సకలప్రాణులకును సంజ్ఞా కర్మములను విధింపనేసి యుండెను. వేదము ద్వారా సంజ్ఞా కర్మములు ప్రథమమున ప్రవృత్తములయ్యెను వేద మేర్ప డుటకు మార్గాంతరము లేమి నీశ్వరోక్తమనుట నిర్బాధమని తాత్పర్యము.

"బుద్ధిపూర్వో దదాతిః" ౬.౧.3

దదాతిః = దానజ్ఞానము, బుద్ధిపూర్వః = సర్వజ్ఞ బుద్ధిపూర్వకమని సూత్ర తాత్పర్యము.

("ఉచ్చాదివి దక్షిణావంతో అస్థుః" ఋ.౧౦.౬.3.౨)

ఇత్యాది మంత్రములందు, సద్బ్రాహ్మణులకు గృహస్థులు హిరణ్యాదుల నొసంగి సుఖములనందుదురని బోధింపబడినది. ఇందు భావిఫలమును బోధించుశక్తి సర్వజ్ఞుడగు ఈశ్వరునకు గాక యన్యులకెట్లు సంభవించును? కాబట్టి వేదమీశ్వరీయ మని సూత్రతాత్పర్యము.

"తథా ప్రతిగ్రహః" ౬.౧.౪

తథా = అట్లే, ప్రతిగ్రహః = ప్రతిగ్రహము శ్రద్ధాభక్తులతో గృహస్థు లచే నీయబడిన హిరణ్యాదులను గ్రహించి వానిని సదుపయోగ మొనర్చి సుఖింప జేయవలయునను జ్ఞానబోధక వాక్యములు వేదములందుండుటచే నవి బుద్ధిపూర్వకములనియు వానింబట్టి వేదము లీశ్వరీయములనియు నెంచ వలయునని సూత్రాభిప్రాయము.

ఇట్లు వేదము భగవద్బుద్ధి పూర్వక మగుటచే ప్రమాణమని సాధించి యికముందు వేదబోధిత ధర్మకర్మములు బోధించుచు మొదట అనుష్ఠిత కర్మము కర్తకే ఫల మొసంగునని చెప్పుచున్నాడు.

"ఆత్మాంతర గుణానా మాత్మాంతరే౽కారణత్వాత్" ౬.౧.౫

ఆత్మాంతరగుణానామ్= మరియొక యాత్మచే నాచరింపబడిన కర్మములకు, ఆత్మాంతరే = మరియొక ఆత్మయందు, అకారణత్వాత్=ఫలము నొసంగకుండుటవలన, వేదవిహిత కర్మములు ఆచరింపబడినవై యెవనిచే నాచరింపబడినవో వానికే ఫలమొసంగును కాని యన్యుల కీయనేరవు.

మీమాంసా శాస్త్రమునందును 'శాస్త్రఫలం ప్రయోక్తరి' (౩.౭.౧౮) యని సూత్రించి కర్మానుష్ఠానఫలము ప్రయోక్తకే యని చెప్పబడినది.

వైదిక కర్మము లన్నియెడలను ఫలదాయకములేనా?

"తద్దుష్ట భోజనే నవిద్యతే" ౬.౧.౬

తత్=ఆవైదికకర్మము, దుష్టభోజనే= దుష్టభోజనము చేయువాని యెడల, నవిద్యతే = ఫలజనకము కాదు.

దుష్టభోజన మొనర్చు నార్యునకు వైదికకర్మము ఫలింపదని సూత్రతాత్పర్యము.

"దుష్టం హింసాయామ్" ౬.౧.౭

హింసాయామ్ = హింసజేసినమీదట లభించు భోజనము, దుష్టమ్= దుష్టమని యర్థము.

హింస శాస్త్రనిషిద్ధము.

"పశూన్ పాహి" య.౧.౧౧

"గాం మా హిగ్ంసీః" య. ౧౩.౪౩

"అవింమాహిగ్ంసీః"య. ౧౩.౪౪

"ఇమంమాహిగ్ంసీర్ద్విపాదం పశుమ్" య.౧౩.౪౭

"మాహిగ్ంసీ రేకశఫం పశుమ్" య. ౧౩.౪౮

"నాకృత్వాప్రాణినాంహింసాం, మాంస ముత్పద్యతే క్వచిత్, నచప్రాణి వధః స్వర్గ్యస్తస్మాన్మాంసం వివర్జయేత్" మ. ౫. ౪౮.

శ్రుతి స్మృతులలో నిట్లు నిషేధింపబడిన ప్రాణి వధ నొనర్చువారు సుఖము నడయ నేరరు.

అన్యునిచే చంపబడిన జంతుమాంసము నన్యుడు భుజించిన దోషమా?

"తస్య సమభివ్యాహారతో దోషః" ౬.౧.౮

తస్య = దుష్టభోజనము చేయువానియొక్క, సమభి వ్యాహారతః = సంబంధమువలన, దోషః కర్మ ఫలమును ప్రతిబంధించునట్టి దోషము కలుగును.

హింసాజన్యభోజనము చేయువాని కెట్లు అనుష్ఠిత కర్మ ఫలము లభింపదో యట్లే మాంసభక్షకునకును విహిత కర్మ ఫలము కలుగ నేరదు.

"తదదుష్టే నవిద్యతే" ౬.౧.౯

తదదుష్టే= దుష్టభోజనము విడిచినచో, నవిద్యతే = పూర్వోక్తదోష ముండదు.

దుష్టభోజనము విడిచి చేయవలసినదేమి?

"పునర్విశిష్టే ప్రవృత్తిః" ౬.౧.౧౦

పునః=దుష్టభోజనము విడిచిన తరువాత, విశిష్టే = శాస్త్రసమ్మత సాత్విక భోజనమునందు, ప్రవృత్తిః = ప్రవృత్తికలుగజేసి కొనవలయును, అట్లొనర్చిన విహితకర్మముల నొనరించి ఫలము నొందవచ్చును.

విశిష్ట ప్రవృత్తియం దసమర్థులగు వారేమిచేయవలసి యుందురు?

"సమే హీనేవా ప్రవృత్తిః" ౬.౧.౧౧

సమే = సత్వగుణము, రజోగుణము సమానముగాగల భోజనమునందో, వా = లేక, హీనే = సత్వహీనమై, కేవల రాజసిక భోజనమునందే

ప్రివృత్తి కలిగించు కొనవలయును కాని తామసికమైన మాంసయుక్త భోజనము చేయరాదు.

"ఏతేన హీన సమవిశిష్ట ధార్మికేభ్యః పరస్వాదానం వ్యాఖ్యాతమ్" ౬.౧.౧౨

ఏతేన = పైవ్యాఖ్యానముచే, హీనసమ విశిష్ట ధార్మికేభ్యః=ధార్మికులయిన నంద మధ్యమోత్తమ గృహస్థులనుండియే, పరస్వాదానమ్ = దేశాద్యుపకారార్థము ధనగ్రహణము చేయవచ్చునని, వ్యాఖ్యాతమ్ = చెప్పబడినదని సూత్రార్థము.

ఆత్మోపకారార్థముగాని, దేశోపకారార్థము గాని ధనగ్రహణము చేయదలచువారు ప్రథమమున ఉత్తముల నుండియు, అట్టివారు లభింపకున్న మధ్యముల నుండియు, వారును లభింపనిపక్షమున హీనులయిన ధార్మికగృహస్థుల నుండియే గ్రహింపనగును గాని హీనతరులు, హీనతములు నయిన వారినుండి గైకొనరాదు.

"తథా విరుద్ధానాం పరిత్యాగః" ౬.౧.౧౩

తథా = అట్లే, విరుద్ధానాం = శ్రుతిస్మృతి విరుద్ధములయిన కర్మములు, పరిత్యాగః = పరిత్యాగము చెప్పబడినదని యెంచవలయును.

శ్రుతి స్మృతి విరుద్ధకర్మముల నెన్నడు చేయరాదు. (యాన్యనవద్యాని కర్మాణి తాని సేవితవ్యాని నోఇతరాణి) (తై. శి. అ. వ. ౧. అను. ౧౧)

ధర్మవిరోధి యెవడేని ధార్మికునిపై నెత్తి వచ్చినపు డేమి చేయవలయును ?

"హీనే పరే త్యాగః" ౬.౧.౧౪

పరే = శత్రువు, హీనే = బలహీనుడైన పక్షమున, త్యాగః = అతనిని వధింపవలయును.

స్వధర్మాభి రక్షణము ప్రాణముకంటె ప్రియమని యెంచు ధీమంతులు శత్రువు నెదుర్కొని యతనిని వధింతురు. అట్టియెడ కలుగు హింస వారి నెన్నడును బాధింప నేరదు. అత డొనర్చిన యుద్ధకర్మము ధర్మరక్షణకొఱకు చేయబడి నది కాబట్టి హింసతో నతనికెట్టి సంబంధము నుండదు. రక్షణ లేని ధర్మానుష్ఠాన మసంభవమగును కాబట్టి ధర్మరక్షణార్థ మారంభింపబడిన యుద్ధమునందు వెనుకాడక శత్రువునెదు ర్కొని యస్త్రశస్త్రాదుల నతని జయించుటయే శ్రేయస్క రము. అట్టివానికి ప్రాయశ్చిత్తాదులు నుండవు.

శత్రువు సమబలుడగుచో నేమి చేయవలయును?

"సమ ఆత్మత్యాగః పరత్యాగో వా" ౬.౧.౧౫

శత్రువు, సమే = స్వసమాన బలుడని తెలిసినపుడు, ఆత్మత్యాగః = యుద్ధమునందు స్వదేహత్యాగమో, వా = లేక, పరత్యాగః=శత్రువధయో చేయవలయును.

ధర్మరక్షణము బహుశ్రేయస్కరము. అట్టిదానిని సాధించుటలో క్షణభంగురమగు శరీరత్యాగమునకు చింతిల్ల జనదు. కాబట్టి ధర్మరక్షణకై స్వదేహమును, పాము-కుబుస మువంబోలి త్యజించి కీర్తి గడించినవారే ధన్యులు. ధర్మా ర్థము యుద్ధమొనర్చువారు ప్రాణాంతమువరకు ధర్మరక్షణ మొనర్చినవారగుదురు.

శత్రువు తనకంటె విశిష్టుడగు నెడల నేమి చేయవలయును?

"విశిష్టే ఆత్మత్యాగః" ౬.౧.౧౬

శత్రువు, విశిష్టే = తనకంటె నెక్కువ బలవంతుడైన, ఆత్మత్యాగః = యుద్ధమునందు విముఖుడుగాక స్వదేహత్యాగ మొనర్పవలయును.

"యేయుధ్యన్తే ప్రధనేషు శూరాసో, యేతనూత్యజః
యేవా సహస్రదక్షిణాస్తాంశ్చిదేవాపి గచ్ఛతాత్"
(ఋ. అ. ౮. అ. ౮. ౧౩. 3)

"ఆహవేషు మిథోఽన్యోన్యం జిఘాంసన్తో మహీ
క్షితః, యుధ్యమానాః పరం శక్త్యా స్వర్గం యా
న్త్యపరాఙ్ముఖాః" (మ. ౭.౮౯)

ఇట్లు శ్రుతిస్మృతులు ధర్మరక్షార్థమై యుద్ధమొనర్చుట యుభయథా శ్రేయస్కరమని వచించియున్నవి.

ఇది

నిఖిలశాస్త్ర నిష్ణాత శ్రీమత్పండిత ముక్తిరామోపాధ్యాయ
శిష్య గోపదేవ విరచిత నిజమాతృ నామాంకితమగు
అంబావ్యాఖ్యానమునందు
షష్ఠాధ్యాయమున ప్రథమాహ్నికము.

ఓం

వైశేషిక దర్శనము

షష్ఠాధ్యాయము

ద్వితీయాహ్నికము

వైదికకర్మమును విశేషముగా పరీక్షింపదలచి మొదటి సూత్రమును రచించుచున్నాడు.

"దృష్టాదృష్ట ప్రయోజనానాం దృష్టాభావే ప్రయోజన మభ్యుదయాయ" ౬.౨.౧

దృష్టాదృష్ట ప్రయోజనానాం= ఐహికాముష్మిక ఫలయుక్త కర్మములకు, దృష్టాభావే = దృష్టప్రయోజనము లభింప నపుడు, ప్రయోజనమ్ = అనుష్ఠానము (ఆచరణ) అభ్యుదయాయ = ఆముష్మికార్థమని తెలియనగును.

కర్మములు శాస్త్రవిధి ననుసరించి జరుపబడినవై, దృష్టాదృష్ట ఫలములను సాధించును. ఒకానొక కర్మము శాస్త్రవిధి ననుసరించి యనుష్ఠింపబడి దృష్టఫలము నొసంగ నపుడు అదృష్టఫలము కలుగునని నిశ్చయింపవలయును.

ఆ వైదిక కర్మము లెట్టివన,

"అభిషేచ నోపవాస బ్రహ్మచర్య గురుకులవాస వానప్రస్థ యజ్ఞదాన ప్రోక్షణ దిజ్ నక్షత్ర మంత్ర కాల నియమా శ్చాదృష్టాయ" ౬.౨.౨

అభిషేచనమ్ = శుద్ధ జలస్నానము, ఉపవాసః = పాపకర్మమునుండి చిత్తము నుపరమింపజేసి విహిత కర్మమందు లగ్నమొనర్చుట, లేక ధర్మ

కార్య సంలగ్నతచే నన్నజలాదులను గ్రహింపకుండుట, బ్రహ్మచర్యః= ఉపస్థేంద్రియ నిగ్రహము , గురుకులవాసః = సాంగోపాంగ వేదాధ్యయనము కొఱకు గురుకులమునను౦డుట, వానప్రస్థమ్ = వార్ధకమున వనమునందుండి శ్రుతిస్మృతి విహితకర్మముల నాచరించుట, యజ్ఞః = అగ్నిహోత్రము మొదలు అశ్వమేధము వరకుగల కర్మము, దానమ్ = దేశాద్యనుప్రకారముకొఱకై యథాశక్తి హిరణ్యవస్త్ర భోజనాదుల నొసంగుట, ప్రోక్షణం=వ్రీహ్యాదులను జలాదులతో సంస్కరించుట, దిశః=దిక్కులు, మంత్రః = (ఆపోహిష్ఠా మయోభువః) ఇత్యాది మంత్రములు, కాలః = ప్రాతఃసాయం కాలాది కాలము, నియమాః=అంతఃశౌచ, సంతోష, తపః స్వాధ్యాయేశ్వర ప్రణిధానములు.

ఇవన్నియు యథావిధిగా ననుష్ఠింపబడి దృష్టాదృష్ట ఫలముల నొసంగును.

ఈ చెప్పబడిన చతురాశ్రమ కర్మములు ఇతర సహాయము నపేక్షించి ఫలముల నొసంగునా ? అపేక్షింపకయే యొసంగునా ? అన–

“చాతురాశ్రిమ్య ముపధాః అనుపధాశ్చ” ౬.౨.3

చాతురాశ్రిమ్యమ్ = పైచెప్పబడిన అభిషేచనాది చతురాశ్రమ సంబంధి కర్మము, ఉపధాః అనుపధాశ్చ = ముందు జెప్పబోవు ఉపధానుపధాత్మక సహాయము నపేక్షించియే ఫలదాయకమగును.

“భావదోష ఉపధా, అదోషోఽనుపధా” ౬.౨.౪

భావదోషః = జీవాత్మని యవిద్యాఽశ్రద్ధాదిదోషము, ఉపధా = ఉపధ యనబడును. అదోషః = అవిద్యాదులకు విపరీతమైన విద్యాశ్రద్ధాదులు, అనుపధా = అనుపధ యనబడును.

అభిషేచనాది కర్మములు ఇతర విద్యాదుల సహాయమున నే ఫలవంతములగును. “యదేవ విద్యయాకరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా, తదేవ వీర్యవత్తరంభవతి” (ఛాం. 3.౧.౧౦)

విద్యాశ్రద్ధాదులతో చేయుకర్మమే ఫలవంతమగునని పై వాక్యాభిప్రాయము.

"యదిష్టరూప రసగంధస్పర్శం ప్రోక్షితమభ్యుక్షితంచ తచ్ఛుచి" ౬.౨.౫

ప్రోక్షితం అభ్యుక్షితంచ = శుద్ధజలముచే సంస్కరింపబడినదై, ఇష్టరూప రసగంధస్పర్శం = శ్రుతిస్మృతులకు, శిష్టులకు నిష్టములయిన రూపరసగంధ స్పర్శయుక్తమగు, యత్ = ఏవస్తువుగలదో, తచ్ఛుచి = అదియే భోజన యోగ్యమని సూత్రార్థము.

"అశుచీతి శుచిప్రతిషేధః" ౬.౨.౬

అశుద్ధజలాదులచే సంస్కరింపబడి, అప్రశస్త రూపరస గంధయుతమై న్యాయార్జితము కాని ద్రవ్యము భక్ష్యయోగ్యము కాదని సూత్రతాత్పర్యము.

"అర్థాంతరంచ" ౬.౨.౭

అవిహిత పదార్థము సైత మశుచియని సూత్రార్థము.

"అయతస్య శుచిభోజనా దభ్యుదయో నవిద్యతే, నియమాభావాత్" ౬.౨.౮

అయతస్య = అహింసాది నియమరహితునకు, శుచిభోజనాత్ = శుద్ధభోజన మాచరించిన మాత్రమున, అభ్యుదయః = ఐహికాముష్మిక ఫలము, నవిద్యతే = కలుగదు, నియమాభావాత్ = యమనియమములను పాటింపకుండుటయే యిందు కారణము.

"అహింసా సత్యమస్తేయ బ్రహ్మచర్యాపరిగ్రహాః యమాః" "శౌచసంతోష తపః స్వాధ్యాయేశ్వర ప్రణిధానాని నియమాః"

అను యమనియమములు పాటింపని వానికి కేవల శుద్ధ భోజనము చేసినంత కర్మఫలము లభించుననుటకు వీలులేదు.

అట్లయిన, హింసాజనక యుద్ధకర్మమందు ప్రవృత్తుడైన వానికి శుద్ధ భోజనము వలన అభ్యుదయము కలుగదా!

"విద్యతే వాఽర్థాంతరత్వాత్ యమస్య" ౬.౨.౯
విద్యతేవా = కలుగును. కారణమేమన, అర్థాంతరత్వాత్ - యమస్య = యమనియమములు అర్థాంతర విషయములు.

అనగా యమ నియమములు యుద్ధకాలమునగాక మిగిలిన సమయములం దాచరింప దగినవని భావము.

దేశము నుద్ధరించుటకుగాని, ఆత్మ నుద్ధరించుటకుగాని న్యాయానుకూలముగా యుద్ధముచేయువారికి భోజనమునందు నియమములు పాటించుటలో బంధన ముండజాలదని సూత్ర తాత్పర్యము.

యుద్ధసమయముగాక మిగిలిన వేళలందు శుద్ధభోజనము వలననే యభ్యుదయము సిద్ధించుచుండ యమనియమముల పాటింపనేల? యన,

"అసతిచాభావాత్" ౬.౨.౧౦
అసతిచ = యమనియమముల పాటింపకున్న, అభావాత్ = శుద్ధభోజనము లభించుట యసంభవము.

యమ నియమములు పాటింపనివానికి శుద్ధమైన భోజనము లభింప నేరదు. శుద్ధభోజనము యమనియమములకధీనమై యుండును. అది లేనివారికి అభ్యుదయము చాల దూరము. కాబట్టి యభ్యుదయమును గోరువారు తప్పక యమనియమములు పాటింపవలసి యుందురు.

కర్మమును బాగుగా పరీక్షించి యటుపై దానికి కారణభూతమైన దోషమును పరీక్షింప దలచి దాని జన్మప్రకారమును తెలుపుచున్నాడు.

"సుఖాద్ రాగః" ౬.౨.౧౧
సుఖాత్ = సుఖానుభవమువలన, అట్టిసుఖమునందును, ఆ సుఖము దేనివలన కలిగినదో ఆ సాధనమునందును, రాగః = అనురాగము కలుగును. అట్లే

దుఃఖము ననుభవించుటవలన దుఃఖమునందును దాని సాధనమునందును ద్వేషము కలుగుననియు నెంచవలయును.

ఏ సాధనములవలన సుఖదుఃఖములు కలుగునో అట్టి సుఖము ననుభవింపగోరి యట్టి సాధనములనే మరల మరల సంపాదించుటయం దనురక్తుడగును. అట్టి దుఃఖమును విడువ నెంచి దానిని సాధించు సాధనములను ద్వేషించును. రాగ ద్వేషములే దోషములు. అవి కలుగు విధమును ఇదియ.

"తన్మయత్వాచ్చ" ౬.౨.౧౨

సుఖదుఃఖ సాధనములను పెక్కుమారు లుపయోగించుటచే కలుగు గట్టి సంస్కారమే తన్మయత్వ మనబడును. తన్మయత్వాచ్చ = అట్టి తన్మయ త్వము - సంస్కారము-వలన,సుఖదుఃఖములందును వాని సాధనములందును రాగద్వేషములు కలుగును.

"అదృష్టాచ్చ" ౬.౨.౧౩

అదృష్టాచ్చ = పూర్వజన్మమున సంపాదించిన యదృష్టమువలనను రాగ ద్వేషములు కలుగును.

ఏ పురుషుడీ జన్మమున స్త్రీసంగమమున కలుగు సుఖమునుగాని, పాము కరచినందువలన కలుగు దుఃఖమును గాని యనుభవింపడో అట్టి పురుషుడు యౌవనావస్థను పొందుటతోడనే స్త్రీలయం దనురక్తుడగుటకును, పాములను ద్వేషించుటకునుగల కారణము పూర్వార్జితమగు నదృష్టమే.

"జాతి విశేషాచ్చ" ౬.౨.౧౪

జాతియనగా జన్మము, జన్మ విశేషమువలనను రాగద్వేషములు కలుగునని సూత్రార్థము.

మానవుల కన్నాదులందును, ఉష్ట్రాదులకు ముండ్ల యందును, రాగము కలుగుటకును, ముంగిస జాతికి పాము

లందు ద్వేషము కలుగుటకును కారణము జన్మవిశేషమే కాని యొండు కానేరదు.

సుఖదుఃఖములవలన రాగద్వేషములు కలిగిన కలుగనిమ్ము. ఇందు కర్మమునకుగల సంబంధమెద్దియన—

"ఇచ్ఛా ద్వేష పూర్వికా ధర్మాధర్మ ప్రవృత్తిః"

ధర్మాధర్మప్రవృత్తిః=సుఖదుఃఖములకు కారణమైనపుణ్యాపాపములను కలిగించు మానవుల మనోవాక్కాయ కర్మములన్నియు, ఇచ్ఛాద్వేష పూర్వికా= రాగద్వేషములే నిమిత్తములుగాగలవి.

మిథ్యాజ్ఞానముచే ప్రేరితులై మానవులు అనుకూల వస్తువులందు రాగమును, ప్రతికూలములందు ద్వేషమును కలిగియుందురు. ఇట్లు అనుకూలమును పొందగోరి మనస్సుతో దయా అస్పృహాదులను, వాక్కుతో సత్యస్వాధ్యాయములను శరీరముతో స్నాన దానాదులను చేయును. ప్రతికూలమును విడువగోరి మనస్సుతో పరులకు ద్రోహము చేయుట, ఇతర ధనాపహారణమును, వాణితో అసత్యాదులను, శరీరముతో హింసాదులందును ప్రవృత్తు లగుదురు. కాబట్టి పుణ్యాపాపములు చేయుటకు కారణము రాగద్వేషములేయని తెలుచున్నది.

పుణ్య పాపములందు ప్రవృత్తి కలుగుటచే నేమగును?

"తత్ సంయోగో విభాగః"   ౬.౨.౧౬

తత్ = అందువలన, సంయోగః=అనేక యోనుల సంయోగము, విభాగః= యోని విభాగమును కలుగును.

పుణ్యాపాప ప్రవృత్తివలన నానావిధములయిన నీచోచ్చ యోనులందు పెక్కుమారులు పుట్టి చచ్చుటలు కలుగునని సూత్రాభిప్రాయము.

దుఃఖమూలమగు నీ జన్మ మరణ చక్రమునుండి యీజీవులకు మోక్ష మెన్నడు కలుగునన,

"ఆత్మకర్మసు మోక్షో వ్యాఖ్యాతః" ౬.౨.౧౬

ఆత్మకర్మసు = జీవేశ్వరుల తెలిసికొను సాధనములైన యమనియమాది కర్మములు నిర్వర్తింపగా, మోక్షః = పరమపురుషార్థమైన మోక్షము సిద్ధించునని, వ్యాఖ్యాతః = ఉపనిషదాది శాస్త్రములచే చెప్పంబడినది.

మానవుడు నిష్కాముడై తత్వజ్ఞానమునకు సాధనమైన వేదోక్త కర్మమును బాగుగా నాచరించి యమనియమములను పూర్ణముగా సంపాదించి మోక్షమనుభవించును. ఇందులకు మరియొకమార్గము లేదు, అని సూత్రాభిప్రాయము.

ఇది

నిఖిలశాస్త్ర నిష్ణాత శ్రీమత్పండితముక్తిరామోపాధ్యాయ
శిష్య గోపదేవ విరచిత నిజమాతృనామాంకితమగు
అంబా వ్యాఖ్యానమునందు
షష్ఠాధ్యాయమున ద్వితీయాహ్నికము.

ఓం

వైశేషిక దర్శనము

సప్తమాధ్యాయము

ప్రథమాహ్నికము

ఇంతవరకు ద్రవ్యములు, కర్మములు పరీక్షింపబడినవి. మధ్యలో వైదికధర్మముకూడ పరీక్షింపబడినది. ప్రస్తుతమీ యధ్యాయమున గుణము లను పరీక్షింపదలచి వెనుక చెప్పిన వానిని స్మరింప జేయుచున్నాడు.

"ఉక్తాః గుణాః" ౭.౧.౧

రూపము, రసము, గంధము, స్పర్శము, సంఖ్య, పరిమాణము, పృథక్త్వము, సంయోగ విభాగములు, పరత్వాపరత్వములు, బుద్ధి, సుఖదుఃఖములు, ఇచ్ఛాద్వేషములు, ప్రయత్నము, ననుగుణములు ప్రథమాధ్యాయమున ప్రథమాహ్నికమున ఆరవ సూత్రమున (౧.౧.౬.) చెప్పబడినవి. వానినిట పరీక్షింపగోరి, గుణాః=రూపాది గుణములు, ఉక్తాః=పూర్వము చెప్పబడినవి. అని సూత్రించినాడు.

[1] వానిలో రూపలక్షణము:- (చక్షుర్మాత్ర గుణః రూపమ్) గుణత్వము కలిగి, నేత్రముగాక మిగిలిన ఇంద్రియ ములచే గ్రహింపబడనిదై నేత్రము చేత నే గ్రహింపబడునది రూపము. అది, నీలము, శుక్లము, లోహితము, హరితము, కపిశము, చిత్రము నని యేడువిధములు. ఈ యేడువిధము లయిన రూపము భూమియందుండును. (శుక్లము) తెలుపు జలమునందుండును. లోహితము = ఎఱుపు అగ్నియందుండును.

(2) (రసనగ్రాహ్యో గుణో రసః) జిహ్వేంద్రియము వలన గ్రహింపబడు గుణము రసము, అది యారువిధములు. తీపి, పులుపు, ఉప్పన, కారము, ఒగరు, చేదు, భూమియందీ యారువిధము లయిన రసముండును. జలమునందు మధుర ముండును.

(3) (ఘ్రాణగ్రాహ్యో గుణో గంధః) నాసికచే గ్రహింపదగిన గుణము గంధమనబడును. ఇది సుగంధము, దుర్గంధము నని రెండువిధములు. భూమియందే యుండును.

[4](త్వగింద్రియగ్రాహ్యోగుణః స్పర్శః) త్వగింద్రియముచే గ్రహింపదగిన గుణము స్పర్శమనబడును. అది శీతము, ఉష్ణము, అనుష్ణాశీతము నని మూడువిధములు. భూ, జలాగ్ని వాయువులలోనుండును. అనుష్ణా శీతస్పర్శముభూమియందును, వాయువునందు నుండును.

(5) 'ఏకత్వాది వ్యవహార హేతుః సంఖ్యా'— ఒకటి రెండు అను లెక్కకు సంబంధించిన వ్యవహారమునకు కారణ మగునది సంఖ్య యనబడును. నిత్యపదార్థమున నుండు ఏకత్వము నిత్యమగును. అనిత్యగత మనిత్యమగును. ద్విత్వము మొదలు పరార్థము వరకు నుండు సంఖ్య అపేక్షాబుద్ధిజన్య మగుటవలన అనిత్యమే యగును.

"ఏకం—దశ—శతం, చైవ, సహస్ర, మయుతం తథా,
లక్షంచ నియుతంచైవ, కోటి రర్బుదమేవచ"
వృందం ఖర్వో నిఖర్వాశ్చ, శంఖః పద్మశ్చ సాగరః

అన్త్యం మధ్యం పరార్థంచ, దశవృద్ధ్యా యథా క్రమమ్"

(౧౦౦౦౦౦౦౦౦౦౦౦౦౦౦౦౦౦౦) ఒకటి, పది, వంద, వేయి, పది వేలు, (అయుతము) లక్ష,నియుతము,[పదిలక్షలు] కోటి, అర్బుదము (పదికోట్లు) వృందము, ఖర్వము, నిఖర్వము శంఖము, పద్మము, సాగరము, అంత్యము, మధ్యము, పరార్థము, అను నివి సంఖ్యావాచకములు. ఒకదానికంటె నొకటి కుడిచుండి యెడమకు పదిరెట్లుగా పెంచుచు బోవలయును.

(6) (మానవ్యవహారాసాధారణకారణం పరిమాణమ్) పరిమాణము ద్రవ్యము లన్నిటియందునుండును.అది, అణువు- మహత్తు- హ్రస్వము- దీర్ఘమునని నాలుగువిధములు.

(7) [పృథగ్వ్యవహారాసాధారణకారణంపృథక్త్వమ్]

(8) [సంయుక్త వ్యవహార హేతుః సంయోగః]

(9) [సంయోగనాశనో గుణో విభాగః]

(10,11)(పరాపర వ్యవహారా సాధారణ కారణే పరత్వా పరత్వే) పృథక్త్వాది లోకవ్యవహారములకు హేతువులగుటయే ఆ యాగుణాలక్షణములని యెరుంగునది.

(12) (సర్వ వ్యవహార హేతుః జ్ఞానమ్ బుద్ధిః) అన్ని లోక వ్యవహారములకు హేతువగు జ్ఞానమే బుద్ధియనబడును. జ్ఞానము, ఉపలబ్ధి, ప్రత్యయము, బుద్ధి యనుపదములన్నియు నొకేయర్థము నొసంగును. ఆ బుద్ధి, అనుభూతి - స్మృతియని రెండువిధములు. అందనుభూతి మరల రెండువిధములు. విద్య, అవిద్య. యథార్థము విద్య, అయథార్థము అవిద్య యనబడును.

(తద్వతి తత్ప్రకారికాఽనుభూతిర్విద్యా) ఘటమున ఘటత్వముండును. ఘటము విశేష్యము. ఘటత్వము విశేషణము లేక ప్రకారమనబడును. తద్వతి = ఘటత్వము గలిగిన ఘటమునందు, తత్ప్రకారికానుభూతిః = ఘటత్వ ప్రకారిక అనగా ఘటత్వము విశేషణముగా భాసించు (అనుభూతి) జ్ఞానము విద్య యనబడును. దీనినే ప్రమయనియు వాడుదురు. ఈ విద్యయే మూడువిధములు. ప్రత్యక్షము– ఆనుమానికము (లైంగికము) శాబ్దికము నని. చక్షురాది ఇంద్రియములు ప్రత్యక్ష ప్రమాణములు, వాని వలన కలుగు జ్ఞానము ప్రత్యక్షమనబడును. లింగదర్శనము అనుమాన ప్రమాణము అందువలన కలుగు జ్ఞానము లైంగికము లేక యానుమానిక మనబడును. ఇది యనుమితియనియు చెప్పబడును.

ఆప్తుని యుపదేశము శబ్దప్రమాణ మనబడును. దాని వలన కలుగు జ్ఞానము శాబ్దిక మనబడును.

పైన జెప్పినదానికి విపరీతముగా నుండునది యవిద్య యనబడును. దానికి లక్షణము: [తదభావవతి తత్ప్రకారికాఽనుభూతి రవిద్యా] ఈ యవిద్య సంశయము- విపర్యయము నని రెండువిధములు.

[ఏకస్మిన్ ధర్మిణి విరుద్ధ నానాధర్మ ప్రకారకంజ్ఞానం సంశయః] ఏకస్మిన్ ధర్మిణి = ఒక స్థాణువునందు, విరుద్ధ నానాధర్మ ప్రకారకంజ్ఞానమ్ = స్థాణుత్వము- పురుషత్వము నను విరుద్ధములైన ధర్మములు విశేషణముగాగల, ఒక స్థాణువును జూచి యిది స్థాణువా లేక పురుషుడాయని కలుగు జ్ఞానము సంశయ మనబడును.

[అతస్మిన్ తద్బుద్ధిః విపర్యయః]

ఒక వస్తువును జూచి మఱియొక వస్తువుగా దాని నెరుగుట విపర్యయ మనబడును. త్రాటిని చూచి పామనుకొనుట విపర్యయము-భ్రాంతి యనబడును.

[సంస్కారమాత్రజన్యా స్మృతిః] మనమొక వస్తువును తెలిసికొనినపుడు మనయంతఃకరణమున నొక సంస్కారము- చిహ్నము ఏర్పడును. ఆ సంస్కార సహాయమున కలుగు జ్ఞానము స్మృతి యనబడును. ఇంతవరకు బుద్ధిని గురించి కొంత వివరణ యిట చేయబడినది.

[13] [ధర్మజన్య మనకూల వేదనీయం గుణః సుఖమ్] ధర్మము [మంచికార్యము] వలన కలిగి తన యనుభవమున ననుకూలమగు గుణము సుఖమనబడును.

[14] [అధర్మ జన్యం ప్రతికూలవేదనీయం గుణో దుఃఖమ్] అధర్మమువలన కలిగి తనకు ప్రతికూలముగా దోచు గుణము దుఃఖమనబడును.

[15] [స్వార్థంవా పరార్థంవా అప్రాప్తార్థ ప్రార్థన మిచ్ఛా] తనకొఱకుగాని పరుల కొఱకుగాని, లభింపని వస్తువు నర్థించుట [ఇచ్ఛ] కోరిక యనబడును.

[16] క్రోధము ద్వేషమనబడును.

[17] కృతి ప్రయత్న మనబడును.

ఇవిగాక సూత్రమున నుల్లేఖింపని గుణము లొకయేడు గలవు.

[1] ఆద్యపతనాసమవాయికారణం గురుత్వమ్]

భూమికి దూరమున పైభాగముననున్న వస్తువు భూమిని చేరుటకు ముందు దానియం దనేకపతనక్రియలు కలుగును. అందు మొదటి పతనమున కసమవాయి కారణమైనది గురుత్వమనబడును. ఈగుణముభూమి-జలములందే యుండును. ఇట్లే—

[2] [ఆద్యస్యందనాసమవాయికారణం ద్రవత్వమ్] స్యందనమనగా ప్రవాహము— మొదటి స్యందనమున కసమవాయి కారణము ద్రవత్వమనబడును.

ఈ ద్రవత్వము సాంసిద్ధికము, నైమిత్తికమునని రెండు విధములు. జలమునందు సాంసిద్ధికమును, పృథివీ తేజస్సులందు నైమిత్తికమునని వైశేషికులమతము. నైమిత్తిక ద్రవత్వము భూమియందు మాత్రముండునని నవీననైయాయికు లందురు. వీరు సువర్ణాది ధాతువులును పార్థివములని యెంచెదరు.

[3] [సంగ్రహ మృజాది హేతుర్గుణః స్నేహః] మట్టి రేణువులను ఒకదానితో నొకటి చేర్చుటకు కారణమయిన గుణము స్నేహ మనబడును.

[4] సంస్కారము— త్రివిధములు. [1] వేగము, [2] భావన, [3] స్థితిస్థాపకము.

[5] ధర్మము— [విహితకర్మ జన్యము.]

[6] అధర్మము. [నిషిద్ధకర్మ జన్యము]

[7] శ్రోత్రమువలన గ్రహింపదగిన గుణము శబ్దమన బడును.

ఇట్లు మొత్తము ఇరువదినాలుగు గుణములు, వాని సామాన్య లక్షణములు నిట ప్రాసంగికముగా చెప్పబడినవి.

గుణములను స్మరింపజేసి వానిని పరీక్షించుచున్నాడు.

"పృథివ్యాది రూప రస గంధ స్పర్శాః ద్రవ్యా నిత్య త్వా దనిత్యాశ్చ" ౭.౧.౨

సూత్రమునందలి చ కారమువలన పరిమాణము- ఏకత్వము, ఏక పృథక్త్వము సాంసిద్ధిక ద్రవత్వము, గురుత్వము, స్నేహము, ననుగుణములు గ్రహింప వలెను. పృథివ్యాది రూపరస గంధస్పర్శాః = భూమి - జలము- తేజస్సు వీని రూపాది గుణములు, ద్రవ్యానిత్యత్వాత్ = ఆశ్రయమైన ద్రవ్య మనిత్యమగుటచే, అనిత్యాః = అనిత్యములు.

"ఏతేన నిత్యేషు నిత్యత్వ ముక్తమ్" ౭.౧.3

ఏతేన=పైసూత్రార్థము ననుసరించి, నిత్యేషు = నిత్యపదార్థము లందలి రూపాది గుణములకు, నిత్యత్వముక్తమ్ = నిత్యత్వము చెప్పబడినదని గ్రహింపనగును.

"అప్సు, తేజసి, వాయూచ నిత్యాః ద్రవ్యనిత్యత్వాత్"

అప్సు తేజసి వాయూచ = జల, అగ్ని, వాయు పరమాణువులందలి గుణ ములు, ద్రవ్యనిత్యత్వాత్ = ఆశ్రయ భూతద్రవ్యము నిత్యమగుటవలన, నిత్యాః = వినాశములేనివని సూత్రార్థము.

"అనిత్యే ష్వనిత్యాః ద్రవ్యానిత్యత్వాత్" ౭.౧.౫

ద్రవ్యానిత్యత్వాత్ = ఆశ్రయద్రవ్య మనిత్యమగుటవలన, అనిత్యేషు = అనిత్య పదార్థములందలి గుణములు, అనిత్యాః = వినాశము గలవి.

జలాదుల పరమాణువులవలె భూపరమాణువులును నిత్యములే కాబట్టి వానియందలి గుణములు నిత్యములేలగావన-

"కారణ గుణపూర్వకాః పృథివ్యాం పాకజాః" ౭.౧.౬

పృథివ్యాం = అవయవియైన భూమియందు, పాకజాః = పాకమువలన గలిగిన రూపాది గుణములు, కారణ గుణపూర్వకాః = అవయవికి కారణము అవయవములు-వాని గుణములు కారణముగాగలవని సూత్రార్థము.

రూపాది గుణముల పరివర్తనమునకు హేతువగు అగ్ని సంయోగ విశేషము పాకమనబడును. [రూపాది పరావృత్తి హేతు తేజః సంయోగః పాకః]

ఒక మట్టిపాత్రి ఆవములో పెట్టి కాల్చిన తరువాత దానియందున్న పూర్వపు రూప-రస-గంధ- స్పర్శ గుణములు మారిపోవును. ఈమార్పునకు కారణము అగ్నిసంయోగమే. ఈ రూపాదుల పరివర్తనము పాత్ర వెలుపలి భాగముననేగాక పాత్రావయవములైన ప్రతియణువునందును జూడనగును. అవయవములైన యణువులందు రూపాదులు మారుట చేతనే అవయవియైన పాత్రయందు రూపాదులు మారినవని నిర్ణయింప బడుచున్నది. ఈమార్పు జరుగుటకు పరమాణువుల నుండి కపాలములవరకుగల ప్రతి యవయవమునందును బలముగు తేజః సంయోగము కలిగి యవయవ విభాగమేర్పడును. అందువలన అవయవ సంయోగము నశించును. అటుపై పాత్ర నశించును. అప్పుడు పరమాణువు లన్నియు సంయోగ శూన్యములై స్వతంత్రములగును. ఆ సమయమున వానియందలి రూపాది గుణములు మారును. అటుపై జీవుల యదృష్టమున నాయణువులయందు క్రియగలిగి పరస్పర సంయోగమేర్పడి ద్వ్యణుక త్ర్యణుక చతురణుకాద్యవయవము లుత్పన్నమై యవయవిపూర్తియగును. ఇట్లు మృత్పదార్థములలోని

గుణపరివర్తనము కారణ గుణపూర్వక మగుటచే పృథివీ పరమాణువుల నాశ్రయించి యుండు గుణములు నిత్యములు కానేరవని సూత్రాభిప్రాయము.

కారణగుణములు కార్యమునందు లేవు కాబట్టి భూమిలోని పాకజ గుణములు కారణ గుణపూర్వకములనుట చెల్లదన,

"ఏక ద్రవ్యత్వాత్" ౭.౧.౭

ఏకద్రవ్యత్వాత్ = ఘటపటాది రూపములైన కార్యము స్వసమవాయి సంబంధము ద్వారా ఆశ్రయము గాగలవగుటచే పార్థివ పాకజ గుణములు కారణగుణ పూర్వకములేయని సమాధానము.

వేరు తావులలోనుండు కారణగుణములు కార్య జనకములు గావు. కార్యమెక్కడ ఏర్పడునో కారణము నటనే యుండవలయును. కారణమున నుండు గుణములు కార్యమున గుణముల నెట్లు గలిగించునని యాక్షేపాభిప్రాయము. స్వసమవాయి సమవాయమను పరంపరా సంబంధము ద్వారా కార్యమున నుండి గుణములను కలిగింపవని సమాధానము.

స్వమ్ = కారణ గుణములు, స్వసమవాయి = ఘట పటాది కార్యము. అట సమవాయ సంబంధముతో కారణ గుణము లుండును.

"అణో ర్మహతశ్చోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధీ నిత్యే వ్యాఖ్యాతే"

నిత్యే = (సదకారణవన్నిత్యమ్) అను చతుర్థాధ్యాయపు సూత్రమున, అణోః = అణుపరిమాణముగల, మహతశ్చ = మహత్పరిమాణముగల ద్రవ్యములయొక్క, అనుపలబ్ధిః = కనబడకుండుట, ఉపలబ్ధిః = కనబడుటయు, వ్యాఖ్యాతే = చెప్పబడినవి.

ద్రవ్యము ప్రత్యక్షమగుటకు కారణభూతమైన పరిమాణమను గుణము ప్రత్యక్షము కాగలది యొకటి యున్నదని సూత్రతాత్పర్యము.

పరమాణుత్వము పరమ హ్రస్వత్వము. జీవాత్మయందును, పరమాణువులందును కలవు. పరమ మహత్వ పరమదీర్ఘత్వములు ఆకాశ కాలపరమాత్మలందుండును. ద్వ్యణుకము మొదలు మిగిలిన పదార్థములందు మధ్యమ పరిమాణ ముండునని యెరుంగునది.

త్ర్యణుకాదులందు మహత్వము దేనివలన కలుగునన-

"కారణ బహుత్వాచ్చ" ౭.౧.౯

కారణ బహుత్వాచ్చ = స్వాశ్రయ సమవాయికారణగత బహుత్వసంఖ్యవలనను, స్వాశ్రియ సమవాయికారణ గతమహత్వమువలనను త్ర్యణుకమునందు మహత్పరిమాణ మేర్పడును.

రెండు పరమాణువు లొక ద్వ్యణుకమగును. మూడు ద్వ్యణుకము లొక త్ర్యణుకమగును. ఈ త్ర్యణుకమునందు మహత్పరిమాణ మేర్పడును, అపు డది ప్రత్యక్షమగును. ఈ త్ర్యణుకములోని మహత్పరిమాణమునకు కారణము ద్వ్యణుకమునందలి పరిమాణముకాదు. అందలి సంఖ్యయు మహత్వమునని సూత్రతాత్పర్యము. ద్వ్యణుక పరిమాణము కారణ మేల కాదనిన, ద్వ్యణుక పరిమాణము వలన కలుగు పరిమాణము అంతకంటె నుత్కృష్టమనగా సూక్ష్మమగునను నియమముండుటంబట్టి సంఖ్యామహత్వములే కారణములగును కాని పరిమాణము కానేరదు.

ద్వ్యణుకమునందుగల అణు పరిమాణమునకు కారణమేమన,

"అతో విపరీత మణు" ౭.౧.౧౦

అతః = పరిమాణమున కాశ్రియమగు సమవాయి కారణమునందుగల బహుత్వ సంఖ్యకంటె, విపరీతమ్ = విపరీత కారణముగాగలది, అణు = ద్వ్యణుకమునందలి పరిమాణమని యర్థము.

రెండు పరమాణువులు కలిసి యొక ద్వ్యణుకమగును. ఆ ద్వ్యణుకము నందలి పరిమాణమునకు అసమవాయి కారణము పరమాణువులందలి పరిమాణముకాదు. ద్విత్వసంఖ్యయే కారణమని సూత్రాభిప్రాయము.

"అణు మహదితి తస్మిన్ విశేషభావాత్ విశేషాభావాచ్చ" ౭.౧.౧౧

తస్మిన్ = ఉసిరికకాయ మున్నగు వానియందు, విశేషభావాత్ = మహత్వమను విశేష ముండుటవలన, మహత్త్వను వ్యవహారము ముఖ్యము. విశేషాభావాత్ = అణుత్వమను విశేషము లేకుండుటవలన అణువు అను వ్యవహారము గౌణము.

ద్వ్యణుకమునందేగాక యితర ఆమలకాది పదార్థములందును ఆపేక్షికముగా అణువనియు మహత్తరమనియు లోకమున వ్యవహారము చూచుచున్నాముగదా. అందు మహత్తనుట ముఖ్యము, అణువనుట గౌణమునని యెరుగవలయును.

ఆమలకాదులందలి అణుత్వవ్యవహారము గౌణమై మహత్వవ్యవహారము ముఖ్యమగుటకు కారణమేమన,

"ఏకకాలత్వాత్" ౭.౧.౧౨

ఏకకాలత్వాత్ = అణు మహద్వ్యవహారములు రెండు నొకే కాలమున నుండుటవలన.

ఒకే వస్తువునందలి పరస్పర విరుద్ధములైన అణుమహద్వ్యవహారములు రెండును ఒకేకాలమున ముఖ్యములు కాజాలవు. కాబట్టి అందొకటి ముఖ్యము. మరియొకటి గౌణము నగును. మహత్తు (పెద్దది) అను వ్యవహారము అనుభవ సిద్ధమగుటచే గౌణము గానేరదు. అణువ్యవహారమే గౌణమగును.

హేత్వంతరమును జూపుచున్నాడు.

"దృష్టాంతాచ్చ" ౭.౧ ౧౩

దృష్టాంతాచ్చ = పై వ్యవహారము దృష్టాంతమువలనను సిద్ధమగుచున్నది.

ఒక పొడవైన కఱ్ఱ పొట్టిదానికంటె దీర్ఘమనియు, ఎక్కువ పొడవుగలదానికంటె నది హ్రస్వమనియు చెప్పబడును. ఇందు దీర్ఘవ్యవహారము ముఖ్యము. హ్రస్వ వ్యవహారము గౌణము. ఇట్లే యితరము లూహించునది.

త్ర్యణుకాది పదార్థములందు మహత్వముండి అణుత్వము లేకుండుట వలన మహద్వ్యవహారము ముఖ్యము. అణు వ్యవహారము గౌణము. ఐనను, ద్రవ్యములోనున్నట్లు అణుత్వ మహత్వములలో అణుత్వ మహత్వము లుండునాయన-

"అణుత్వమహత్వయో రణుత్వ మహత్వాభావః,
కర్మగుణై ర్వ్యాఖ్యాతః" ౭.౧.౧౪

అణుత్వ మహత్వయోః = అణుత్వ మహత్వములందు, అణుత్వ మహత్వాభావః = అణుత్వాభావము, మహత్వాభావమును, కర్మగుణైః = కర్మగుణములద్వారా, వ్యాఖ్యాతః = నిరూపింపబడినది.

కర్మమందు మరియొక కర్మముగాని, గుణమునందు మరియొక గుణముగాని యుండనేరదని పూర్వము నిరూపింప

బడినది. అట్లే అణుత్వమునందు అణుత్వమును, మహత్వమునందు మహత్వమును ఉండదని సూత్రాభిప్రాయము.

కర్మమందు కర్మాభావముగాని, గుణమునందు గుణాభావముగాని పూర్వము వర్ణింపబడనందున నిది యొప్పదనిన-

"కర్మభిః కర్మాణి గుణైశ్చ గుణాః వ్యాఖ్యాతాః"

కర్మభిః= ఉత్క్షేపణాది క్రియలద్వారా, కర్మాణి = కర్మములు కర్మాభావవంతములనియు, గుణైః=రూపాదిగుణములద్వారా, గుణాః= రూపాది గుణములు గుణరహితములనియు, వ్యాఖ్యాతాః = నిరూపింపబడినట్లె యెంచవలయును.

ద్రవ్యములందు గుణకర్మములుండునగాని కర్మములందుగాని, గుణములందుగాని క్రియాగుణములుండవు. ద్రవ్యము విశేష్యము, గుణకర్మములు విశేషణములగును. గుణమే గుణమునకును, క్రియయే క్రియకును విశేష్యము కాజాలదు. తనకు తానే విశేష్యమెట్లగును'[స్వవిశేషకత్వానుపపత్తేః]అట్లగాని పక్షమున 'దేవదత్తుడు వెళ్లుచున్నాడు, నల్లనివస్త్రము' అనునట్లు 'గమనము వెళ్లుచున్నది, నల్లరంగు నలుపు తెలుపు రంగు గలది' యను ప్రయోగము లుండవలసి వచ్చును. అట్టి ప్రయోగములు లోకమున నెన్నడు వినికని యుండము. కాబట్టి గుణకర్మములు గుణకర్మరహితములని యెరుంగునది.

"అణుత్వమహత్వాభ్యాం కర్మగుణాశ్చ" ౭.౧.౧౬

అణుత్వమహత్వాభ్యాం=అణుత్వమహత్వములద్వారా, కర్మగుణాశ్చ= గుణకర్మములు కూడ అణుత్వమహత్వరహితములు అని, వ్యాఖ్యాతాః = నిరూపింపబడినట్లెంచునది.

అణుత్వ మహత్వములు పరిణామ బోధకములు కాబట్టి పరిణామము గుణమగుటచే నవియు గుణములగును. అందు వలన గుణకర్మములందు అణుత్వ మహత్వము లుండ నేరవని సూత్రాభిప్రాయము.

"ఏతేన దీర్ఘత్వ హ్రస్వత్వే వ్యాఖ్యాతే" ౭.౧.౧౭

అణుత్వ మహత్వముల వలెనే దీర్ఘత్వ హ్రస్వత్వములును తెలియునది.

ఎక్కడ అణుత్వమహత్వము లుండునో వానియందే హ్రస్వత్వ దీర్ఘత్వములుండును. అవి లేనిచోట నివి యుండ వని సూత్రాభిప్రాయము.

ఈ నాలుగు విధములైన పరిమాణము నిత్యమా అనిత్యమా అన,

"అనిత్యేఽనిత్యమ్" ౭.౧.౧౮

"నిత్యే నిత్యమ్" ౭.౧.౧౯

అనిత్య పదార్థములందుండు పరిమాణము అనిత్యమును, నిత్యపదార్థములందుండునది నిత్యమనియు సూత్రాభిప్రాయము. కారణమేమన ఆశ్రయ నాశము వలన ఆశ్రితము నశించుననుట నిర్వివాదము గదా!

నిత్యపరిమాణ మెద్దియన,

"నిత్యం పరిమండలమ్" ౭.౧.౨౦

పరమాణు పరిమాణమునకు పరిమండలమని పారిభాషిక నామము. కాబట్టి పరమాణువునందలి పరిమాణము, నిత్యం = నిత్యము అనగా నాశరహిత మైనదని సూత్రార్థము.

పరిమండల మున్నదనుటకు ప్రమాణ మేమన,

"అవిద్యా చ విద్యాలింగమ్" ౭.౧.౨౧.

అవిద్యా=అయథార్థజ్ఞానము, పిద్యాలింగమ్=యథార్థజ్ఞానమునకు హేతువు.

బిల్వామలకాదులందు గౌణమైన (అయథార్థమైన) అణుత్వ (వ్యవహారము) జ్ఞానము కలుగుచున్నదని పూర్వము వర్ణించి యున్నాము. యథార్థమైన యణుత్వమునకు ఒక యాధార ముండి తీరవలయును. యథార్థజ్ఞానము లేని అయథార్థజ్ఞానము లోకమున కలుగ నేరదు. కాబట్టి యథార్థమైన అణుత్వజ్ఞానమునకు విషయమైన అణుపరిమాణము (పరిమండలము) కొంచొక తావున నుండి యుండవలయును. దీనికి లోకమున గల యవిద్యయే ప్రమాణమని భావము.

అణుపరిమాణము నిరూపించి యాకాశ పరమాత్మలయందలి మహ ప్పరిమాణమును జెప్పుచున్నాడు.

" విభవాన్మహా నాకాశ స్తథా చాత్మా" ౭.౧.౨౨

విభవాత్=విభు భావము వలన, ఆకాశః=ఆకాశము, మహాన్=మహత్పరిమాణము గలది. తథాచాత్మా = పరమాత్మ కూడ మహత్పరిమాణము గల దయే.

అందాకాశమునగల విభుత్వము (మహత్పరిమాణము) సాపేక్షికము. పరమాత్మయందలి విభుత్వము నిరపేక్షమని యెరుంగునది. (సర్వమూర్త ద్రవ్యసంయోగిత్వం విభుత్వం) లేదా (సర్వవస్తు బహిరంతర్వర్తమానత్వం విభుత్వం) అన్ని వస్తువులందును లోపల వెలుపల నుండుట విభుత్వ మన బడును.

క్రియాగుణములు గల ద్రవ్యము మూర్తద్రవ్య మన బడును. మూర్తద్రవ్యము లన్నిటితో సబంధించి యుండుట యే విభుత్వ మనబడును.

జీవాత్మ పరిమాణ మెట్టిదన,

"తదభావాత్ అణు మనః" ౭.౧.౨౩

తదభావాత్= విభుత్వాభావమువలన, మనః = మనస్సుతో కూడిన యాత్మ అనగా జీవాత్మ, అణు=అణురూపము కలది.

వైశేషికులు జీవాత్మను సచ్చిత్స్వరూపు డందురు. ఆ జీవాత్మ మిథ్యాజ్ఞానపూర్వకమైన మనస్సుతో కూడి బద్ధుడగును. వివేక జ్ఞానమువలన మిథ్యాజ్ఞానము పోగొట్టుకొని బంధనమునుండి విడివడి ముక్తుడగును. బంధమోక్షములు స్వరూపసిద్ధములుకావు.

దిక్కు- కాలము- వీనియందలి పరిమాణమేమన.

"గుణైర్దిగ్ వ్యాఖ్యాతా" ౭.౧.౨౪

గుణైః =పరత్వా పరత్వ గుణములద్వారా, దిక్ = ప్రాక్పశ్చిమాది శబ్దములచే వ్యవహరింపబడినదిక్కు, వ్యాఖ్యాతా= వ్యాఖ్యానము చేయబడినట్లెరుంగునది.

పర—అపర వ్యవహారము లోకమున నన్నియెడల చూడనగును. ఈ వ్యవహారమునకు పరత్వము- అపరత్వము నను గుణములే అసాధారణ కారణములు. దిక్కు- పిండము వీని సంయోగము అసమవాయి కారణము. ఈ దిక్కు విభువుగా నెంచబడును. దీనికి కారణము పరాపర వ్యవహార మన్నియెడల నొకే విధముగ జూడబడుటయే.

"కారణేన కాలః"

౭.౧.౨౫

ఉత్పన్నమగు ప్రతి పదార్థమునకును కాలము నిమిత్త కారణము. కాబట్టి, కారణేన = నిమిత్త కారణ మగుటచే, కాలః = కాలము, మహత్పదార్థముగా నెంచసగునని సూత్రాభిప్రాయము.

కాలము విభుపదార్థము కానిపక్షమున ఉత్పన్నమగు ప్రతిపదార్థమునకును నిమిత్తకారణము కాజాలదని సూత్ర తాత్పర్యము.

ఇది

నిఖిలశాస్త్ర నిష్ణాత శ్రీమత్పండితముక్తిరామోపాధ్యాయ
శిష్య గోపదేవ విరచిత నిజమాతృనామాంకితమగు
అంబా వ్యాఖ్యానమునందు
సప్తమాధ్యాయమున ప్రథమాహ్నికము.

ఓం

వైశేషిక దర్శనము

సప్తమాధ్యాయము

ద్వితీయాహ్నికము

సంఖ్యాగుణమును పరీక్షింపగోరి సూత్రమును రచించుచున్నాడు.

"రూపరసగంధ స్పర్శ వ్యతిరేకా దర్థాంతర మేకత్వమ్"

ఏకత్వం = (ఏకో ఘటః ఏకో మఠః) ఒకకడవ, ఒక మఠమనను వ్యవహార మునకు కారణమైన ఏకత్వము, అర్థాంతరమ్= రూపాదులకంటె భిన్నము, రూపరస గంధ స్పర్శవ్యతిరేకాత్ = రూపాదులులేని పదార్థములందును ఏకత్వ వ్యవహారము గోచరమగుటవలన.

రూపాది గుణరహితమైన ఆకాశమునందును [ఏక మాకాశమ్] ఒక యాకాశమను వ్యవహారము లోకసిద్ధ మగుటచే ఏకత్వ మొక గుణముగా నెంచబడుచున్నదని తాత్పర్యము.

"తథా పృథక్త్వమ్" ౭.౨.౨

అట్లే పృథక్త్వ మనున దొక గుణాంతరమని యెఱుంగునది.

"ఏకత్వైక పృథక్త్వయో రేకపృథక్త్వాభావో

ణుత్వ మహత్వాభ్యాం వ్యాఖ్యాతః" ౭.౨.3

ఏకత్వ–ఏకపృథక్త్వములందు, ఏకత్వముగాని ఏకపృథక్త్వముగాని, ఉండ నేరవని సూత్రాభిప్రాయము.

"నిఃసంఖ్యత్వా త్కర్మగుణానాం సర్వైకత్వం నవిద్యతే" ౭.౨.౪

కర్మగుణానాం=కర్మములు, గుణములు, నిఃసంఖ్యత్వాత్ = సంఖ్యారహితములగుటంబట్టి, సర్వైకత్వం = ద్రవ్యగుణకర్మ సామాన్యమగు నేకత్వము, నవిద్యతే = ఉండదు.

గుణకర్మములు ద్రవ్యాశ్రితము లగుటచే సంఖ్యయు ద్రవ్యాశ్రితమే కాని గుణకర్మముల నుండ నేరదు.

(ఏకంకర్మ - ఏకంరూపమ్) అను వ్యవహారము లోకమున జూడబడుటకు కారణ మేమన-

"భ్రాంతం తత్" ౭.౨.౫

తత్ = వ్యవహారమువలన నెటనేని గుణకర్మముల సంఖ్య చూడబడిన నది భ్రాంతమ్= భ్రమమూలకమని యెఱుంగునది.

(ఏకంకర్మ) ఇత్యాది స్థలములందు ప్రయోగింపబడు నేకత్వ శబ్దప్రయోగము గౌణ ప్రయోగమని సూత్రాభిప్రాయము.

అట్లయిన ద్రవ్యవిషయమున ప్రయోగింపబడు శబ్దము మాత్రమేల గౌణము కానేరదన-

"ఏకత్వాభావా ద్భక్తిస్తు న విద్యతే" ౭.౨.౬

ఏకత్వాభావాత్ = ద్రవ్యమునందు నేకత్వము లేని పక్షమున, ఏకత్వమునకెక్కడను తావే లేకపోవుటవలన, భక్తిస్తు = గౌణప్రయోగమునకు హేతువైన గౌణతయే, నవిద్యతే = ఉండనేరదు.

ఏకత్వమునకు స్వరూపహానియే కలుగునని సూత్రాభిప్రాయము.

"కార్యకారణయో రేక త్వైకపృథక్త్వాభావా దేక త్వైక పృథక్త్వం నవిద్యతే" ౭.౨.౭

కార్యకారణయోః=కార్యకారణములందు,ఏకత్వైక పృథక్త్వాభావాత్= అభేదము- అవిలక్షణత అను నీరెండును లేకపోవుటవలన, ఏకత్వైక పృథక్త్వం నవిద్యతే = కార్యకారణములు ఏకముగావని సూత్రార్థము.

కార్యమునందలి ఏకత్వాది గుణములు కారణగుణ పూర్వకములేగాని ఆకస్మికములుకావని సూత్రాభిప్రాయము.

"ఏత దనిత్యయో ర్వ్యాఖ్యాతమ్" ౭.౨.౮

ఏతత్= ఈ కారణ గుణపూర్వకత్వము, అనిత్యయోః = అనిత్యములందలి ఏకత్వైక పృథక్త్వములను గూర్చియే, వ్యాఖ్యాతమ్ = వ్యాఖ్యానము చేయఁడిన ట్లెంచునది.

సంయోగమును పరీక్షించుచున్నాడు.

"అన్యతర కర్మజ ఉభయ కర్మజః సంయోగజశ్చ సంయోగః" ౭.౨.౯

అన్యతరకర్మజః=ఏరెంటియొక్క సంయోగము కలుగునో వానిలో నొక దానికర్మముచేత సంయోగమేర్పడును. ఉభయకర్మజః= సంయోగమున కాశ్రియమైన రెండుద్రివ్యముల కర్మముచేతను సంయోగమేర్పడును. సంయోగజశ్చ సంయోగః = సంయోగజ సంయోగమునని సంయోగము ముద్విధములు.

(1) క్రియారహితమైన దానితో క్రియాయుక్తమునకు కలుగు సంయోగము- వృక్షమునకు పక్షితో నేర్పడు సంయోగము.

(2) క్రియావంతములగు రెండుపదార్థములకుగల సంయోగము-ఇద్దరు మల్లులమధ్య కలుగు సంయోగము.

(3) సంయోగజ సంయోగము. హస్తతరు సంయోగమువలన కలుగు శరీర తరుసంయోగము.

"ఏతేన విభాగో వ్యాఖ్యాతః" ౭.౨.౧౦

ఏతేన = సంయోగ వ్యాఖ్యానము ద్వారా, విభాగో వ్యాఖ్యాతః = దానికి విరుద్ధమైన విభాగము త్రివిధములు వ్యాఖ్యానము చేయబడినట్లెంచునది.

"సంయోగ విభాగయోః సంయోగవిభాగాభావః అణుత్వమహత్త్వాభ్యాం వ్యాఖ్యాతః" ౭.౨.౧౧.

అణుత్వ మహత్త్వములందు అణుత్వమహత్త్వములు లేనట్లు సంయోగ విభాగములందు సంయోగ విభాగములు నుండవని సూత్రాభిప్రాయము.

"కర్మభిః కర్మాణి, గుణైశ్చగుణా, అణుత్వ మహత్త్వాభ్యామితి" ౭.౨.౧౨

(౭.౧.౧౯.–౭.౧.౧౬.) సంఖ్యలుగల సూత్రములద్వారా పైవిషయము విస్తారముగా వ్యాఖ్యానము చేయబడినదని యీ సూత్రాభిప్రాయము.

కార్యకారణముల సంయోగ విభాగము లేల వర్ణింపబడవన,

"యుతసిద్ధ్యభావా త్కార్య కారణయోః సంయోగ విభాగౌ న విద్యేతే" ౭.౨.౧౩.

కార్యకారణయోః=కార్యకారణ భూతములగు ద్రవ్యములకు, సంయోగ విభాగౌ=సంయోగ విభాగములు,నవిద్యేతే=ఉండవు. ఎందువల్లనన, యుతసిద్ధ్యభావాత్=కార్యకారణములు వేరుగా నుండనేరవు.

యుతసిద్ధికల పదార్థములందే సంయోగ విభాగము లేర్పడగలవు. కార్యసిద్ధికి పూర్వము కారణము వేరుగా సిద్ధింపగలిగినను కార్యోత్పత్తియైన వెనుక కార్యముకంటె

భిన్నముగా కారణస్థితి యుండనేరదు కాబట్టి కార్యకారణము లకు సంయోగ విభాగము లుండనేరవు.

శబ్దార్థములకు గల సంబంధము సాంకేతికమని నిర్ణయింపదలచి సంయోగాదులను నిషేధించుచున్నాడు,

"గుణత్వాత్" ౭.౨.౧౪.

శబ్దార్థములకు గల సంబంధము సంయోగము కాదు. కారణమేమన, గుణత్వాత్=శబ్దము గుణపదార్థమగుట వలన.

ఘటము, పటము ననునవి శబ్దములు. అందువలన గుణములలో చేరును. ఘటపటాద్యర్థమె ద్రవ్యము. ద్రవ్య గుణము లయుతసిద్ధములగుటచే సంయోగ సంబంధము వాని కుండజాలదు.

మరియు,

"గుణోఽపి విభావ్యతే" ౭.౨.౧౫.

శబ్దమువలన అర్థమేకాక, గుణోఽపి=గుణపదార్థముకూడ, విభావ్యతే=ప్రతిపాదింపబడును- బోధింపబడును.

అప్పుడు శబ్దార్థములు రెండును గుణములే యగును. గుణి గుణములకు సంయోగసంబంధ మసంభవము,

"నిష్క్రియత్వాత్" ౭.౨.౧౬.

నిష్క్రియత్వాత్=శబ్దము క్రియాశూన్యమగుట వలన, అర్థముతో సంయోగము కలుగనేరదు.

సంయోగము క్రియాజన్యమగుటచే క్రియారహితములయిన శబ్దార్థములకు సంయోగమేర్పడ జాలదని తాత్పర్యము.

"అసతి నాస్తీతి చ ప్రయోగాత్" ౭.౨.౧౭.

అసతి=ఘటపటాద్యర్థములు లేనపుడు, నాస్తీతిప్రయోగాత్=ఘటాదులు లేవు-లేక పటాదు లుత్పన్నములు కాగలవని ప్రయోగములు కనబడు

చున్నవి. ఈ ప్రయోగములను బట్టియు శబ్దార్థములకు సంయోగసంబంధము లేదని తెలియుచున్నది.

ఏపదార్థము ప్రస్తుతమునలేదో ముందేది యుత్పన్నము కాగలదో యవి రెండును అసత్ శబ్దముచే వ్యవహరింపబడును. సదసత్తులకు సంబంధము కలుగనేరదు. సత్పదార్థములలోనే సంబంధ మేర్పడును. కాబట్టి శబ్దార్థములకు సంయోగ సంబంధము కలుగనేరదని తాత్పర్యము.

సంయోగ సంబంధము కాకున్న, మఱియొక సంబంధ మెద్దియన,

"శబ్దార్థా వసంబంధౌ" ౭.౨.౧౮.

శబ్దార్థౌ=శబ్దార్థములు, అసంబంధౌ = సంబంధరహితములని సూత్రార్థము.

సంయోగ సమవాయములలో నేదేని యొకటి యేల కాదు ?

"సంయోగినో దండాత్ సమవాయినో విశేషాచ్చ"

దండాత్ = దండ దర్శనమువలన, సంయోగినః = ఎట్లు దండిజ్ఞానము కలుగునో, విశేషాత్ చ=అవయవ విశేష దర్శనమువలన, సమవాయినః = ఎట్లు అవయవ సమవాయి యగు అవయవిజ్ఞానము కలుగునో, అట్లు శబ్దము వినుట వలన అర్థజ్ఞానము కలుగక పోవుటచేత శబ్దార్థముల మధ్య సంయోగ సంబంధము కాని, సమవాయ సంబంధము కాని కలుగనేరదని సూత్రతాత్పర్యము.

శబ్దార్థములకు సంయోగ సంబంధ మున్నయెడల మోదకశబ్ద ముచ్చరించుటతోడనే ముఖమునందు మోదకము (లడ్డు) ఉండి తీరవలయును. అట్లే ఖడ్గశబ్దము నుచ్చరింపగానే ముఖము ఛేదింపబడవలయును. అట్లెన్నడును జూడమైతిమి. దీనింబట్టి శబ్దార్థములలో సంయోగము లేదని తెలియుచున్నది.

అట్లయిన శబ్దమువలన నర్థజ్ఞాన మెట్లు కలుగుచున్నదన,

"సామయికః శబ్దా దర్థప్రత్యయః" ౭.౨.౨౦.

శబ్దాత్=ఘటపటాది శబ్దమువలన, అర్థప్రత్యయః = ఘటపటాది పదార్థ జ్ఞానము, సామయికః=(అస్మాచ్ఛబ్దాదయ మర్థోబోద్ధవ్యః) ఈశబ్దమువలన నీ యర్థము తెలిసికొనవలయు నను నీశ్వర నియోగాత్మక సంకేతమువలన కలుగుచున్నదని సూత్రార్థము.

ఈ సంకేతనే పదపదార్థములకు గల సంబంధమునకు హేతువు. ఇదియే వృత్తి యనబడును.

ఏశబ్దమున కే యర్థమున వృత్తికలదో యది యాప్తోప దేశాదులద్వారా తెలిసికొనిన యనంతరమే యాశబ్దము వలన నర్థజ్ఞానము కలుగును. కాబట్టి శబ్దార్థముల సంబంధము సామయికమని తేలుచున్నది.

పైన జెప్పినవృత్తి రెండువిధములు. శక్తివృత్తి,లక్షణా వృత్తి. (పదపదార్థయోః సాక్షాత్సంబంధః శక్తిః) పదపదార్థ ములకుగల సాక్షాత్సంబంధము శక్తి యనబడును.ఆశక్తివృత్తి కాశ్రయమగుటచే శబ్దము (పదము) శక్తమనబడును. దాని వలన బోధపడు [వస్తువు] అర్థము శక్యమనబడును. ఘట పటాది శబ్దార్థము, విశేషణ రూపమున మొదట నుపస్థిత మగుటచే జాతియని మీమాంసకు లందురు. (ఘటమానయ) ఘటమును తీసికొనిరమ్ము అనినపుడు [ఆనయనమ్] తెచ్చుట మున్నగు క్రియలు వ్యక్తియందు సంభవమగునుగాని జాతి యందు కానేరవు. కాబట్టి జాతివిశిష్టమగు వ్యక్తియే శబ్దార్థ మని వైశేషికులందురు.

[పదపదార్థయోః పరంపరా సంబంధోలక్షణా]
పదపదార్థముల పరంపరాసంబంధము లక్షణావృత్తి

యనబడును. లక్షణావృత్తికాశ్రియమగు పదము లాక్షణిక మనబడును. అర్థము లక్ష్యమనబడును.

ఆ లక్షణ రెండు విధములు. కేవల లక్షణ, లక్షిత లక్షణ. కేవల లక్షణ మరల రెండువిధములు. జహల్లక్షణ, అజహల్లక్షణ యని. 'గంగలో గొల్లపల్లె.' 'మంచెలు అరచుచున్నవి' అనునవి ఉదాహరణములు.

లక్షిత లక్షణకు 'ద్విరేఫము ధ్వనిచేయుచున్నది' యని యుదాహరణము. ఇట ద్విరేఫమునకు శక్యార్థము భ్రమర పదము. తద్వాచ్యము మధుపము. అది ధ్వనిచేయుచున్నదని యర్థమగును.

పరత్వాపరత్వములు.

"ఏకదిక్కాభ్యా మేకకాలాభ్యాం సన్నికృష్ట విప్రకృష్టాభ్యాం పరమపరంచ" ౭.౨.౨౧

సంయుక్త సంయోగాల్పీయస్త్వము సన్నికర్షమనబడును. సంయుక్త సంయోగ భూయస్త్వము విప్రకర్షమనబడును. ఇట్లే అల్పతర తపనపరిస్పందాంతరిత జన్మత్వము సన్నికర్షము. బహుతర తపన పరిస్పందాంతరిత జన్మత్వము విప్రకర్ష మనబడును. ఏకదిక్కాభ్యామ్=ప్రాచ్యాది దిక్కులలో నొక్కటి యాశ్రియముగా గల, సన్నికృష్ట విప్రకృష్టాభ్యాం= సన్నికర్షవిప్రకర్షములు గల, మూర్తద్రవ్యములద్వారా, ఏక కాలాభ్యాం= వర్తమాన కాల మాశ్రయముగాగల రెండవ విధమైన సన్నికర్ష విప్రకర్షములు గల జన్యద్రవ్యములద్వారా, పరమపరంచ = దైశిక, కాలిక పరత్వాపరత్వములు ఏర్పడును.

ఇది దీనికంటె పరము, ఇది దీనికంటె అపరము నని వ్యవహరించుటలో నేది యసాధారణ కారణమో యదియే పరత్వము, అపరత్వమునని చెప్పబడును. ఈపరత్వాపరత్వము

దిక్కృతము, కాలకృతము నని రెండు విధములు. దిక్కును విశేషించి బోధించినది దిక్కృతమగును. వయోభేదమును బోధించిన కాలకృత మగును.

"కారణ పరత్వాత్ కారణాపరత్వాచ్చ" ౭.౨.౨౨.

కారణగత పరత్వాపరత్వములవలన లోకమున పరాపరత్వ వ్యవహార ముపపన్న మగుచున్నదని యీ సూత్ర తాత్పర్యము.

"పరత్వాపరత్వయోః పరత్వాపరత్వాభావోऽణుత్వ మహత్త్వాభ్యాం వ్యాఖ్యాతః" ౭.౨.౨౩.

పరత్వాపరత్వములందు మరియొక పరత్వాపరత్వము లుండవని సూత్ర తాత్పర్యము.

"కర్మభిః కర్మాణి గుణైశ్చ గుణాః" ౭.౨.౨౪.

(౭.౧.౧౫. ౭.౧.౧౬.) సూత్రములద్వారా యీవిషయము వివరింపబడినదని యీ సూత్రాభిప్రాయము.

సమవాయ మన నేమి ?

"ఇహేదమితి యతః కార్యకారణయోః సమవాయః"

అయుతసిద్ధములైన, కార్య కారణములు, అవయవావయవులు, గుణ గుణులు క్రియా క్రియవంతములు మున్నగు పదార్థముల విషయమున, ఇహ = తంత్వాదులందు, ఇదమ్=పటాదిజ్ఞానము, యతః = దేనివలన కలుగుచున్నదో, సః=అదియే, సమవాయః=సమవాయ మనబడును.

సమవాయము నొక విధమగు సంబంధము. తంత్వాది కారణములందు పటాది కార్యములు, ఆ యాద్రవ్యములందు రూపాది గుణములు, ఘటత్వ పటత్వాది జాతులు నున్నట్లు జ్ఞానము కలుగుచున్నది. ఒక పదార్థమునందు మఱియొక పదార్థమేదో యొకసంబంధముతోగాని యుండనేరదు. పైని

వర్ణింపబడిన పదార్థములకు గల పరస్పరసంబంధమే సమవాయ మనబడును.

"ద్రవ్యత్వ గుణత్వ ప్రతిషేధో భావేన వ్యాఖ్యాతః"

ద్రవ్యత్వ గుణత్వ ప్రతిషేధః = సమవాయమున ద్రవ్యత్వ గుణత్వముల యభావము, భావేన = సత్తాద్వారా, వ్యాఖ్యాతః = వర్ణింపబడినది.

(సత్తా) పదార్థముల యునికి యెట్లు ద్రవ్యాదులకంటె భిన్నపదార్థమో యట్లే సమవాయముకూడ ద్రవ్యాదులకంటె భిన్నపదార్థమని సూత్రతాత్పర్యము.

"తత్వం చ" ౭.౨.౨౭

సమవాయము నిత్యము-ఏకము ననియు భావముద్వారా వర్ణింపబడిన ట్లెంచునది యని యీ సూత్రతాత్పర్యము.

సమవాయము వైశేషికుల మతమున బుద్ధిద్వారా యూహింపదగి యతీంద్రియముగా నెంచబడును. నైయాయికులు మాత్రము ప్రత్యక్షమందురు.

ఇది

నిఖిలశాస్త్ర నిష్ణాత శ్రీమత్పండిత ముక్తిరామోపాధ్యాయ

శిష్య గోపదేవ విరచిత నిజమాతృ నామాంకితమగు

అంబావ్యాఖ్యానమునందు

సప్తమాధ్యాయమున ద్వితీయాహ్నికము.

ఓం

వైశేషిక దర్శనము

అష్టమాధ్యాయము

ప్రథమాహ్నికము

"ద్రవ్యేషు జ్ఞానం వ్యాఖ్యాతమ్" ౮.౧.౧

ద్రవ్యేషు = పృథివ్యాది ద్రవ్యములందు, జ్ఞానం = ప్రత్యక్షజ్ఞానము, వ్యాఖ్యాతమ్ = (మహత్యనేక ద్రవ్యవత్త్వా ద్రూపాచ్చోపలబ్ధిః) అను సూత్రముద్వారా వ్యాఖ్యానము చేయబడినది.

ద్రవ్యగుణకర్మ సామాన్యములందు ప్రత్యక్షజ్ఞానము కలుగును. విశేష సమవాయములను పదార్థములు కాణాద మతమున నతీంద్రియములని యంగీకరించుటం జేసి యవి ప్రత్యక్ష విషయములు కానేరవు. ద్రవ్య గుణకర్మ సామాన్యములలో ద్రవ్యము ప్రత్యక్షము. గుణకర్మ సామాన్యములు ద్రవ్యాశ్రితము లగుటంబట్టి ద్రవ్యప్రత్యక్షాధీన ప్రత్యక్షములని యెరుంగవలయును. అందువలననే 'ద్రవ్యగుణకర్మ సామాన్యేషు' అని సూత్రింపక, (ద్రవ్యేషు) అని మహర్షి సూత్రించియున్నాడు.

ద్రవ్యములలో నేవైన ప్రత్యక్షము కానివి గలవా యన,

"తత్రాత్మా మనశ్చాప్రత్యక్షే" ౮.౧.౨

తత్ర = పృథివ్యాది ద్రవ్యములలో, ఆత్మామనశ్చ = ఆత్మ-మనస్సులు, అప్రత్యక్షేచ = ప్రత్యక్షములు కావు.

సూత్రమునగల చకారము వలన, వాయువు, ఆకాశము, కాలము, దిక్కు, మూలప్రకృతియు గ్రహింపదగును. ఆత్మ శబ్దము, పరమాత్మ జీవాత్మలను బోధించును. కాబట్టి, వాయువు, ఆకాశము, కాలము, దిక్కులు, మూలప్రకృతి, జీవాత్మ, పరమాత్మ, మనస్సనను ద్రవ్యములు ప్రత్యక్షములు కావని సూత్రతాత్పర్యము.

ఈ ప్రత్యక్షజ్ఞాన మెట్లు కలుగునన.

"జ్ఞాననిర్దేశే జ్ఞాననిష్పత్తి విధి రుక్తః" ౮.౧.3

"జ్ఞాననిర్దేశే = జ్ఞాన మాత్మలింగమని నిర్దేశింపబడిన తృతీయాధ్యాయమున, జ్ఞాననిష్పత్తివిధిః = ప్రత్యక్షజ్ఞానమేర్పడు విధి, ఉక్తః = చెప్పబడినది.

తృతీయాధ్యాయమున (ఆత్మేంద్రియార్థ సన్నికర్షాత్ . . .) ఇత్యాది సూత్రములద్వారా ప్రత్యక్షజ్ఞానము కలుగు విధానము బోధింపబడినదని సూత్రతాత్పర్యము.

"గుణకర్మసు సన్నికృష్టేషు జ్ఞాననిష్పత్తేః ద్రవ్యం కారణమ్" ౮.౧.౪

సన్నికృష్టేషు - ఇంద్రియ సన్నికర్షమును పొందిన, గుణకర్మసు=గుణములందు, కర్మములందు, జ్ఞాననిష్పత్తేః = ఇది రూపము, ఇది కర్మమని యే జ్ఞానము కలుగుచున్నదో దానికి, కారణం=కారణము, ద్రవ్యం=ద్రవ్యమని యెఱుంగవలయును.

ఇంద్రియార్థ సన్నికర్షమువలన కలుగు జ్ఞానము ప్రత్యక్షజ్ఞాన మనబడును. ఇంద్రియముల కర్థములతో (పదార్థములతో) సంబంధము కలుగనిది జ్ఞానము కలుగనేరదు. ద్రవ్యములేక గుణకర్మములతో నింద్రియముల కెన్నడును

సంబంధ, (సన్నికర్ష) మేర్పడజాలదు. ద్రవ్యాశ్రితములగు గుణకర్మములతో నింద్రియములకు సాక్షాత్సంబంధము కలుగ నేరదు. అందువలన గుణకర్మముల ప్రత్యక్షములలో సంయుక్త సమవాయ సన్నికర్షము నంగీకరింపవలయును.

ఇంద్రియముతో ద్రవ్యము సంయుక్తమగును. గుణ కర్మములు దానియందు సమవాయ సంబంధమున నుండును. ఇట్లే ద్రవ్యత్వాది జాతుల ప్రత్యక్షము నెరుంగవలెను.

సత్తా మున్నగు సామాన్య విశేషముల జ్ఞానము సప్రకారకమా, నిష్ప్రకారకమా?

"సామాన్య విశేషేషు సామాన్య విశేషాభావాత్
తతఏవ జ్ఞానమ్" ౮.౧.౫

ద్రవ్యగుణకర్మములలో సత్తా అను నొక వ్యాపక సామాన్యముండును. ద్రవ్యత్వ గుణత్వకర్మములను వ్యాప్యసామాన్యము లేక విశేషములుండును. సామాన్యవిశేషేషు = సత్తా, సామాన్యము, గుణత్వ కర్మత్వాది విశేషములందు, సామాన్య విశేషాభావాత్ = మరియొక సామాన్య విశేషముల నంగీకరింపక పోవుటచే, జ్ఞానమ్ = ఏజ్ఞానము కలుగుచున్నదో యది, తతఏవ = సామాన్య విశేషముల వలననే, స్వరూపతఏవ అనగా నిష్ప్రకారముగానే కలుగును.

"సామాన్యవిశేషాపేక్షం ద్రవ్యగుణకర్మసు" ౮.౧.౬

ద్రవ్యగుణకర్మసు = ద్రవ్యగుణకర్మములలో, సామాన్యవిశేషాపేక్షం = ద్రవ్యత్వ, గుణత్వ, కర్మత్వముల నపేక్షించి, జ్ఞానమ్ = ఇది ద్రవ్యము, ఇది గుణము, ఇదికర్మ మని విశిష్టజ్ఞానము అనగా సప్రకారకజ్ఞానముకలుగును.

ప్రకారము విశేషణము నను శబ్దములు పర్యాయ పదములు. 'ఇదిద్రవ్యము' అనుజ్ఞానమున ద్రవ్యత్వము ప్రకారము, అనగా విశేషముగా భాసించును. అట్లే గుణత్వ కర్మత్వ

ములు గుణము కర్మమునను జ్ఞానములందు భాసించును. ఇది ద్రవ్యము అనగా, ద్రవ్యత్వ ప్రకారక ద్రవ్య విశేష్యక జ్ఞానమని యర్థము.

'ఇది శుక్లవస్త్రము' అన్నచోట శుక్లత్వ ప్రకారక వస్త్రవిశేష్యక జ్ఞానము కలుగుచున్నది కదాయన,

"ద్రవ్యే ద్రవ్య గుణకర్మాపేక్షమ్" ౮.౧.౭

ద్రవ్యే = పృథివ్యాది ద్రవ్య విషయిక జ్ఞానమునందు, ద్రవ్యగుణకర్మాపేక్షమ్ = ద్రవ్యాపేక్షముగను, గుణాపేక్షముగను, కర్మాపేక్షముగను కలుగవచ్చును.

గుణకర్మములలో నట్లు కలుగదాయన,

"గుణకర్మసు గుణకర్మాభావాత్ గుణకర్మాపేక్షం నవిద్యతే" ౮.౧.౮

గుణకర్మసు = గుణములలోను, కర్మములలోను, గుణకర్మాభావాత్ = గుణాభావమువలన కర్మాభావము వలన, గుణకర్మాపేక్షం నవిద్యతే=గుణ ప్రకారక జ్ఞానముగాని, కర్మప్రకారక జ్ఞానముగాని, కలుగనేరదు.

విశేషణ జ్ఞానము కారణముగాగల విశేష్య జ్ఞానము నుదాహరించుచున్నాడు.

"సమవాయినః శ్వైత్యా చ్ఛ్వైత్యబుద్ధేశ్చ శ్వేతే బుద్ధిః తే ఏతే కార్యకారణభూతే" ౮.౧.౯

సమవాయినః శ్వైత్యాత్ =శ్వేతగుణముగల ద్రవ్యముయొక్క శ్వేతగుణము వలనను, శ్వైత్యబుద్ధేశ్చ=దానివలన కలిగిన 'ఇది శ్వేతము' అను జ్ఞానము వలనను, శ్వేతే = శ్వేతగుణముగల శంఖాది ద్రవ్యమునందు, బుద్ధిః = 'ఇది శ్వేతము' అను విశిష్టజ్ఞానము కలుగును. అందు, తే = పూర్వము చెప్పబడిన, ఏతే= శ్వైత్యబుద్ధి, శ్వేతబుద్ధియును రెండును, కార్యకారణ భూతే = మొదటిది విశేషణబుద్ధి కారణము, రెండవది విశిష్టబుద్ధి కార్యమునని తెలియవలయును.

శ్వైత్యము శ్వేతద్రవ్యమున విశేషణము = ప్రకార మని తాత్పర్యము. శ్వైత్య ప్రకారక శ్వేత విశేష్యక జ్ఞానము 'ఇది శ్వేతము' అను జ్ఞానమని యెఱుంగునది.

శ్వైత్య శ్వేత బుద్ధులు క్రమముగా గలిగి యొకదానికొకటి కార్య కారణ భావమును బొందిన, క్రమముగా కలుగు ఘటపట జ్ఞానములును పరస్పరము కార్య కారణములగునా యన్న, కావని నిరాకరించు చున్నాడు.

"ద్రవ్యేష్వనితరేతర కారణాః" ౮.౧.౧౦

ద్రవ్యేషు = ఘటపటాది ద్రవ్యములలో, బుద్ధయః = ఇది ఘటము, ఇది పటమునను బుద్ధులు—జ్ఞానములు, అనితరేతర కారణాః = పరస్పరము కార్యకారణములు కాజాలవు.

ఒక ద్రవ్యము మఱియొక ద్రవ్యమునకు విశేషణమైన పుడే అది దానికి విశేషణముగా భాసించునుగాని ఇట్టిచోట్ల కాదు. ఇచ్చట ఘటపటములకెట్టి విశేషణ విశేష్య భావ ములులేవు.

ఇది ఘటము, ఇది పటము ననుబుద్ధులు ఒకదానికొకటి కార్యకారణములు కాకున్న నివి క్రమముగా నేల కలుగవలయునన్న,

"కారణాయౌగపద్యాత్కారణక్రమాచ్చ, ఘట
పటాది బుద్ధీనాం క్రమో న హేతుఫలభావాత్"

కారణాయౌగపద్యాత్ = జ్ఞానకారణములై ఇంద్రియార్థ సన్నికర్షాది కారణములు ఒకేపర్యాయము కలుగక పోవుటవలనను, కారణక్రమాత్ = అవి క్రమముగా కలుగుటలవనను, ఘటపటాది బుద్ధీనామ్ = ఇది ఘటము, ఇది పటమునను బుద్ధుల, క్రమః = పూర్వాపరభావము, న హేతు ఫలభావాత్ = కార్యకారణభావము వలన కాదు.

ఘటపటాది జ్ఞానములు క్రమముగా కలుగుటకు కారణము కార్యకారణ భావము కాదు. జ్ఞానకారణములైన

సన్నికర్షాదు లౌకదాని తరువాత నొకటి క్రమముగా నేర్ప డుటయే ఇందులకు ముఖ్యకారణమని సూత్రతాత్పర్యము.

ఇది
నిఖిలశాస్త్ర నిష్ణాత శ్రీమత్పండితముక్తిరామోపాధ్యాయ
శిష్య గోపదేవ విరచిత నిజమాతృనామాంకితమగు
అంబా వ్యాఖ్యానమునందు
అష్టమాధ్యాయమున ప్రథమాహ్నికము.

ఓం

వైశేషిక దర్శనము

అష్టమాధ్యాయము

ద్వితీయాహ్నికము

బుద్ధ్యపేక్షమగు జ్ఞానము నిపు డుదాహరించుచున్నాడు.

"అయమేష త్వయా కృతం భోజయైనమితి బుద్ధ్యపేక్షమ్" ౮.౨.౧

అయమ్ = ఇతడార్యముని, ఏషః=ఇతడు గురుకులాధిపతి, త్వయాకృతం= ఆర్యకుల దీపకా! దేశాత్మోద్ధారార్థము నీచే స్వాత్మార్పణమను శుభ కర్మము చేయంబడినది, భోజయైనం = చాల కాలమునకు వచ్చిన యీ వైదిక ధర్మోపదేష్టయు నతిథిదేవుడు నగు దేవదత్తశర్మను భుజింప జేయుము. ఇతి = ఇత్యాది జ్ఞానము, బుద్ధ్యపేక్షం = జ్ఞానపరికారకమని సూత్రార్థము.

ఎందువల్లనన,

"దృష్టేషు భావా దదృష్టేష్వభావాత్" ౮.౨.౨

దృష్టేషు = జ్ఞాత (పూర్వము తెలిసిన) విషయములందు, భావాత్ = ఇట్లు కలుగుట వలనను, అదృష్టేషు=అజ్ఞాతవిషయములందు, అభావాత్= కలుగకుండుట వలనను.

సంస్కృతమున ఇదమ్, ఏతద్ శబ్దములకు ప్రత్యక్ష విషయములందే శక్తి యంగీకరింపబడినది. అందువలన, అయమ్= ఇతడు, ఏషః=వీడు అను నీశబ్దముల వలన కలుగు జ్ఞానము ప్రత్యక్షముగా తెలియబడిన విషయములందే కలు

గును. అజ్ఞాత విషయములను గూర్చి యిట్లు ప్రయోగింపబడదు. కాబట్టి ప్రత్యక్షజ్ఞాన ప్రకారక జ్ఞానమని యెఱుంగునది.

(ఆత్మేంద్రియార్థ సన్నికర్షాత్ ...) అను తృతీయాధ్యాయపు సూత్రమునగల అర్థశబ్దముచే నీ శాస్త్రకారులు దేనిని గ్రహింతురన,

"అర్థ ఇతి ద్రవ్యగుణకర్మసు" ౮.౨.౩

అర్థః = అర్థము అను నీశబ్దము వైశేషికులకు, ద్రవ్యగుణకర్మసు=ద్రవ్యము, గుణము, కర్మము అను నీమూటికిని గ్రాహ్యము.

ఈ శాస్త్రకారుల దృష్టియందు ద్రవ్య గుణకర్మములు అర్థములనియు, సామాన్యవిశేష సమవాయములు ఉపార్థములనియు నెంచబడునని సూత్రతాత్పర్యము.

ఘ్రాణాదీంద్రియములు అర్థ సన్నికర్షము కలవై, అర్థముతో సంబద్ధములై జ్ఞానము కలుగజేయుచున్నవికదా! వాని ప్రకృతియేమి?

"ద్రవ్యేషు పంచాత్మకత్వమ్" ౮.౨.౪

ద్రవ్యేషు = శరీరాది కార్యద్రవ్యములందు, పంచాత్మకత్వమ్ = పంచభూతాత్మకత్వము కలదని తెలియవలయును.

ఒక్కొక్క భూతముచే నేర్పడు కార్యద్రవ్యములందితర భూతము లుపాదానములు కాకున్నను నిమిత్తకారణముగా నితరభూతముల యణు సంయోగము వారింపబడదు. అందువలన సూక్ష్మభూతములచే నేర్పడు ప్రతి కార్యద్రవ్యమును పంచభూతాత్మకమే యని భావము. ఏ భూతము వలన నేకార్యమేర్పడునో అందాభూతమధికము గానుండును. ఇతర భూతములు నిమిత్త మాత్రముగా నుండుటంబట్టి యత్యల్పములుగా నుండునని వివేకము.

అయిన నింద్రియ విషయమేమన,

"భూయస్త్వాత్ గంధవత్త్వాచ్చ పృథివీ గంధజ్ఞానే ప్రకృతిః" ౮.౨.౫

భూయస్త్వాత్ = జలాదులకంటె పార్థివభాగ మధికముగా నుండుటవలన, గంధవత్త్వాచ్చ = గంధగుణమున కాశ్రయమగుట వలనను, పృథివీ = భూమి, గంధజ్ఞానే = గంధజ్ఞానము నియతముగా కలుగుటంబట్టి, గంధ గ్రాహకమగు ఘ్రాణేంద్రియమునకు, ప్రకృతిః = ఉపాదాన కారణము-సమవాయి కారణమని యర్థము.

ఏ యింద్రియ మే విశేషగుణమును నియమముగా గ్రహింప చేయునో ఆయింద్రియము, ఆయా గుణమునకు సమవాయసంబంధముతోనాశ్రయమగు ద్రవ్యము ప్రకృతిగా కలదని యెఱుంగవలయును. కారణ మేమన, ఇంద్రియ ములు తమకు ప్రకృతి భూతమగు ద్రవ్యగుణము నే గ్రహించు నియమము గలవి.

ఘ్రాణేంద్రియము పృథివియందలి విశేషగుణమగు గంధమును గ్రహించును. అందువలన నది పృథివీ ప్రకృతి కము. పృథివి గంధోపలబ్ధికి ఎట్లు నియమముగా హేతువో ఘ్రాణేంద్రియమును గంధజ్ఞానమున కట్లు నియమముగా హేతు వే. కాబట్టి పృథివి గంధజ్ఞానమున ప్రకృతియనుట నిస్సంశయము.

ద్రవ్యము లన్నియు పంచాత్మకము లయినపుడు పృథివి మాత్రమే గంధజ్ఞానమున కెట్లు ప్రకృతి కాగలిగిన దను సందేహమును దూర మొనర్చుటకే సూత్రమున 'భూయస్త్వాత్' అను పదమును ప్రయోగించినాడు సూత్ర కారుడు.

"తథాఽపస్తేజో వాయుశ్చ రసరూప స్పర్శజ్ఞానే అవిశేషాత్"

౯.౨.౬

తథా = పృథివి గంధ జ్ఞానమునకు ప్రకృతియైనట్లు, ఆపస్తేజోవాయుశ్చ = జలము, అగ్ని, వాయువును క్రమముగా, రసరూప స్పర్శజ్ఞానే = రస-రూప- స్పర్శజ్ఞానములందు ప్రకృతులని తెలియవలయును. అవిశేషాత్ = ఆయా భూతములం దధికముగా నుండుటలో సమానమగుటవలన.

జిహ్వా, చక్షువులు, త్వక్కు నను ఇంద్రియములకు క్రమముగా జలము, అగ్ని, వాయువు ప్రకృతి ద్రవ్యములని సూత్ర తాత్పర్యము.

శ్రోత్రేంద్రియము ఆకాశమేగాని దానివలన నేర్పడిన కార్యద్రవ్యము కాదు. కర్ణ శష్కులీ ప్రదేశావచ్ఛిన్నాకాశమే శ్రోత్రము- అందువలన నది ప్రత్యేకముగా సూత్రములందు చెప్పబడలేదు.

ఇది

నిఖిలశాస్త్రనిష్ణాత శ్రీమత్పండితముక్తిరామోపాధ్యాయ శిష్య గోపదేవవిరచిత నిజమాతృ నామాంకితమగు

అంబా వ్యాఖ్యానమునందు

అష్టమాధ్యాయమున ద్వితీయాహ్నికము.

ఓం

వైశేషిక దర్శనము

నవమాధ్యాయము

ప్రథమాహ్నికము

పృథివ్యాది కార్యద్రవ్యము లుత్పత్తికి పూర్వముండునా? ఉండవా?

"క్రియాగుణవ్యపదేశాభావాత్ ప్రాగసత్" ౯.౧.౧

ప్రాక్ = ఉత్పత్తికిపూర్వము, అసత్ = పృథివ్యాది కార్యద్రవ్యము ఉండదు. కారణమేమన, క్రియాగుణవ్యపదేశాభావాత్ = క్రియచేత గాని, గుణముచేతగాని వ్యవహరింపబడక పోవుటవలన.

కార్యోత్పత్తి యైన తరువాతనే క్రియాగుణములచే నది వ్యవహరింపబడును. ఘటము ఉన్నది. నడుచుచున్నది, నల్లనిది, ఎఱ్ఱనిది, అని వ్యవహారము. ఉత్పత్తికి పూర్వ మున్న నిట్టి వ్యవహారముండి యుండవలయునుగదా. లేదు గనుక కార్యద్రవ్య ముత్పత్తికి పూర్వము అసత్ - లేదని భావము.

ఈ సూత్రము ననుసరించియే వైశేషికులు అసత్కార్య వాదులని పిలువబడుదురని కొందఱిమతము.

ఉత్పత్తికి పూర్వము కార్యము లేకున్న కారణ వ్యాపారమువలన నెట్లు కలుగుచున్నదన,

"సదసత్" ౯.౧.౨

పూర్వము కారణరూపమున నుండియు కార్యరూపమున కార్యముండ నేర దని సూత్రార్థము.

ఉత్పత్తికి పూర్వ మేరూపమున నుండకున్న నది కారణ వ్యాపారము వలనను ఉత్పన్నము కాజాలదు. ఇసుక నుండి తైలమెంత యత్నించినను కలుగ నేరదుకదా? కారణ రూపముననుండు కార్యములన్నియు కారణ వ్యాపారమున నిజరూపమును బొందగలవు.

కార్య ముత్పత్తికి పూర్వమేయున్న కారణవ్యాపార మేమిచేయును?

"అసతః క్రియాగుణవ్యపదేశాభావా దర్థాంతరమ్"

క్రియాగుణ వ్యపదేశాభావాత్ = ఉత్పత్తికి పూర్వము క్రియాగుణములచే వ్యపదేశము లేకుండుట వలన, అసతః = కార్యరూపమునసత్తైన–లేనట్టి దానికంటె, అర్థాంతరం = విలక్షణమైన, సత్ = కార్యరూపమున నకార్యము కారణ వ్యాపారముచే చేయబడుచున్నది.

కారణ వ్యాపారము అపూర్వము– క్రొత్తవస్తువును కలిగింపజాలదు. దానికట్టి సామర్థ్యములేదు. అట్లు కానిపక్షమున ఆకాశ కుసుమమును గూడ నుత్పన్నము చేయవలసియుండును. కాబట్టి యొకానొక రూపమున నున్నదానిని అనగా కారణరూపముననున్న కార్యమును కార్యరూపమునకు తెచ్చుటయే కారణ వ్యాపార సామర్థ్యమని సూత్ర తాత్పర్యము.

కారణ వ్యాపారము వలన కార్యరూపమునొందిన ద్రవ్యమెల్లపుడు నష్టేయుండునా?

"సచ్చాసత్" ౯.౧.౪

సచ్చ = సత్ చ = కార్యరూపము నొందియు, అసత్ = కార్యము మరల అసత్ – నష్టమగును.

జన్యములన్నియు ననిత్యము లనుట యవ్యభిచరితే న్యాయము. కార్యరూపమునకు వచ్చిన ద్రవ్యము జన్యమే

కారణ వ్యాపారమే దానిని సాధించును. కాబట్టి యది నశించుట ధ్రువము.

అసత్తునకు భావముగాని, సత్తునకు అభావముగాని కలుగదని నియమముగదా? అట్టిచో కారణ వ్యాపారము వలన అసత్తు సత్తగుననియు, సత్తు అసత్తగుననియు చెప్పుట ఎట్లు పొసగునన,

"యచ్చాన్య దస దత స్తదసత్" ౯.౧.౫

యదతః = పూర్వము చెప్పబడిన అసద్రూప కార్యముకంటె, అన్యత్ = భిన్నము-విలక్షణమగు, అసత్ = గగనారవిందము, శశశృంగము మున్నగు అసత్పదార్థములు గలవో, తచ్చ = ఆయసత్తులే కారణ వ్యాపారము వలన సత్తు కానేరవు.

ఆకాశ కుసుమాదులు వేలకొలదియు కారణ వ్యాపారములవలనను సద్రూపమును బొందజాలవు. అట్టి యెడనే సత్తునకు అభావముగాని, అసత్తునకు భావముకాని కాదను నియమము వర్తించును. కారణాది రూపమునుండి (సత్తయి) కార్య రూపమువ నుండని కార్యద్రవ్యములయెడ కారణ వ్యాపారము శక్తివంతమగుటలో నెట్టియనుపపత్తియును లేదు.

కార్యము నశించినపుడే యీ కారమున నది ప్రత్యక్షమగును ?

"అసదితిభూతప్రత్యక్షాభావాత్ భూత స్మృతేః
విరోధి ప్రత్యక్షవత్" ౯.౧.౬

భూత ప్రత్యక్షాభావాత్ = కార్యరూపమున నున్న కార్యము కనబడక పోవుటవలనను, భూతస్మృతేశ్చ = కార్య విషయిక జ్ఞానముండుట వలనను, అసదితి = ఇప్పుడా కార్యమసత్తు-లేదని, ప్రత్యక్షజ్ఞానము కలుగును. విరోధిప్రత్యక్షవత్ = అసత్తుకు విరోధియగు సద్రూప కార్యజ్ఞానము కలిగినట్లు.

భూతము, అస్తి-ఉన్నది అను రెండు పదములు పర్యాయములు. అభూతము, నాస్తి-లేదుఅను రెండును పర్యాయ పదములు.

కార్యద్రవ్య మున్నప్పుడెట్లు ప్రత్యక్షజ్ఞానము కలుగునో నశించినపుడా కార్యద్రవ్య మసత్తు-లేదు అని ప్రత్యక్షజ్ఞానమే కలుగునని సూత్రతాత్పర్యము.

"తథాఽభావే భావప్రత్యక్షత్వాచ్చ" ౯.౧.౭

తథా = కార్యద్రవ్యము కనబడక జ్ఞాని జ్ఞానముండుటంబట్టి యది నశించినపుడును 'కార్యమసత్' కార్యద్రవ్యములేదని ప్రత్యక్షజ్ఞానము కలిగినట్లు, భావప్రత్యక్షత్వాచ్చ = కార్యద్రవ్యమున కాశ్రయములగు మట్టి మొదలగు కారణ ద్రవ్యముల ప్రత్యక్షమువలన, కార్యోత్పత్తికి పూర్వమది యసత్తని తెలియనగును.

కారణ ద్రవ్య ప్రత్యక్షత వలన కార్యోత్పత్తికి పూర్వమా కార్యమసత్తనియు ప్రత్యక్షమగును.

"ఏతేనాఘటోఽగౌరధర్మశ్చవ్యాఖ్యాతః" ౯.౧.౮

పై సూత్రములంబట్టి పటమునందు అఘటజ్ఞానమును, అశ్వమునందు గోవు కాదను జ్ఞానమును, వేదవిహితముకాని కర్మమందు అధర్మమను జ్ఞానమును కలుగుచున్నట్లు తెలిసికొనవలయునని యీసూత్రాభిప్రాయము.

"అభూతం నాస్తీత్యనర్థాన్తరమ్" ౯.౧.౯

అభూతం = లేనిది, నాస్తి=లేనిది, ఇట్టి రెండుపదములొక యర్థమునే బోధించును.

ఇంట ఘటము లేదు. ఇట వస్త్రము లేదు. అను నిట్టి ప్రత్యక్షమునకు విషయమెద్దియన,

"నాస్తిఘటోగేహా ఇతి సతోఘటస్య గేహాసంసర్గప్రతిషేధః" ౯.౧.౧౦

నాస్తిఘటోగేహే = ఇంట కడవ లేదు. నాస్త్యత్రపటః= ఇట వస్త్రము లేదనునిట్టి ప్రత్యక్షముచేత, సతః = స్వరూపముతోనున్న, ఘటస్య = ఘటమునకు, గేహసంసర్గప్రతిషేధః= ఇంటిలో స్థలముతో సంబంధము లేదు అనునది విషయము.

ఇంట కడవలేదు, వస్త్రములేదు, అనగా కడవగాని వస్త్రముగాని స్వరూపముతో నితర స్థలమున నున్నదనియు తన యింటితో దానికి సంబంధము లేదనియు నెఱుంగ వలయును.

ఇట్లు లౌకిక ప్రత్యక్షమును వివరించి యలౌకిక ప్రత్యక్షమును వ్రాయ దొడంగెను.

“ఆత్మన్యాత్మ మనసోః సంయోగ విశేషాదాత్మ ప్రత్యక్షమ్” ౯.౧.౧౧

ఆత్మని = ప్రత్యగాత్మయందు కలుగు, ఆత్మమనసోః = ఆత్మ మనస్సుల, సంయోగవిశేషాత్ = యోగజ ధర్మమను సంయోగ విశేషము వలన, ఆత్మప్రత్యక్షమ్ = ప్రత్యగాత్మ సాక్షాత్కార జ్ఞానము కలుగును.

యోగి యోగము ద్వారా రజస్తమో మలావరణమును క్షీణింపజేసి చిత్తమును ప్రత్యగాత్మయందు సంయోగింపజేయును. అప్పుడతని కాత్మ సాక్షాత్కారము కలుగును.

“యన్మనసానమనుతే” ఇత్యాది వాక్యవిరోధములంబట్టి పరమాత్మ మానస సాక్షాత్కారమునకు విషయము కాదు గనుక జీవాత్మయే యిట గ్రాహ్యము. జీవాత్మ సంయుక్తమగు మనస్సుతో, జీవాత్మాంతర్గతమగు పరమాత్మయు గ్రహింపబడదాయని శంకించుటకు తావులేదు. ప్రకృతికి గాని తద్వికారమగు మనస్సునకుగాని యిట్టి సామర్థ్యము లేదు. ఆజగత్పతియగు పరమాత్మ యోగమువలన సాక్షా

త్కారము చేసికొనబడిన ప్రత్యగాత్మచే స్వయముగా నెఱుగనగును. కాబట్టి పరమాత్మ సాక్షాత్కారము నభిల షించు ముముక్షువులు యోగముద్వారా పూర్వమాత్మ (జీవాత్మ) సాక్షాత్కారము చేసికొనవలసి యుందురు.

"తథా ద్రవ్యాన్తరేషు ప్రత్యక్షమ్" ౯.౧.౧౨

తథా = ప్రత్యగాత్మ సాక్షాత్కారము వలనే, ద్రవ్యాన్తరేషు=సూక్ష్మ ములగు నితర పదార్థములందును, ప్రత్యక్షమ్= ప్రత్యక్షజ్ఞానము కలుగును.

యోగులలో సదాసమాహితాంతఃకరణులు, కాదాచిత్క సమా హితాంతఃకరణులునని ఇరుతెగలుకలవారు కదా? వారిలో నెవ్వరికి ప్రత్య క్షము కలుగునన,

"అసమాహితాంతఃకరణా ఉపసంహృత సమాధ యస్తేషాంచ" ౯.౧.౧౩

అసమాహితాంతఃకరణాః = ఎల్లప్పుడు సమాహితము కాని మనస్సు కల వారు అనగా ఒకానొకప్పుడు సమాహితమగు చిత్తము కలవారు, ఉప సంహృత సమాధయః= పరిపూర్ణత నొందిన సమాధిగలవారు, అనగాసర్వ దాసమాహితాంతఃకరణులు, తేషామ్ = వీరికిరువురకు ఆత్మ ప్రత్యక్షము కలుగునని సూత్రార్థము.

యోగులకు ద్రవ్యమువలె ద్రవ్యసమవేత విషయిక ప్రత్యక్షము కలుగునా ?

"తత్సమవాయాత్ కర్మగుణేషు" ౯.౧.౧౪

పైనజెప్పిన యోగులకు, తత్సమవాయాత్ = ఇంద్రియ సంయుక్త ద్రవ్య సమవాయము వలన, అనగా సంయుక్త సమవాయ సన్నికర్షమువలన, కర్మ గుణేషు = ద్రవ్యమునందుగల కర్మగుణ సామాన్యాదులందును ప్రత్యక్ష జ్ఞానము కలుగును. కర్మత్వ గుణత్వాదులందు సంయుక్త సమవేత సమ వాయ సన్నికర్షమువలన ప్రత్యక్షజ్ఞానము కలుగును.

ద్రవ్యప్రత్యక్షమున సంయోగసన్నికర్షము, ద్రవ్యా శ్రితములగు గుణకర్మాదుల ప్రత్యక్షమున సంయుక్త సమ

వాయ సన్నికర్షము, తదాశ్రిత గుణత్వ కర్మత్వాదుల ప్రత్య క్షమున సంయుక్త సమవేత సమవాయ సన్నికర్షము సంబంధములగును.

ఆత్మయందు కడు సుఖదుఃఖాది జ్ఞానము యోగులకెట్లు కలుగును?

"ఆత్మసమవాయా దాత్మగుణేషు" ౯.౧.౧౩

ఆత్మసమవాయాత్ = మనఃసంయుక్త ఆత్మసమవాయ రూప సన్నికర్షము వలన, ఆత్మగుణేషు = ద్రవ్యములలోని గుణకర్మముల వలెనే ఆత్మయందలి సుఖదుఃఖాదులును యోగులకు ప్రత్యక్షములగును.

ఇది
నిఖలశాస్త్రనిష్ణాత శ్రీమత్పండితముక్తిరామోపాధ్యాయ
శిష్య గోపదేవవిరచిత నిజమాతృ నామాంకితమగు
అంబా వ్యాఖ్యానమునందు
నవమాధ్యాయమున ప్రథమాహ్నికము.

ఓం

వైశేషిక దర్శనము

నవమాధ్యాయము

ద్వితీయాహ్నికము

ప్రత్యక్షమును వివరించి యీయాహ్నికమున (లైంగిక) అనుమానిక జ్ఞానమును పరీక్షించుచున్నాడు.

> "అస్యేదం కార్యం, కారణం, సంయోగి, వియోగి,
> సమవాయి చేతి లైంగికమ్" ౯.౨.౧

అస్య=వహ్న్యాది కారణమునకు, ఇదం కార్యం = ధూమాది కార్యమనియు, అస్య = వర్షాది కార్యమునకు, కారణం=మేఘాది కారణమనియు, అస్య= త్వక్కు మున్నగువానికి, సంయోగి = శరీరాదులు సంయోగియనియు, అస్య = వాయుమేఘసంయోగమునకు, ఇదంవిరోధి = వర్షింపకుండుట విరోధియనియు, అస్య = సమవాయ ద్రవ్యమునకు, ఇదం సమవాయి = గుణాదులు సమవాయియనియు, అస్యచ = స్పర్శాది ఏకార్థసమవాయికి, ఇదం కార్యం = రూపాదులు ఏకార్థ సమవాయియనియు, ఇతి = ఇట్టి సంబంధులయిన లింగలింగుల సంబంధ గ్రహణము, తత్పూర్వక లింగ జ్ఞానము వలన నొక సంబంధి విషయిక జ్ఞానము కలుగుచున్నది. దానినే లైంగిక జ్ఞానము లేక యానుమానిక జ్ఞానమని పిలువదగును.

అనుమానిక జ్ఞానమునందు, కార్యమువలన కారణమును, కారణమువలన కార్యమును, ఒక సంయోగివలన మరియొక సంయోగిని, విరోధివలన విరోధిని, సమవాయివలన సమవాయిని, ఏకార్థ సమవాయివలన నేకార్థ సమవాయిని

తెలిసికొన గలుగుచున్నారము. తృతీయాధ్యాయమున దీనినిగురించి కొంత వివరించియుంటిమి. అట చూడనగును.

కార్యకారణ భావాది సంబంధమెట్లు తెలియునన-

"అస్యేదం కార్యకారణసంబంధశ్చావయవా ద్భవతి."

అస్య = ఈవస్తువునకు సంబంధించినది, ఇదమ్ = ఇదియనియు, కార్యకారణ సంబంధశ్చ = పరస్పరము వీనికి కార్యకారణ భావ సంబంధము కలదనియు, అవయవాత్ = ఉదాహరణము వలన, భవతి = తెలియబడును.

దేనికి దేనితో సంబంధమున్నదో, ఆ సంబంధమేమో, ఇవి యన్నియు ఉదాహరణముల ననుసరించియే తెలిసికొనవలయును. ఆనుమానిక జ్ఞానమున ఉదాహరణమున కెంతయు ప్రాధాన్యము కలదని గుర్తింపవలయును.

శాబ్దజ్ఞానము-

"ఏతేన శాబ్దం వ్యాఖ్యాతమ్" ౯.౨.3

ఏతేన = ఆనుమానిక జ్ఞాన వ్యాఖ్యానము చేతనే, శాబ్దం = శబ్దార్థముల సంబంధ జ్ఞానపూర్వకమైన శబ్దజ్ఞానమువలన కలుగు శాబ్దజ్ఞానము, వ్యాఖ్యాతం = వ్యాఖ్యానము చేయబడినదనియే సూత్రార్థము.

ఆప్తులచే నుపదేశింపబడు శబ్దము శబ్దప్రమాణ మనబడును. దానివలన కలుగు జ్ఞానము శాబ్దజ్ఞాన మనబడును. అర్థ సాక్షాత్కరణము ఆప్తి యనబడును. దానితో-ఆప్తితో-వర్తించువాడు ఆప్తుడు. అతని యుపదేశము వాక్యరూపమున నుండును. లేక, అర్థమును వ్యభిచరింపనివాక్యము శబ్ద ప్రమాణమనబడును. (అర్థావ్యాభిచారిత్వమ్ ఆప్తిః, తయా వర్తతే ఇతి ఆప్తః, తస్యవాక్యమ్.) ఈ ప్రమాణము లౌకికము వైదికమునని రెండువిధములు. వైదిక మీశ్వరోక్త

మగుటచే నంతయు ప్రమాణమే. లౌకిక మాప్త వాక్యమే ప్రమాణము—

వాక్యమనగా పదసమూహము. శక్తము పదము. ఈ పదము వలన నీపదార్థ మెఱుంగదగునను భగవన్నియోగాత్మక సంకేతమే శక్తియనబడును. ఈ సంకేతజ్ఞానము ఆప్తుల యుపదేశము, వృద్ధవ్యవహారము, ప్రసిద్ధపద సాన్నిధ్యముచే తెలియనగును. ఇట్లు శక్తిజ్ఞానము కలవానికి, (గామానయ) 'ఆవును తీసికొనిరమ్ము' (ఘటమానయ) 'కడవ తెమ్ము' మున్నగు వాక్యములను విన్నపుడు, వాక్యమునందుగల ప్రతి పదము దానియర్థము క్రమముగా స్ఫురించును. అట్టిపై ఆసత్తి యోగ్యతాకాంక్షా తాత్పర్యజ్ఞాన సహాయముచే ఉపస్థిత పదార్థములందు క్రియాకర్మాది భావముతో అన్వయ రూపమగు (గోవృత్తి కర్మతానిరూపకానయనానుకూల కృత్యాశ్రయః ప్రేరణాశ్రయః త్వం పదార్థః) గోవునందు గల కర్మత్వమునకు నిరూపకమగు ఆనయనమున కనుకూలించు కృతికి — క్రియకు ఆశ్రయభూతమగు ప్రేరణకు నీవు ఆశ్రయుడవు. అనగా 'నీవు ఆవును తెమ్ము' అను జ్ఞానము కలుగును, ఇదియే శాబ్దజ్ఞాన మనబడును.

యౌగికములు, రూఢములు, యోగరూఢములు, యౌగికరూఢములు నని పదములు నాలుగు విధములు.

యౌగికము:—యోగమనగా నవయవశక్తి. దాని వలన నర్థప్రతిపాదకము. ఉదా: పాచకుడు.

రూఢము:- సముదాయశక్తి రూఢియనబడును. దాని వలన నర్థమును బోధించునది. ఉదా: గోవు మున్నగునవి.

యోగరూఢము:- పంకజాదులు.

యౌగికరూఢము:- యోగముతోను, రూఢితోను ఒకదానికొకటి సహాయపడకయే అర్థబోధకమగుపదము:- ఉదా: ఉద్భిదాదులు. ఉద్భిదమునకు యోగమువలన నర్థము. వృక్షము. రూఢివలన నర్థము. ఉద్భిద్ యాగము.

శక్తిగ్రహణము:- యాస్క పాణిన్యాది ఆచార్యులు, మాతాపితృలు, గురువులు మున్నగువారి యుపదేశము వలన ఈ పదమున కీ యర్థమున శక్తియని తెలియనగును.

ప్రయోజక వృద్ధునిచే 'ఆవును తెమ్ము' అని యాజ్ఞాపింపబడిన ప్రయోజ్య పురుషుడు ఆవును తెచ్చెను. ఆ సమయమున సమీపముననుండు బాలుడు ఆవును తీసికొని వచ్చు కార్యము 'ఆవును తెమ్ము' అను శబ్దప్రయోజ్యమని తెలిసికొని, అనంతరము 'ఆవునుకట్టివేయుము' 'గుఱ్ఱమును తెమ్ము' 'ఆవును తీసికొనిపొమ్ము' మున్నగు వాక్యములచే ప్రయోగింపబడిన పురుషుడు చేయు కార్యములను నిరీక్షించుచు క్రమముగా ఆవు అను పదము (గోత్వవిశిష్టమగు) ఆవునందు, గుఱ్ఱము అనుపదము గుఱ్ఱము అను పదార్థమునందును శక్తి కలవి అనగా వానిని బోధించునవి యనియు గ్రహించును.

ప్రసిద్ధపద సాన్నిధ్యమువలన శక్తిగ్రహణము:- వికసిత పద్మమున మధుపము మధువు గ్రోలుచున్నది. ఇందు

పద్మసాన్నిధ్యము వలన మధుపశబ్దమునకు తుమ్మెదయని యర్థము.

శాబ్దబోధమునకు ఆసత్తి - యోగ్యత - ఆకాంక్షా, తాత్పర్య జ్ఞానములుకూడ కారణములు.

ఆసత్తి:- ఏపదార్థముతో నే పదార్థమున కన్వయ మపేక్షింపబడినదో ఆ రెండు పదముల నొకచో నసగా వ్యవధానము లేకుండ ప్రయోగింపవలయును. కాబట్టి "పర్వతము భుజించెను. వహ్నిగలది దేవదత్తుడు" అనుచోట శాబ్దబోధ కలుగదు. ఆసత్తికొఱకై, 'పర్వతము వహ్నికలది, దేవదత్తుడు భుజించెను' అనియే ప్రయోగింపవలయును.

యోగ్యత:- ఒక పదార్థమున మఱియొక పదార్థమునకుగల సంబంధము యోగ్యత యనబడును. అది లేనిచోట శాబ్దబోధ కలుగదు. ఉ॥ వహ్నిచే తడుపుచున్నాడు. వహ్నియందు సేచనమునకు సంబంధము లేదు.

ఆకాంక్ష:-ఒక పదమునకు, మఱియొక పదమును ప్రయోగింప కుండుటచే కలిగిన అన్వయాననుభావకత్వము. అనగా నే పదము లేకపోవుటచే నే పదము అన్వయమును కలిగింపజాలక పోవునో ఆ పదము నా పద మాకాంక్షించును. ఇదియే యాకాంక్ష యనబడును.(యేనపదేన వినా యస్య పదస్యాన్వయాననుభావకత్వం తేనపదేన సహ తస్యాకాంక్షా) క్రియా పదము లేకున్న కారకపదము అన్వయ బోధము కలిగింపదు. అందువలన కారకము క్రియ నాకాంక్షించును. తలుపు అను పదము మూయుము, తెరువుము, అను క్రియాపదములు లేక

యెట్టి జ్ఞానము కలిగింపజాలదు. కాబట్టి యది యాపదము లలో నొకదాని నపేక్షించును.

ఇట్లు ప్రత్యక్షానుమాన శబ్దప్రమాణములు మూడును పరీక్షింపబడినవి.

"హేతురపదేశో లిఙ్గం ప్రమాణం కరణమిత్యనర్థాంతరమ్" ౯.౨.౪

హేతువు, అపదేశము, లిఙ్గము, ప్రమాణము, కరణము నను నీయైదు పదములు సమానార్థకములని సూత్రార్థము.

ప్రత్యక్షాదులవలె నుపమితిజ్ఞాన మేల చెప్పలేదన,

"అస్యేదమితి బుద్ధ్యపేక్షితత్వాత్" ౯.౨.౫

అస్యేదమితి = దీనికిదియని, బుద్ధ్యపేక్షితత్వాత్ = సంబంధబుద్ధి నపేక్షించుట వలన, ఉపమితి మున్నగు జ్ఞానములు లైంగిక జ్ఞానములకంటె భిన్నములు కావని సూత్రాభిప్రాయము.

నైదికులు ఎనిమిది ప్రమాణముల నంగీకరింతురు. (౧) ప్రత్యక్షము (౨) అనుమానము (3) శబ్దము (౪) ఉపమానము (౫) అర్థాపత్తి (౬) అభావము (౭) సంభవము (౮) ఐతిహ్యము. అర్థాపత్తి మొదలు నాలుగు ప్రమాణములు అనుమానాదులలో నంతర్భూతము లనియే గౌతముడు తన శాస్త్రమున వర్ణించియున్నాడు. ఆవర్ణన మాచే వ్రాయబడనున్న న్యాయశాస్త్రవృత్తియందు జూడనగును.

వైశేషికులు ప్రత్యక్షానుమాన శబ్దములను మూడు ప్రమాణములే యంగీకరించుచున్నారు.

జ్ఞానమును పరీక్షించి స్మృతిని పరీక్షించుచున్నాడు.

"ఆత్మమనసోః సంయోగ విశేషాత్సంస్కారాచ్చ స్మృతిః" ౯.౨.౬

ఆత్మమనసోః = ఆత్మమనస్సుల, సంయోగ విశేషాత్ = ఒకానొక విశేష సంయోగమువలన (లింగదర్శనము, ఇచ్ఛానుస్మరణము, ప్రణిధాన నిబంధము, అభ్యాసాదిసహకృతత్వము గల సంయోగము) సంస్కారాచ్చ = పూర్వానుభవమువలన కలిగిన భావనాఖ్య సంస్కారమువలనను, స్మృతిః= ఆత్మయందు స్మరణాత్మక మగు జ్ఞానము కలుగుచున్నది.

ఆత్మమనస్సంయోగమువలనను సంస్కారమువలనను కలుగు జ్ఞానము స్మృతియనబడును. ఇది యభావితస్మర్తవ్య స్మృతి యనబడును.

భావితస్మర్తవ్యస్మృతి యెట్టిదన,

"తథా స్వప్నః" ౯.౨.౭

తథా = ఆత్మమనః సంయోగము, సంస్కారము వలనను స్మృతి కలుగునట్లు, స్వప్నః = భావనామయమగు స్వప్నపదార్థ విషయిక జ్ఞానము కలుగును.

బాహ్యేంద్రియములు స్వవిషయములను గ్రహించుట మానియుండు స్థితియందు మనస్సు వానితో సంబంధమువీడి హృదయాంతరమున నిశ్చలముగా నుండును. ఈ స్థితినే స్వప్నమందురు. అట్టి స్థితిలో ప్రాణాపానములను ఉచ్ఛ్వాస నిశ్శ్వాసములు విశేషముగా ప్రవర్తించును. అట్టిచో అల్ప నిద్రతో కూడిన స్వాపమను పేరుగల ఆత్మ మనఃసంయోగ విశేషమువలన పూర్వ మనుభవమునకు వచ్చిన యనేక విషయములకు సంబంధించిన సంస్కార పాటవము వలనను, భావనామయములగు నాయా విషయములందు ప్రత్యక్షమువలె కలుగు మానసిక జ్ఞానము కలుగును. దానినే స్వప్నమందురు. అదియు స్మృతియే. (అనుభవము కాదు) సంస్కారముల వలననే కలుగును—వృత్తికారులు నిట్లే వర్ణించియున్నారు. (అనుభూతవస్తు స్ఫురణార్థతయాన స్మరణాదర్థాన్తరం స్వప్న

జ్ఞానమ్) పూర్వానుభూత విషయముల స్ఫురణమే స్వప్న ఫలమనుటంబట్టి స్వప్నము స్మృతికంటె భిన్నము కానేరదు. బ్రహ్మసూత్రములందును (స్మృతిరేషాయత్ స్వప్నదర్శనమ్ ౨.౨.౨౯) అని స్వప్నజ్ఞానము స్మృతికి మిన్నకాదని వర్ణింపబడి యున్నది.

"స్వప్నాంతికమ్" ౯.౨.౮

ఒక్కొక్కప్పుడు స్వప్నమునందు జూడబడిన విషయ మాస్వప్నసమయ మునసే "ఒకప్పుడిది నాచే చూడబడినది" అను జ్ఞానము కలుగును. ఈ జ్ఞానము స్వప్నాంతిక మనబడును. ఇదియు స్వప్నమువలె స్మృతియేగాని వేరుకాదు.

స్వప్నజ్ఞానము స్మృతి జ్ఞానముకంటె విలక్షణముగా నుండునే యనిన,

"ధర్మాచ్చ" ౯.౨.౯

ధర్మాదికారణమువలనను స్వప్నముకలుగును. స్వప్నము కేవలము ఆత్మ మనఃసంయోగ విశేషము, సంస్కారమువలననే కలుగదు. ధర్మాధర్మాది కారణములవలనను కలుగును. అందువలన స్మృతికంటె కొంత విలక్షణ తయు నందు గాననగును.

కాముకుడు కాని, క్రుద్ధుడుకాని యొక విషయమును గూర్చి చింతించుచు నిద్రించినపు డతనికి కలుగు ప్రత్యక్ష జ్ఞానమువంటి స్వప్నజ్ఞానము సంస్కార పటుత్వము వలన కలుగును.

ఆకాశ గమనము, సరిత్సముద్రాదుల తరణము మున్నగు స్వప్నజ్ఞానములు వాత పిత్తకఫరూప ధాతు దోష ములవలన కలుగును.

గజారోహణము, ఛత్ర సంవరణాదులు, తత్సంస్కారము వలనను, ధర్మమువలనను కలుగును.

ఖరారోహణాదులు, తత్సంస్కారము అధర్మమువల నను కలుగునని యూహింపవలయును.

అవిద్యను పరీక్షించుచున్నాడు.

"ఇంద్రియదోషాత్ సంస్కారదోషాచ్చ అవిద్యా"

ఇంద్రియదోషాత్ = మనఃప్రభృతీంద్రియ దోషములవలనను, సంస్కార దోషాత్ చ = సంస్కార రూప దోషము వలనను అధర్మమువలనను సంశ యాత్మకమో విపర్యయాత్మకమో అగు నవిద్య కలుగును.

ప్రసిద్ధమైన యనేక విశేష గుణములు కల వస్తువు లలో నొక వస్తువునందు ఇంద్రియ దోషముల వలన సరిగా నాలోచింపక పోవుటచేతను, సంస్కార దోషము వలన దూర మునను్న మరియొక వస్తువును స్మరించుటవలనను కలుగు విపరీత జ్ఞానము అవిద్య యనబడును.

రజస్తమోగుణము లతిశయించుట మానసిక దోషము కామెరలు మొదలగు దోషములు నేత్రాదీంద్రియదోషములు.

అవిద్యయన నెట్టిది?

"తద్ దుష్టజ్ఞానమ్" ౯.౨.౧౧

తత్ = ఆయవిద్య, దుష్టజ్ఞానమ్ = బాధాయుక్తమగు జ్ఞానము.

ముందొక విధముగా జ్ఞానమేర్పడి యనంతర మది సరిగాదని కొట్టివేయబడుట బాధ యనబడును. అట్టి బాధతో కూడిన జ్ఞానము, దుష్టజ్ఞానము, అవిద్య-భ్రమ-విపర్యయము సంశయము ననబడును.

విద్యయననేమి ?

"అదుష్టం విద్యా" ౯.౨.౧౨

అదుష్టం=పైజెప్పిన బాధా రూపదోషరహితమగు జ్ఞానము, విద్యా=విద్య. యథార్థ జ్ఞానమనబడును.

ఆచార్యులచే నిది యెట్లు తెలియబడినదన,

"ఆర్షం సిద్ధదర్శనంచ ధర్మేభ్యః" ౯.౨.౧౩

ఆర్షం=ఋషులకు సంబంధించిన యీ, సిద్ధదర్శనంచ=వేద సిద్ధ పదార్థముల యథార్థ జ్ఞానము, ధర్మేభ్యః=ఇహపరలోకములందు వారిచే నాచరింపబడిన వైదిక కర్మానుష్ఠాన రూప ధర్మములవలన కలుగునని సూత్రార్థము.

త్రికరణములతో వైదిక కర్మానుష్ఠానమే యన్ని యభ్యుదయములకు, నిఃశ్రేయసమునకు పరమసాధనమని యీ సూత్రమువలన నుపదేశింపబడినదని యెఱుంగునది.

ఇది

నిఖిలశాస్త్రనిష్ణాత శ్రీమత్పండితముక్తిరామోపాధ్యాయ

శిష్య గోపదేవవిరచిత నిజమాతృ నామాంకితమగు

అంబా వ్యాఖ్యానమునందు

నవమాధ్యాయమున ద్వితీయాహ్నికము.

ఓం

వైశేషిక దర్శనము

దశమాధ్యాయము

ప్రథమాహ్నికము

క్రమ ప్రాప్తములగు సుఖదుఃఖములను పరీక్షింపదలచి యవి రెండును భిన్నార్థములని సూత్రించుచున్నాడు.

"ఇష్టానిష్టకారణ విశేషాద్ విరోధాచ్చ
మిథః సుఖదుఃఖయో రర్థాన్తరభావః" ౧౦.౧.౧

సుఖదుఃఖయోః=సుఖదుఃఖములు, మిథః=పరస్పరము, అర్థాన్తరభావః= భిన్నములు, ఇష్టానిష్టకారణవిశేషాత్ = సామ్రాజ్యము, రాజ్యస్వాతంత్ర్యము, స్రక్చందనవనితాదు లిష్టము, దారిద్ర్యము, పారతంత్ర్యము, అహికంటకాదులనిష్టము, ఇట్టి సుఖదుఃఖకారణ విశేషమువలన, విరోధాచ్చ= సుఖదుఃఖము లొకేసమయమున నుండకుండుటయను విరోధమువలనను నవి యర్థాన్తరములు—భిన్నములు—అని సూత్రార్థము.

సుఖమునకు ఇష్టము, దుఃఖమునకు అనిష్టము కారణము. ఇవి రెండును యుగపత్తుగా కలుగనేరవు. కాబట్టి సుఖదుఃఖములు భిన్నములని తాత్పర్యము.

"సంశయ నిర్ణయాన్తరాభావశ్చ జ్ఞానాంతరత్వే
హేతుః. ౧౦.౧.౨

సంశయ నిర్ణయాన్తరాభావశ్చ=సంశయ నిర్ణయములయం దంతర్గతత్వాభావము, సుఖదుఃఖములు, జ్ఞానాంతరత్వే=జ్ఞానమువలన నర్థాంతరములనుటలో, హేతుః=హేతువు-లింగము.

జ్ఞానము సంశయ నిర్ణయ భేదమువలన రెండు విధములు. సుఖదుఃఖములు వానియంతరములు కాజాలవు. కాబట్టి జ్ఞానతః సుఖదుఃఖములు భిన్నములే.

సుఖదుఃఖము లెట్లు కలుగునన,

"తయోర్నిష్పత్తిః ప్రత్యక్ష లైఙ్గికాభ్యామ్" ౧౦.౧.౩

తయోః=సుఖదుఃఖముల, నిష్పత్తిః=ఉత్పత్తి, ప్రత్యక్షలైంగికాభ్యామ్= ప్రత్యక్ష - అనుమానజ్ఞానముకలుగు విధమును వ్యాఖ్యానము చేయుటచేతనే ఇదియు వ్యాఖ్యాతముగ నెంచవలయును.

ఇంద్రియార్థ సన్నికర్షమువలన ప్రత్యక్షము, లింగదర్శనమువలన ఆనుమానికజ్ఞానము కలుగునట్లు, ఇష్ట విషయ సాన్నిధ్యము కలిగినపుడు ఇష్టోపలబ్ధి-ఇంద్రియార్థ సన్నికర్షము వలన సుఖము కలుగును. దానికి విపరీతముగా కలిగినపుడు దుఃఖము కలుగును.

అతీతానాగతాది విషయములందు సుఖదుఃఖములెట్లు కలుగునన,

"అభూదిత్యపి" ౧౦.౧.౪

అభూదితి = తనకు సుఖసాధనమగు సామ్రాజ్యాదికములుండెనని స్మరించుటచేత భూత-అతీత విషయములందును, సుఖసాధనమగు సామ్రాజ్యాదులు కలుగునని సంకల్పించుటచేత అనాగత భవిష్యద్విషయములందును సుఖము కలుగును.

విపరీతస్మృతి సంకల్పములవలన దుఃఖ మేర్పడును. అని సూత్రాభిప్రాయము.

సుఖదుఃఖములు సుఖదుఃఖ జ్ఞానముకంటె భిన్నములా? యన,

" సతి చ కార్యాదర్శనాత్ " ౧౦.౧.౫

సతిచ = సుఖదుఃఖముల జ్ఞానముకలిగినప్పటికి, కార్యాదర్శనాత్ = సుఖదుఃఖ కార్యములయిన ముఖప్రసాద మాలిన్యాదులు కనబడక పోవుట వలన సుఖదుఃఖములు వానికంటె భిన్నములేయని సూత్రతాత్పర్యము.

మఱియొక కారణము.

"ఏకార్థ సమవాయి కారణాంతరేషు దృష్టత్వాత్"

ఏకార్థ సమవాయి కారణాన్తరేషు = ఏయాత్మయందు సుఖదుఃఖములు సమవేతములై యుండునో ఆయాత్మయందే, ధర్మము, సుఖానురాగము, సుఖకారణేచ్ఛ సుఖసాధనోపాదాన యత్నము, అధర్మము, ద్వేషము మున్నగు కారణాంతరము లున్నపుడు, దృష్టత్వాత్ = సుఖదుఃఖములు కనబడుటచేత సుఖదుఃఖములు వాని జ్ఞానముకంటె భిన్నములని సూత్రార్థము.

కారణభేదము కార్యభేదము కలిగెనేని ఒకేశరీరమందు తల - వీపు మున్నగు నవయవ భేదమెట్లు కలుగుచున్నదన,

"ఏకదేశ ఇత్యేకస్మిన్, శిరఃపృష్ఠముదరం మర్మాణి తద్విశేష స్తద్విశేషేభ్యః" ౧౦.౧.౭

ఏకస్మిన్ = ఒకేశరీరమందు, శిరః, పృష్ఠమ్, ఉదరం, మర్మాణి ఇతి = శిరస్సు, పృష్ఠము, ఉదరము, స్నాయువులు నను వ్యవహారము, ఏకదేశే = శరీరావయవమునందు కలుగునని యెఱుంగవలయును. తద్విశేషః = ఆయవయవములలోగల భేదమునకు కారణము వాని కారణములగల భేదమేయని సూత్రార్థము.

ఇట్లు సర్వత్ర కారణ వైజాత్యము వలననే కార్య వైజాత్యమనుట నిశ్చితమే.

ఇది

నిఖిలశాస్త్రనిష్ణాత శ్రీమత్పండితముక్తిరామోపాధ్యాయ శిష్య గోపదేవవిరచిత నిజమాతృ నామాంకితమగు అంబా వ్యాఖ్యానమునందు దశమాధ్యాయమున ప్రథమాహ్నికము

ఓం

వైశేషిక దర్శనము

దశమాధ్యాయము

ద్వితీయాహ్నికము

కారణ పరీక్ష:—

"కారణమితిద్రవ్యే కార్య సమవాయాత్" ౧౦.౨.౧

కారణమితి=సమవాయి కారణమనెడి జ్ఞానముగాని వ్యవహారముగాని, ద్రవ్యే=ద్రవ్యమునందే కాని గుణకర్మములందు కలుగదు. కార్య సమవాయాత్=ద్రవ్య గుణకర్మ రూపములగు కార్యములన్నియు ద్రవ్యమునందే సమవాయసంబంధముతో నేర్పడును.

దేనియందు సమవేతమై కార్యముత్పన్నమగునో అదియే సమవాయి కారణము. వస్త్రమునకు తంతువులు. వస్త్రమునందలి రూపాదులకు వస్త్రము. ఇట్లు ద్రవ్యమే సమవాయి కారణమగును కాని గుణకర్మములు కానేరవు. గుణకర్మములు ఏకార్యమునకును సమవాయ సంబంధముతో నాశ్రియములు కావు. కాబట్టి సమవాయికారణ వ్యవహారము ద్రవ్యమునందే వర్తించునని సూత్రతాత్పర్యము.

(అనన్యథాసిద్ధకార్యానియతపూర్వవృత్తి కారణమ్, ఇతి కారణ లక్షణమ్) అన్యథాసిద్ధము కాక నియమముగా కార్యమునకు పూర్వముండునది కారణ మనబడును. అన్యథాసిద్ధత ఐదు రకములు. ఉదాహరణమునకు: ఘటరూపకార్యవిషయమున, (౧) దండత్వము, (౨) దండరూపము,

(3)ఆకాశము, (ర)కుమ్మరితండ్రి (౫) గార్దభాదులు—అన్యథా సిద్ధములు. (యేనావశ్య క్లప్తనియతపూర్వవర్తినా కార్యం సంభవతి, తద్భిన్నం సర్వ మన్యథాసిద్ధమ్.) కార్యోత్పత్తికి పూర్వ మేది లేకున్న కార్యముత్పన్నము కాదో యదికాక మిగిలిన వన్నియు నన్యథా సిద్ధములని యెఱుంగవలయును.

కారణము ముత్త్రివిధములు; సమవాయికారణము, అసమవాయికారణము, నిమిత్తకారణము. దేనియందు సమవాయసంబంధముతో కార్య ముత్పన్నమగునో అది సమవాయి కారణము (యత్సమవేతం కార్యముత్పద్యతే తత్సమవాయి కారణమ్)

(సమవాయి కారణే ప్రత్యాసన్నం యత్కారణం తదసమవాయి కారణమ్). సమవాయి కారణమున ప్రత్యాసన్నమై కారణమగునది యసమవాయికారణ మనబడును. ఇందు ప్రత్యాసత్తి - సన్నికర్షము - అనగా సమీపత రెండు విధములు. కార్యైకార్థ్యము, కారణైకార్థ్యము అని. ఉదాహరణము: కపాలసంయోగము ఘటమున కసమవాయి కారణము. ఈ సంయోగము ఘటమనెడి కార్యముతో బాటు, కపాలములందు సమవాయ సంబంధముతో నుండును, రెండవది కపాలములరంగు ఘటములోనిరంగున కసమవాయి కారణము. ఘటములోనిరంగునకు సమవాయికారణమగు ఘటమునందు కపాలములరంగు స్వసమవాయి సమవాయ సంబంధమున నుండును. స్వమ్ = కపాలములరంగు, స్వసమవాయి—కపాలములు— వానిలో ఘటము సమవాయసంబంధమున నుత్పన్నమగును. కాబట్టి కపాలములరంగు ఘటము

లోని రంగు రెండును ప్రత్యాసన్నములు. (తదుభయ భిన్నం కారణం నిమిత్త కారణమ్.)

సమవాయి, అసమవాయి కారణములుకాక మిగిలిన కారణము నిమిత్తకారణ మనబడును. ఉ. ఘటమునకు దండాదులు.

"సంయోగాద్వా" ౧౦.౨.౨

అసమవాయి కారణమగు కపాల సంయోగాదులకు ఆశ్రయమగుటవలనను, సమవాయి కారణము ద్రవ్యమే కాని యన్యము కానేరదు.

కపాల సంయోగము ఘటమునకు. తంతు సంయోగము వస్త్రమునకు అసమవాయి కారణము. సంయోగరూపమగు నీ యసమవాయి కారణమున కాశ్రయము (సమవాయ సంబంధమున) ద్రవ్యమే, గుణకర్మములు కానేరవు. సంయోగము గుణము కాబట్టి యది సమవాయ సంబంధముతో ద్రవ్యమునందే యుండును. గుణ గుణులకు సమవాయమని పూర్వమే వ్రాసియున్నాము.

"కారణే సమవాయాత్ కర్మాణి" ౧౦.౨.3

కారణే = సంయోగ విభాగ వేగముల కాశ్రయమగు సమవాయి కారణమగు ద్రవ్యమునందు, సమవాయాత్ = సమవేత మగుటవలన, కర్మాణి= కర్మములు అసమవాయి కారణములు.

అసమవాయి కారణము కర్మమందు వ్యవహరింపదగినదని తాత్పర్యము.

"తథా రూపే కారణైకార్థ సమవాయాచ్చ" ౧౦.౨.౪

తథా=కార్యైకార్థ ప్రత్యాసత్తితో సమవాయికారణమను ద్రవ్యాశ్రితమగు కర్మమందు అసమవాయి కారణ వ్యవహార ముచితమైనట్లు, కారణైకార్థ సమవాయాచ్చ=కారణైకార్థ ప్రత్యాసత్తితో, రూపే=అవయవాదులందు అసమవాయి కారణ వ్యవహారము యోగ్యము.

కపాలముల రూపము ఘటరూపమున కసమవాయి కారణము. దీనికిగల ప్రత్యాసత్తి పూర్వసూత్రమున వివరింపబడినది.

"కారణసమవాయా త్సంయోగః పటస్య" ౧౦.౨.౫

కారణ సమవాయాత్=సమవాయి కారణమునందు సమవాయ సంబంధముతో నుండుటవలన, సంయోగః=తంతు కపాలాదుల సంయోగము, పటస్య=పట-ఘటాది కార్యములకు అసమవాయి కారణమని సూత్రార్థము.

"కారణ కారణ సమవాయాచ్చ" ౧౦.౨.౬

మహా పరిమాణమునకు సమవాయి కారణము తూల పిండము. దానికి సమవాయి కారణము తూలపిండావయవములు. కాబట్టి తూలపిండావయవముల సంయోగము, కారణములైన యవయవములందు సమవాయ సంబంధముతో నుండి తూలపిండములో మహత్త్వమునకు అసమవాయి కారణమగునని సూత్ర తాత్పర్యము.

నిమిత్త కారణము:—

"సంయుక్త సమవాయా దగ్నే ర్వైశేషికమ్"

అగ్నేః=అగ్నికి, వైశేషికమ్=విశేషగుణమగు నుష్ణస్పర్శము, సంయుక్త సమవాయాత్=స్వాశ్రియ సంయోగ సంబంధముతో, (కారణమ్)=పాకజ రూపాదులకు నిమిత్త కారణమగునని సూత్రార్థము.

స్వమ్=ఉష్ణస్పర్శము, స్వాశ్రియః=దానికాశ్రియము అగ్ని, తత్సంయుక్తాః=ఆ యగ్నిసంయుక్తములు ఫలాదులు, వానియందు సమవాయ సంబంధముతో పాకజగుణములు రూపాదులుత్పన్నములగును. ఫలము సమవాయి కారణము. తేజస్సంయోగము అసమవాయి కారణము. ఉష్ణస్పర్శము, అదృష్టాదికములు నిమిత్తకారణములని వివేకము.

దృష్టానాం దృష్ట ప్రయోజనానాం, దృష్టా-
భావే ప్రయోగోఽభ్యుదయాయ." ౧౦.౨.౮

దృష్టానాం=వేదోపలబ్ధములు. దృష్ట ప్రయోజనానాం=దృష్ట ప్రయోజనములుగల కర్మములకు, దృష్టాభావే=దృష్టఫలప్రాప్తి కలుగనప్పుడు ప్రయోగః=అనుష్ఠానము, అభ్యుదయాయ=పరమున నభీష్ట కార్యసిద్ధి కొఱకని యెఱుంగునది.

యథావిధి ననుష్ఠించిన వైదిక కర్మము దృష్టఫలమో యదృష్టఫలమో కలిగించు. ప్రతిబంధక విశేషము వలన దృష్టఫలము లభింపకున్నను కర్మము నుండి విరతుఁడు కాగూడదు.

"అస్మద్బుద్ధిభ్యః లింగమృషేః". ౧౧.౨.౯

అస్మద్బుద్ధిభ్యః=ప్రాణుల బుద్ధులకంటె విశిష్టమగుబుద్ధి, ఋషేః=నిఖిల జగత్తును సాక్షాత్తుగా చూచు పరమేశ్వరుని సద్భావమునకు, లింగమ్=ప్రమాణమని సూత్రార్థము.

ప్రపంచమున హెచ్చుతగ్గులుగా చూడబడు ప్రతి పదార్థ మొకానొకచోట పూర్ణత్వము వహించియుండు టావశ్యకము. ఘటాదులలో హెచ్చుతగ్గులుగా కనబడు పరిమాణము ఆకాశమున పూర్ణత్వము వహించియుండు టెల్లరెఱిగినదే. మనవంటి ప్రాణిజాతియందు, జ్ఞాన మొకచో కొంచెము, మఱియొకచో నంతకంటె నెక్కువ, ఇంకొకచో నంతకంటె నెక్కువగా కనబడుచున్నది. ఇట్లందఱికంటె నుత్కృష్టము, సంపూర్ణమునైన జ్ఞానమున కాశ్రయభూతమగు పదార్థమే యీశ్వరుడు జగత్పతి యనబడునని సూత్రతాత్పర్యము.

"తద్వచనా దామ్నాయస్య ప్రామాణ్యమ్". ౧౦.౨.౧౦

తద్వచనాత్=ఆపరమర్షి పరమేశ్వరుని కథనముగుటవలన, ఆమ్నాయస్య=వేదమునకు, ప్రామాణ్యం=స్వతః ప్రమాణత్వము కలదని యర్థము.

ఆ పరమేశ్వరుని యుపదేశమే వేదము. కాబట్టి యాత్మాభ్యుదయము నభిలషించువారు వేదోపదిష్ట మార్గమున వర్తిల్లి మిగిలిన బుద్ధి విరుద్ధకార్యముల విడుచుట శ్రేయస్కరమని యెఱుఁగునది.

ఇది

నిఖిలశాస్త్రనిష్ణాత శ్రీమత్పండితముక్తిరామోపాధ్యాయ

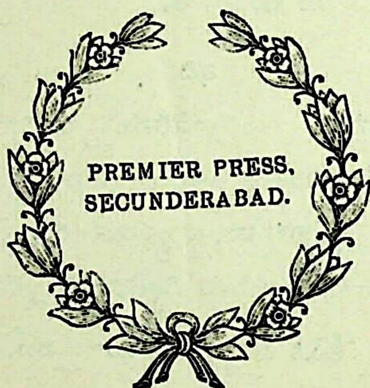
శిష్య గోపదేవవిరచిత నిజమాతృ నామాంకితమగు

అంబా వ్యాఖ్యానమునందు

దశమాధ్యాయమున ద్వితీయాహ్నికము.

వైశేషిక దర్శనము సమాప్తము.

PREMIER PRESS,
SECUNDERABAD.

విషయసూచిక

తప్పొప్పుల పట్టిక

తప్పు	ఒప్పు	పేజి	పంక్తి
నుంతరిక్షోన	నాంతరిక్షో	౨	౨౨
సిద్ధించినను	సిద్ధించునను	౪	౧౩
గమనాంతర్గతభూత	గమనాంతర్గత	౧౨	౧
చలన	చలనక్రియ	౧౪	౭
సంబంధముగా	సంబంధమున	౨౦	౩
పదార్థము	పరార్థము	౨౩	౧౭
ద్రవ్యత్వాది	ద్రవ్యత్వ	౩౦	౧౧
ద్రవ్యత్వము	ద్రవ్యత్వాత్వ	౩౨	౧౮
కారణము	కార్యము	౫౩	౮
యుండి	యుండిన	౫౩	౨౪
పృథక్తం	పృథక్త్వం	౫౬	౧౩
నక	నధిక	౮౦	౧౨
హేత్వాభాసాంతరములవ	హేత్వాభాసాంతరములను	౭౬	౮
యెవరముత్పత్తి	యెవరియుత్పత్తి	౧౧౭	౪
పూర్వ	పూర్వము	౧౨౪	౧౭
శరీరయుక్త	శరీర	౧౩౨	౧౬
చక్షుర్మాత్రిగుణః	చక్షుర్మాత్రగ్రాహ్యగుణః	౧౫౨	౧౪
మృజాది	మృదాది	౧౫౭	౧౬
కలిగింపవని	కలిగింపగలవని	౧౬౧	౧౫
...ము	మహత్తని	౧౬౩	౧౮
	గుణత్వ	౧౮౯	౪
	దృష్టేషు.	౧౭౬	౧౪

రాబోవు గ్రంథరత్నములు:—

౧. ఆస్తికవాదము

౨. న్యాయదర్శనము

తప్పొప్పుల పట్టిక

తప్పు	ఒప్పు	పేజి	పంక్తి
సంతరికోన	సాంతరికో	౨	౨౨
సిద్ధించినను	సిద్ధించునను	౪	౧౩
గమనాంతర్గతభూత	గమనాంతర్గత	౧౨	౧
చలన	చలనక్రియ	౧౪	౭
సంబంధముగా	సంబంధమున	౨౦	౩
పదార్థము	పరార్థము	౨౩	౧౭
ద్రివ్యత్వాది	ద్రివ్యత్వ	౩౦	౧౧
ద్రివ్యత్వము	ద్రివ్యత్వత్వ	౩౨	౧౮
కారణము	కార్యము	౫౩	౮
యుండి	యుండిన	౫౩	౨౪
పృథక్త్వం	పృథక్త్వాం	౫౬	౧౩
నక	నధిక	౮౦	౧౨
హేత్వాభాసాంతరములవ	హేత్వాభాసాంతరములను	౭౬	౮
యెవరముత్పత్తి	యెవరియుత్పత్తి	౧౧౭	౪
పూర్వ	పూర్వము	౧౨౪	౧౭
శరీరయుక్త	శరీర	౧౩౨	౧౬
చక్షుర్మాత్రగ్రగుణః	చక్షుర్మాత్రగ్రాహ్యగుణః	౧౫౨	౧౪
మృజాది	మృదాది	౧౫౭	౧౬
కలిగింపవని	కలిగింపగలవని	౧౬౧	౧౯
ము	మహత్త్వని	౧౬౩	౧౮
	గుణత్వ	౧౮౯	౪
	దృష్టేషు.	౧౭౬	౧౪

రాబోవు గ్రంథరత్నములు:—

౧. ఆస్తికవాదము

౨. న్యాయదర్శనము

విశ్వమ నెడి జటిల సమస్యలను పరిష్కరించుటకై
యొనర్చిన మనీషుల నిరంతర ప్రయత్న ప్రవాహ
ముల కాదిమ స్రోతస్సులు భారతీయదర్శనములు